

Doživljanje gorskih prelazov in dolin

Priročnik za načrtovanje interpretacije dediščine
ob gorenjskem delu ceste na Vršič

Doživljanje gorskih prelazov in dolin

Priročnik za načrtovanje interpretacije dediščine ob gorenjskem delu ceste na Vršič

Interpretacijski potenciali naravne in kulturne dediščine Vršiča z elementi spodbujanja trajnostne mobilnosti v sklopu operacije Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku – SMER TNP

Naročnik: CIPRA Slovenija, društvo za varstvo Alp

Izvajalec: Poseben dan, zavod za pristna doživetja Solčava

Avtorji: Marjeta Keršič Svetel, Marko Slapnik, Grega Žorž, dr. Matej Ogrin, Majda Odar

Lektura: Tadej Turnšek

Uredila: Katarina Žakelj

Oblikovanje in prelom: Luka Pajntar, kaloop.si

oktober 2019

Operacijo sofinancirata Evropska unija iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja in Republika Slovenija v okviru Programa razvoja podeželja 2014–2020. Organ upravljanja, določen za izvajanje Programa razvoj podeželja RS za obdobje 2014–2020, je Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. Za vsebino so odgovorni CIPRA Slovenija in Poseben dan, zavod za pristna doživetja.

Kazalo vsebine

1.	Uvod – Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku (SMER TNP).....	4
1.1	Vršič kot območje interpretacije.....	5
2.	Interpretacija dediščine	7
2.1	Kaj je interpretacija dediščine?	7
2.2	Zakaj interpretacija dediščine?	11
2.3	Ključna načela in cilji interpretacije.....	13
2.4	Kaj interpretacija lahko doseže in česa ne	14
2.5	Vpliv interpretacije na vedenje	16
2.6	Informiranje in interpretacija – dve različni, a povezani področji komuniciranja.....	17
2.7	Najpogostejša sredstva, oblike in metode interpretacije	20
2.8	Prednosti in slabosti nekaterih najpogostejših sredstev interpretacije	28
2.9	Najpomembnejše faze doživetja dediščine in poglobitni komunikacijski ukrepi.....	29
2.10	Strategija interpretacije, načrt interpretacije in izvedbeni načrti.....	30
2.11	Načrtovanje interpretacije	33
2.12	Zakaj načrtovati interpretacijo.....	35
2.13	Evalvacija interpretacije dediščine	36
2.14	Tematski sklopi za načrtovanje interpretacije na primeru Vršiča	37
2.15	Vstopne točke	41
2.16	Izhodišča za interpretacijo ob Vršiški poti	43
2.17	Vršič in pot Alpe Adria	50
2.18	Podajanje informacij obiskovalcem Kranjske Gore	55
3.	Turizem, interpretacija in promet.....	57
3.1	Problematika in priložnosti mobilnosti v zavarovanih gorskih območjih na primeru Triglavskega narodnega parka in predvsem Vršiške ceste	58
3.2	Vršiška cesta in promet	66
3.3	Zanimivosti ob Vršiški cesti.....	67
	Doživljanje Vršiča in promet.....	68
	Upravljanje s prometom na Vršiški cesti	69
	Spremljanje obiska v biosfernem območju Julijske Alpe in Triglavski narodni park ..	70
	Spremljanje obiskovanja Triglavskega narodnega parka v okviru NU TNP (2016–2025)	71
4.	Nadaljnje delo.....	74
4.1	Zakaj območje Ruske ceste in vršiča potrebuje strategijo interpretacije.....	74
4.2	Izzivi za prihodnjega načrtovalca strategije	79
5.	Viri in literatura	81
6.	Seznam fotografij:.....	85

1. **Uvod – Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku (SMER TNP)**

Triglavski narodni park je edini narodni park v Sloveniji. Ustanovljen je bil z Zakonom o Triglavskem narodnem parku¹ leta 1981, njegov osnovni cilj in namen je ohraniti izjemne naravne in kulturne vrednote, varovati avtohtoni rastlinski in živalski svet, ekosisteme ter značilnosti neživega sveta.

Park se razprostira na severozahodu Slovenije in vključuje občine Bled, Bohinj, Bovec, Gorje, Jesenice, Kobarid, Kranjska Gora, Radovljica, Tolmin in Žirovnica; skoraj popolnoma se prekriva z Vzhodnimi Julijskimi Alpami. Območje Triglavskega narodnega parka (TNP) je skoraj v celoti tudi območje varstva in posebno ohranitveno območje evropskega ekološkega omrežja Natura 2000. Zanj veljajo tudi posebna pravila vedenja in varstva. S parkom upravlja Javni zavod Triglavski narodni park (JZ TNP), njegove naloge so ohranjanje narave in kulturne dediščine, trajnostni razvoj in sporazumevanje s širšo javnostjo. To med drugim uresničuje s sodelovanjem v različnih projektih – eden takšnih je tudi Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku.

Operacija Usmerjanje obiska v Triglavskem narodnem parku (kratak naziv SMER TNP),² ki ga sofinancira Evropski sklad za razvoj podeželja, pristop CLLD, je namenjena ohranjanju narave, naravne dediščine, habitatov in biodiverzitete. Upravljalci TNP namreč v parku beležijo vedno večje, a tudi neenakomerne obremenitve. Zato so se pojavila prizadevanja po usmerjanju obiskovalcev, in sicer z osrednjih območij parka na manj obremenjena in ustrezno urejena območja, ki večje obremenitve lažje prenesejo (glej M. Odar, Spremljanje obiska v BO JA, str. 64).

Operacija v skladu s Strategijo LAS Gorenjska košarica med drugim vključuje tudi pripravo študij in drugih dokumentov za ohranjanje naravne dediščine, habitatov in biodiverzitete na podlagi spremljanja in usmerjanja obiska. Takšen sistem spremljanja obiska je pri nas novost.

¹ Zakon o Triglavskem narodnem parku (Uradni list RS, št. 52/10, 46,14) določa tudi območje parka, varstvena območja in območja ožjih zavarovanih območij v narodnem parku, pravila ravnanja in varstvene režime, način upravljanja, sodelovanja javnosti in prebivalcev narodnega parka pri upravljanju, trajnostne razvojne usmeritve v narodnem parku in na območjih samoupravnih lokalnih skupnosti v narodnem parku ter način njihovega izvajanja, financiranja, nadzor, sankcije in druga ravnanja, povezana s cilji in nameni zakona (vir: <https://www.tnp.si/sl/javni-zavod/zakonodaja>).

² Prijavitelj operacije je Razvojna agencija Zgornje Gorenjske, projektni partnerji pa Javni zavod Triglavski narodni park, Turizem Bohinj, Občina Bohinj, Občina Kranjska Gora in CIPRA Slovenija. Izvajanje je načrtovano v obdobju 2019–2022. Za več o LAS glej www.las-gorenjskakosarica.si.

Čeprav območje LAS Gorenjska košarica premore dokaj ohranjene habitate, naravno dediščino in veliko biodiverziteto, žal ugotavlja, da se stanje določenih habitatov slabša. Ker habitate, z njimi pa tudi naravno in kulturno dediščino, ogroža prevelika obljudenost, je nujno potrebno zagotoviti rešitve za omejevanje obiska, javnosti dediščino predstaviti in poskrbeti za njeno ohranjanje.

Trendi razvoja turističnega povpraševanja, obiska in prostočasnih dejavnosti bodo v bodoče vsekakor delovali v smeri še večjega obiska narodnega parka – z vzporednimi grožnjami za naravo ter naravno in kulturno dediščino. Večji obisk in spremenjena pričakovanja turistov in obiskovalcev bodo zahtevali tudi spremembe turistične ponudbe, tako po obsegu, še bolj pa po kakovosti – spreminjajo se namreč tudi pričakovanja turistov in obiskovalcev glede skrbi za varovanje okolja, narave in kulturne dediščine.

Eden izmed rezultatov operacije SMER TNP je tudi pričujoči priročnik. Z dokumentom želimo pokazati na neizkoriščene potencialne območja z vidika naravne in kulturne dediščine ter spodbuditi strateški in načrtovalski pristop k interpretaciji dediščine (izdelavo strategije interpretacije dediščine območja) za kakovostnejše doživljanje parka, naravnih zanimivosti in kulturne dediščine ob Vrški cesti.

S predruženjem vedenja, vzpostavljanjem osebnega odnosa do prostora in poglobljenim razumevanjem pomenov tega prostora pa lahko ob vzporednih ukrepih (zagotovljenih tematskih načinih premikanja, drugih prevoznih storitvah ipd.) posledično dosežemo tudi mirnejši promet na območju Vrške ceste ter zmanjšamo nezaželene in škodljive učinke prometa na njej (glej 3. poglavje).

Avtorji menimo, da dokument lahko koristi tako domačinom in lokalnim turističnim ponudnikom kot upravljavcem in načrtovalcem razvoja turizma ob Vrški cesti. Interpretacija dediščine namreč ni namenjena samo obiskovalcem, ampak v prvi vrsti domačinom, saj je to način ohranjanja lokalne identitete, lokalnega izročila v zvezi s posameznimi temi, tradicionalnih znanj itd.

1.1

Vršič kot območje interpretacije

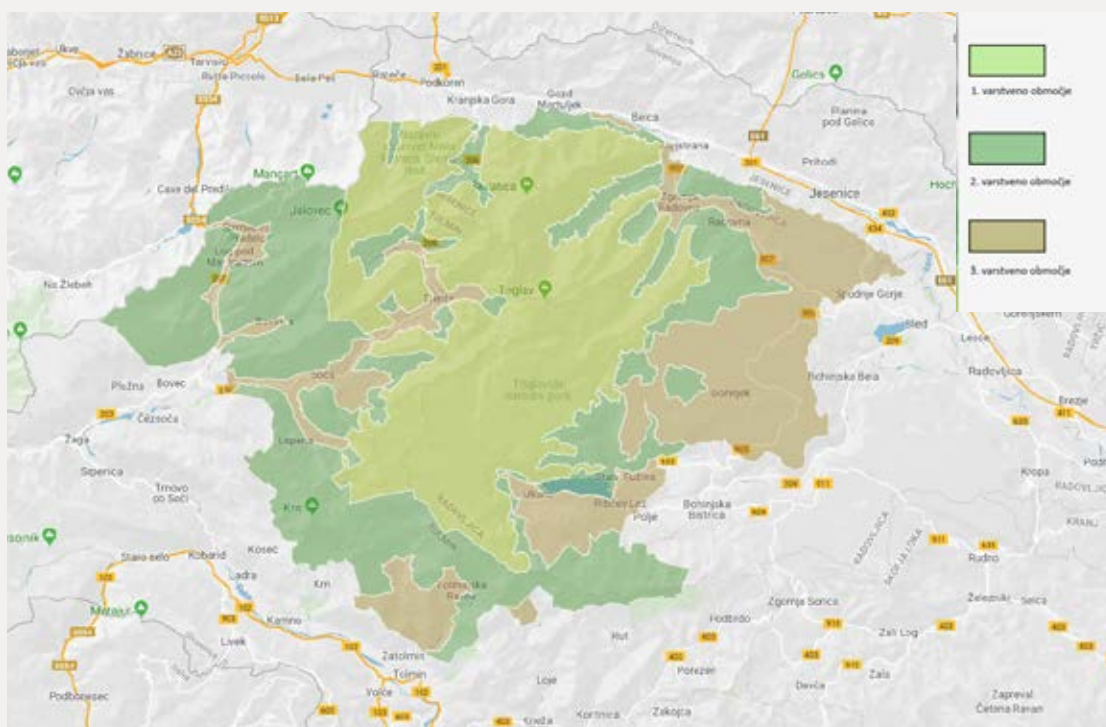
Odločitev o izboru lokacije gorenjskega dela Vrške ceste za izdelavo analize in priprave gradiv kot izhodišča za interpretacijo ključnih vsebin ter usmerjenega doživljanja alpskih dolin in prelazov v sklopu operacije SMER TNP je bila sprejeta na posvetu med naročnikom in avtorji priročnika, ker:

- ✓ je Vrška cesta, z najvišje ležečim slovenskim prelazom, primerna za proučitev možnosti interpretacije alpskih dolin in prelazov;
- ✓ ima Vrška cesta izjemen nabor naravnih in kulturnih znamenitosti, njihovo ohranjanje pa je zaradi lege v zavarovanem območju še toliko nujnejše;
- ✓ želimo proces priprave strategije in načrtovanja interpretacije predstaviti čim bolj nazorno;

- ✓ menimo, da lahko s pravim pristopom vplivamo na to, kako obiskovalci to cesto doživljajo, in s poudarjanjem njenega simbolnega pomena vzbudimo spoštovanje do okolja, kjer cesta poteka;
- ✓ lahko s pomočjo interpretacije vzbudimo interes obiskovalcev za raziskovanje zanimivosti peš ter prispevamo k zmanjševanju hrupa, k vzpostavitvi kraja kot območja pietete in posebne vrednosti ter k večji privlačnosti območja za ljubitelje narave.

Gorski prelazi so že tisočletja omogočali prehajanje ne le ljudem, temveč tudi kulturam in dobrinam, ki so jih ti nosili s seboj. Zaradi svoje bogate dediščine imajo ogromen potencial s stališča interpretacije in omogočajo razvoj trajnostnih oblik turizma. Posredno predstavljajo tudi točke za umirjanje prometa – če namreč na gorskih prelazih prometa ne umirimo, v bogastvu naravne in kulturne dediščine prelazov le stežka tudi uživamo.

Celotno obravnavano območje je od južne obale jezera Jasna naprej v območju Triglavskega narodnega parka. Pretežni del območja blizu ceste sodi v 2. varstveno območje, širša okolica pa v 1. varstveno območje, kar v praksi pomeni, da gre skoraj v celoti za območje, na katerem naj bi se uveljavljale upravljavske smernice, skladne s cilji IUCN kategorije II – narodni park. To bi v praksi moralo znatno vplivati na obnašanje obiskovalcev in zavedanje o naravovarstvenem pomenu območja ter vplivati tudi na načrtovanje prometa in turističnega obiska – tu je potrebnega še veliko dela.

Slika 1: Triglavski narodni park, kartografski prikaz.

2. Interpretacija dediščine

Kazalnik uspešne turistične industrije že dolgo ni več le število gostov. Pravzaprav drži ravno nasprotno: doseganje vse večjega števila obiskovalcev večinoma ni odraz zdrave turistične strategije. Prekoračene fizične in socialne meje zmogljivosti območja namreč lahko povzročijo strm padec ekonomskih in drugih prednosti lokacije. Svetovna turistična organizacija kot enega izmed načinov za povečanje turistične potrošnje, ki hkrati tudi odvrta veliko težav, povezanih z množičnim turizmom, predlaga posebno, pri nas še vedno premalo poznano obliko komunikacije – interpretacijo dediščine.

2.1 Kaj je interpretacija dediščine?

Interpretacija je oblika komunikacije, ki je stara toliko kot človeški rod. Gre za prenašanje in posredovanje razumevanja pomenov, smisla, vrednot, konceptov in odnosov, kar je temelj človeške kulture. Pod pojmom dediščina pa razumemo elemente narave in kulture na nekem območju, ki jih lokalni prebivalci štejejo za tako pomembne in vredne, da jih hočejo ohraniti tudi za prihodnost – pa ne le to, ohraniti želijo tudi njihove pomene in zavedanje o smislu ohranjanja. Popolnoma normalno je, da vsi, ki živijo na nekem območju, do dediščine nimajo enakega odnosa. Pogosto gre za generacijske razlike, tako rekoč praviloma pa različni strokovnjaki, ki se ukvarjajo z naravno in kulturno dediščino, o njej vedo drugačne stvari in prepoznavajo drugačne vrednote in pomene kot laični lokalni prebivalci. Brez načrtnega prizadevanja, da bi drug drugemu razložili pomene dediščine, slednja sploh ne more obstajati. (Artefakti preteklosti namreč niso nujno tudi dediščina – še manj to velja za elemente narave. Strokovne ugotovitve in pravna sredstva, ki največkrat temeljijo na prepovedih, tudi ne vzpostavljajo dediščine. Za to je nujna zavest o posebnih pomenih in vrednotah za posameznike in celotno skupnost.) Seveda so se načini in sredstva interpretacije spreminjali, in tudi v današnjem času so v različnih družbenih in kulturnih okoljih načini interpretacije različni. Predvsem v zadnjih 100 letih se je način življenja v tako imenovanih »razvitih« državah tako zelo spremenil, da prastare oblike prenašanja pomenov, smisla, vrednot in odnosov izginjajo celo iz družinskega življenja, kaj šele iz družbenega. Ob večerih ne posedamo več skupaj, ne pripovedujemo si zgodb, ne izmenjujemo spominov in izkušenj. Te naloge je prevzela sodobna komunikacijska stroka, ki jo imenujemo interpretacija dediščine.

»Krivdo« za to, da posebno komunikacijsko stroko, ki jo dandanes štejemo k področju strateškega komuniciranja, imenujemo »interpretacija«, je treba pripisati karizmatičnemu Američanu škotskega rodu, katerega zgodovinska zasluga je ohranjanje ameriške divjine in ustanovitev prvih narodnih parkov, pa tudi izum komunikacijskih veščin, s pomočjo katerih je spoznanja o naravi, vrednote in pomene te dediščine posredoval ameriški javnosti. In to zelo, zelo učinkovito. John Muir je za to dejavnost prvi uporabil besedo

»interpretacija« (angl. *interpretation*) – v pomenu prevajanja jezika narave v jezik, ki ga lahko razumejo prebivalci mest. Če je šlo sprva za komuniciranje pomenov naravne dediščine, se je prav kmalu pokazalo, da so enaka komunikacijska načela še kako koristna tudi na področju kulturne dediščine, tako snovne kot nesnovne. Strokovna načela interpretacije so iz ZDA zelo hitro prišla v Evropo (kjer je bila pravzaprav njihova zibelka), Avstralijo, Novo Zelandijo, Kanado – tako rekoč v vse kote sveta. Dandanes interpretacijo dediščine kot posebno strokovno področje upoštevajo vse krovne mednarodne institucije, ki se ukvarjajo z dediščino – IUCN, ICOMOS, UNESCO, pa tudi OZN, WTO in Svetovna turistična organizacija.

Beseda »interpretacija« je – na žalost ali na srečo – večpomenska. Že takrat, ko jo je John Muir prvič uporabil, je imela v različnih jezikih kar nekaj že uveljavljenih **različnih** pomenov:

- razlaganje in tolmačenje,
- strokovno razlaganje podatkov, pridobljenih skladno z metodologijo posameznih strok,
- umetniško poustvarjanje.

Spoznanja psihologije in kognitivne znanosti so pripeljala do tega, da z besedo interpretacija imenujemo tudi miselni proces spoznavanja in osmišljanja sveta.

Dandanes je treba k temu prišteti še dva pomena:

- komunikacijsko stroko, ki proučuje in izvaja strateško načrtovane, ciljno naravnane komunikacijske ukrepe, ki omogočajo razumevanje naravne in kulturne dediščine, njenih pomenov, vzpostavitev osebnega odnosa do nje in utrjevanje vrednot, povezanih z dediščino,
- dejavnosti, ki jih izvajamo z namenom, da bi domačinom in obiskovalcem omogočili doživljanje in razumevanje naravne in kulturne dediščine, vzbudili spoštljiv odnos do nje in jo pomagali ohranjati in varovati.

Interpretacija kot sodobna komunikacijska stroka se je izoblikovala v ZDA, vendar je nastala na podlagi načel evropske humanistične pedagogike in andragogike ter spoznanj o pomenu doživljajskega učenja. Slovenci bi morali biti ponosni, da je Fran Orožen (1853–1912), profesor zgodovine in geografije, ki se je šolal na Dunaju, s svojo metodiko pouka geografije (ki jo je pojmoval kot nekakšno splošno vedo o vsem, kar lahko človek spozna v nekem prostoru) že pred letom 1900 postavil zelo podobna načela kot več kot pol stoletja kasneje v ZDA Enos Mills in Freeman Tilden. Nikakor ni naključje, da je mož med drugim postal tudi prvi predsednik Slovenskega planinskega društva. Gornišstvo (ali bolje rečeno planinstvo) je razumel kot najboljše orodje za spoznavanje, razumevanje in vzbujanje ljubezni do domovine. Osebnostno doživetje, povezano z dodatnimi pojasnili o širših pomenih in smislih – to je temelj Orožnove metodike, pa tudi temelj sodobne interpretacije dediščine.

Interpretacija naravne in kulturne dediščine je eno od ključnih orodij za ohranjanje te dediščine. In ker sta naravna in kulturna dediščina ključna sestavna dela lokalne identitete, je za ohranjanje slednje izjemno pomembna tudi interpretacija kot komunikacijski proces. Zelo pomembno je razumeti, da interpretacija ni namenjena le turistom, ampak vsem, ki prihajajo v stik z objekti in pojavi dediščine – še posebej je namenjena domačinom, saj so prav oni nosilci pomenov dediščine in lokalne identitete.

Fotografija 1: spoznavanje posebnosti visokogorske narave na Slemenovi špici.

Utemeljitelj interpretacije kot komunikacijske stroke Freeman Tilden je leta 1957 postavil temeljna načela kakovostne interpretacije, ki vsekakor veljajo še danes:

- Interpretacija mora povezati temo, ki jo interpretiramo, z osebnimi izkušnjami in doživetji ljudi, ki jim je interpretacija namenjena.
- Interpretacija mora zadovoljevati potrebe ljudi, ki jim je namenjena – zato je treba te potrebe najprej prepoznati.
- Interpretacija ni informiranje, ampak razkrivanje globljega smisla informacij, ki prispevajo k celovitemu razumevanju.
- Dobra interpretacija je umetnost, ki se jo je mogoče do določene mere naučiti, vendar vsak ne more postati zares vrhunski interpretator.
- Naloga interpretacije je, da vzbuja zanimanje, provocira, vzpodbuja razmišljanje in vzpostavljanje osebnega odnosa, da navdihuje in naredi navidezno dolgačasna dejstva zanimiva in razburljiva.
- Cilj interpretacije je razumevanje celote, ne zgolj posamičnih delov.
- Interpretacija za otroke nikakor ne sme biti le poenostavitev interpretacije za odrasle – za otroke je treba interpretacijo načrtovati specifično in namensko.
- Posebej načrtovano interpretacijo potrebujejo tudi starejši in ljudje s posebnimi potrebami (gibalno ovirani, slepi, gluhi ...).
- Temo je dobro osvetliti s čim več različnih zornih kotov – vendar morajo biti ključna sporočila jasna.
- Interpretacija mora razkriti spoznanja, do katerih se ljudje z lastnim opazovanjem sicer sami ne bi dokopali ali vsaj ne prav hitro.
- Interpretacija mora biti zanimiva, privlačna in po možnosti zabavna (če tema to dopušča; nekatere teme niso prav nič zabavne – zgodba o gradnji Ruske ceste je že ena takih).

- Interpretacija mora temeljiti na avtentičnih dejstvih ter slediti smernicam in spoznanjem strok, ki obravnavajo dediščino.

Najpomembnejše Tildenovo načelo pa je: **Od doživljanja k razumevanju – od razumevanja k spoštovanju – od spoštovanja k ohranjanju!** Dediščine namreč. Brez doživljanja dediščine z lastnimi čuti se ne moreta razviti niti osebni odnos niti poglobljeno razumevanje, pa tudi spoštovanje ne.

Na podlagi izkušenj o tem, kaj je učinkovito in kaj ne, se je tem načelom v zadnjih desetletjih velikega razmaha interpretacije dediščine kot stroke pridružilo še nekaj novih:

- Najbolje je, če je interpretacija izrazito tematska. Obiskovalce vsakokrat pošljemo na raziskovanje in odkrivanje ene teme, ki je rdeča nit vsega; ne komuniciramo kopice različnih tem. (Učinek takega ravnanja je namreč podoben, kot če gledamo televizijo in nenehno preklapljam z enega programa na drugega.)
- Najpomembnejše misli – pozicijske stavke – je treba nenehno ponavljati, dokler se zares ne zasidrajo v glavah.
- Izredno pomembno je platenje sporočil. Zgodba, skozi katero pošljemo obiskovalce, se mora ob vsakem srečanju z interpretacijo nadgrajevati in dopolnjevati – tudi s tem, kar obiskovalec opazi in ugotovi sam.
- Upoštevati je treba »Šeherezadino načelo« in pred slovesom ponuditi obiskovalcu možnost doživljanja novih zgodb, ki so povezane s pravkar doživeto. Šele ponavljajoči stiki z dediščino namreč zares utrdijo odnos do nje. To še zlasti velja, kadar je interpretacija namenjena domačinom in obiskovalcem, ki se pogosto vračajo.

Dva stebra interpretacije: načrtno oblikovana doživetja in komunikacijski ukrepi, ki doživetja osmislijo

Za oblikovanje pozitivnega odnosa do dediščine je treba omogočiti celovita, pozitivna, kakovostna doživetja dediščine. Interpretacija dediščine ima dva stebra: načrtovanje kakovostnih doživetij in načrtovanje komunikacijskih posegov, ki bodo osebno doživljanje nadgradili in osmislili s pomeni naravne in kulturne dediščine, do katerih se obiskovalec sam ne bi mogel dokopati.

Doživljanje posameznika je odvisno od dveh skupin dejavnikov: notranjih in zunanjih. Notranji dejavniki so miselni svet vsakega posameznika (izkušnje, spomini, jezik, kultura, ki ji pripada, osebne vrednote, miselni vzorci ...), na kar seveda ne moremo vplivati. Zagotovo niti dva človeka enakega dogajanja ne bosta doživela enako – vsako doživetje je v bistvu zelo individualna zadeva. Zunanji dejavniki pa so tisto, na kar vsekakor lahko vplivamo in na kar v okviru interpretacije dediščine tudi moramo načrtno vplivati: dostopnost, varnost, sprejemljivost, razumljivost, interaktivnost, zadovoljevanje splošnih človekovih potreb, relevantnost in tako naprej. O načrtovanju teh dejavnikov govorimo, ko govorimo o načrtovanju doživetij dediščine. Upoštevati je treba, da se doživljanje dediščine nikakor ne začne šele na kraju samem, ob stiku z njo, ampak že prej. Tudi interpretacija se začne že prej – in se ukvarja tudi s tem, kako utrjevati pomene dediščine tudi dolgoročno, po odhodu obiskovalca.

2.2

Zakaj interpretacija dediščine?

Kaj z interpretacijo dediščine lahko dosežemo – kakšne so koristi od vlaganja v strateško načrtovano, strokovno pripravljeno in izvajano interpretacijo?

Koristi za upravljalce dediščine

- Obiskovalci in domačini začno razumevati različne vrednote in pomene dediščine, razvijejo osebni odnos do nje in jo bolj cenijo.
- Interpretacija je najpomembnejše orodje za »mehko upravljanje« z obiskovalci – lahko vpliva na to, kaj počnejo in česa ne počnejo, razvija spoštljiv odnos, osebno zavzetost za varovanje in ohranjanje.
- Lokalni prebivalci in obiskovalci bolje razumejo pomen ohranjanja in varovanja dediščine, naloge upravljalca pri tem, delo strokovnjakov, ki se z dediščino ukvarjajo, ter smisel varstvenih smernic in režimov.
- Lokalne skupnosti prepoznajo vrednote in pomene dediščine na svojem območju, ki jih dediščini pripisujejo različne stroke.
- Z vključevanjem pomenov in vrednot, ki jih območju pripisujejo domačini, ti postanejo aktivni deležniki ohranjanja dediščine.
- Poveča se delež obiskovalcev, ki jih zanima spoštljivo doživljanje narave ter spoznavanje snovne in nesnovne kulturne dediščine.

Koristi za obiskovalce

- Vsebinsko bogata, navdihujoča in nepozabna doživetja;
- poglobljeno razumevanje tega, kar doživijo (vsebinska nadgradnja lastnih doživetij);
- dolgoročni spomini.

Fotografija 2: naravo (včasih) najbolje doživljamo sami.

Koristi za turizem

- Edinstveni, kakovostni in konkurenčni turistični produkti na podlagi naravne in kulturne dediščine;
- obiskovalci ostanejo dalj časa, ker raziskujejo, spoznavajo, intenzivneje doživljajo; večja je verjetnost, da se bodo vrnili;
- edinstvena marketinška orodja;
- novi turistični produkti na podlagi dediščine, ki so lahko zelo atraktivni tudi izven sezonskih konic, ob slabem vremenu;
- nova delovna mesta, povezana z interpretacijo.

Koristi za lokalno gospodarstvo

- Interpretacija ustvarja dodano vrednost izdelkom in storitvam, povezanim z dediščino in zgodbami, ki jo pojasnjujejo – ne le v gostinstvu in turizmu, ampak tudi na področju prometa, gostinstva, kmetijstva, gozdarstva, obrti, celo industrije.

Koristi za lokalne prebivalce

- Utrjena lokalna identiteta, zgodovinski spomin, ponos na lastno dediščino;
- manj problemov z nekontroliranim obnašanjem obiskovalcev;
- možnost novih delovnih mest, pogosto za visoko izobražene domačine, ki bi si sicer delo iskali v večjih središčih;
- ohranjanje tradicionalnih znanj in veščin ter ostale nesnovne dediščine;
- manj dela za gorsko reševalno službo zaradi boljšega razumevanja značilnosti naravnega okolja in tveganj, ki jih to okolje vsebuje.

2.3

Ključna načela in cilji interpretacije

ICOMOS, mednarodno združenje za spomenike in spomeniška območja, je leta 2008 sprejel posebno listino o interpretaciji dediščine na spomeniških območjih, kamor ICOMOS šteje tudi območja v naravi, povezana z nesnovno kulturno dediščino. Listina ločuje med prezentacijo in interpretacijo, oboje pa šteje za ključni orodji ohranjanja dediščine. Dokument navaja tudi ključna načela in cilje interpretacije:

1. Interpretacija je proces, ki omogoča razumevanje in spoštovanje dediščinskih območij in objektov ter spodbuja zavzetost javnosti za njihovo varovanje in ohranjanje.
2. Interpretacija posreduje pomene dediščine različnim javnostim s pomočjo skrbno dokumentiranih znanstvenih in strokovnih spoznanj, pa tudi živih kulturnih tradicij.
3. Interpretacija ohranja snovne in nesnovne vrednote območij naravne in kulturne dediščine skupaj z njihovim kulturnim, naravnim in socialnim okoljem.
4. Interpretacija spoštuje avtentičnost območij in objektov dediščine, varuje jih pred slabimi praksami moteče komunikacijske infrastrukture, pred pritiskom obiskovalcev, pa tudi pred nepravilno in neprimerno interpretacijo.
5. Interpretacija prispeva k trajnostnemu ohranjanju dediščine s promoviranjem razumevanja javnosti o pomenu varstvenih prizadevanj, dela strokovnjakov, z vključevanjem javnosti v prizadevanja za varovanje vrednot dediščine, s stalnim skrbnim vzdrževanjem interpretacijske infrastrukture ter s stalnim izboljševanjem interpretacijskih ukrepov in vsebin.
6. Interpretacija spodbuja inkluzivnost, vključevanje različnih deležnikov in lokalnih skupnosti pri razvijanju programov interpretacije.
7. Interpretacija razvija tehnične in strokovne smernice za interpretacijo in prezentacijo dediščine, vključno z razvijanjem novih tehnologij, raziskovanjem in usposabljanjem. Smernice za kakovostno interpretacijo razvija v skladu s kulturnim in socialnim okoljem.

Listina podrobno obravnava vseh naštetih sedem načel in je podlaga za ocenjevanje kakovosti interpretacije na posameznih dediščinskih območjih.

Pomena varovanja, ohranjanja in interpretacije naravne in kulturne dediščine se že dolgo dobro zavedajo tudi strokovnjaki za turizem. 1999 je Svetovna turistična organizacija (STO) sprejela etični kodeks v turizmu (angl. *The Global Code of Ethics for Tourism*), ki poudarja, da so turistični strokovnjaki, podjetniki in delavci dolžni svojo dejavnost razvijati tako, da ne samo ne ogrožajo dediščine, temveč so dolžni aktivno skrbeti za njeno razumevanje, spoštovanje in ohranjanje.³ 2011 pa je STO na podlagi številnih raziskav po svetu, ki so dokazale pomen dobre interpretacije za kakovost doživetij obiskovalcev in s tem za kakovost turističnih produktov na podlagi dediščine, objavila poseben priročnik za interpretacijo dediščine v turizmu.⁴ V predgovoru je zapisano takole: »Odlično izkušnjo obiska je pogosto moč pripisati doslednemu in poučnemu procesu komunikacije dediščine tekom celotnega obiska kraja,

³ Etični kodeks v Turizmu. Turistična misel 6, Turistična zveza Slovenija, 2001.

⁴ Communicating Heritage. A Handbook for the Tourism Sector. Madrid, World Tourism Organization, 2011.

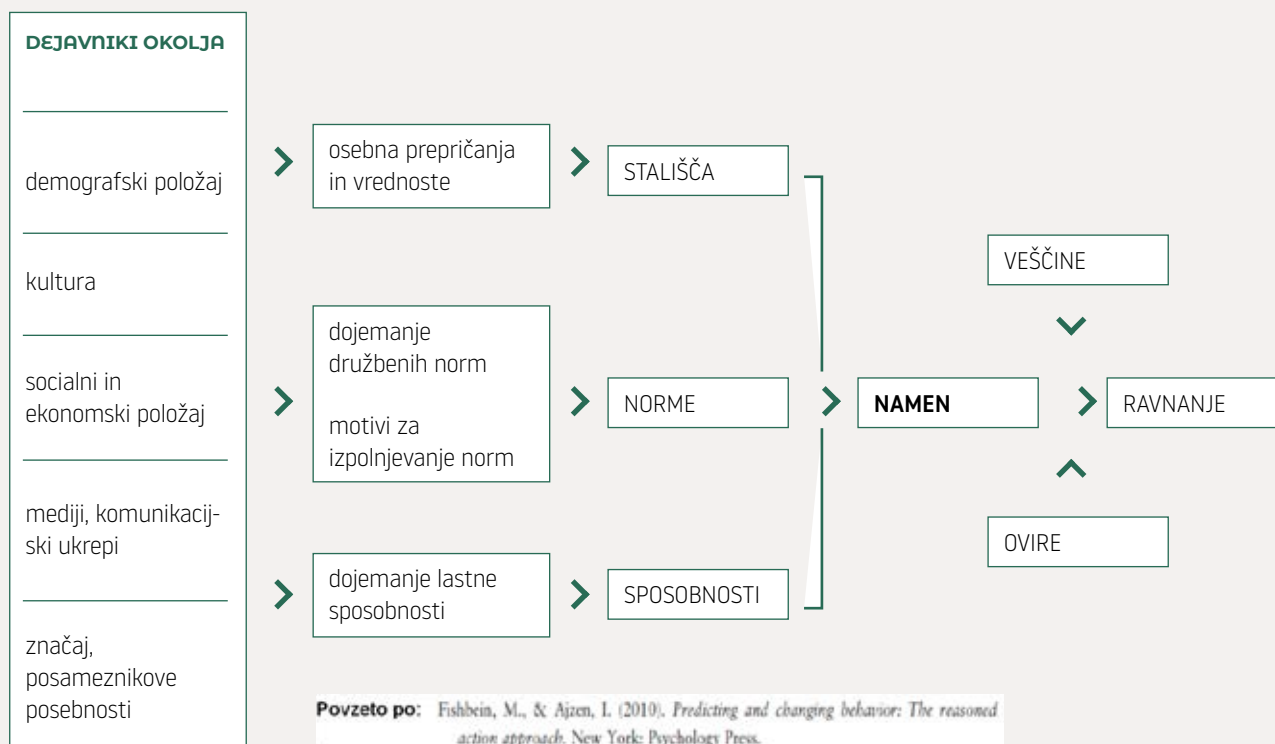

Fotografija 3: informacijske table ob vršiški poti.

ki obiskovalcu omogoča pomenljivo in učinkovito interpretacijo ter razumevanje naravne in kulturne dediščine ciljne lokacije. Zato je ključnega pomena, da turistični sektor izboljša svoje zmožnosti razvoja destinacij in razumljivejšega predstavljanja dediščine ter tako prispeva k omogočanju nepozabnega obiska, večjega spoštovanja vrednot obiskanega kraja in tudi zavedanja in podpore javnosti za zaščito ter ohranitev dediščine.« Brez kakovostne interpretacije si sodobnega, res kakovostnega in konkurenčnega turizma na območjih, bogatih z dediščino vseh vrst, sploh ni več mogoče zamisliti. Oblikovanje zgodb je v Sloveniji žal prepo-gosto razumljeno zgolj kot trženjsko orodje, kar seveda nima skoraj nobene vsebinske zveze z interpretacijo, katere cilj je poglobljeno razumevanje, spoštovanje in ohranjanje dediščine. Tudi odločevalci na področju turizma morajo izjemen pomen interpretacije ter njeno vlogo pri ohranjanju naravne in kulturne dediščine še spoznati in jo v načrtovanju, predvsem pa v izvajanju strategij, postaviti na pravo mesto.

2.4 Kaj interpretacija lahko doseže in česa ne

Interpretacija dediščine je usmerjena predvsem v to, da posreduje pomen in smisel dediščine ter podpre oblikovanje osebnega odnosa do nje in pozitivnih vrednot, povezanih z dediščino. Posredno pa to pomeni, da z interpretacijo lahko močno vplivamo na vedenje ljudi, ki prihajajo z dediščino v kakršen koli stik. Družboslovne in psihološke podlage za to najbolje pojasnjuje teorija razumne akcije in kasneje razširjena teorija načrtovanega vedenja, ki sta jo oblikovala Icek Ajzen in Martin Fishbein. Spodnja shema prikazuje, kako vrednote in prepričanja, pa tudi širši kulturni kontekst z mediji vred vplivajo na vedenje in ravnanje ljudi.

Interpretacija dediščine se v ta model vplivanja na vedenja ljudi vmešava na različne načine in na različnih področjih – od komunikacijskih ukrepov preko različnih množičnih medijev do vplivanja na oblikovanje osebnih prepričanj in vrednot, od komuniciranja družbenih norm (splošno sprejetih odnosov in vedenja) do posredovanja veščin in odstranjevanja ovir za zaželeno vedenje.

Zgornji model tudi pojasnjuje, zakaj je raziskovanje obstoječih znanj, vrednot in prepričanj v zvezi z dediščino tako pomembna naloga v fazi načrtovanja interpretacije in zakaj je raziskovanje doseženih sprememb na teh področjih zelo pomembno za kakovostno evalvacijo izvedenih interpretacijskih ukrepov. Te raziskave niso enostavne, zahtevajo veliko strokovnosti, dela, časa in tudi sredstev – kar je eden od razlogov, da izdelava načrta interpretacije še zdaleč ni enostavna, pa tudi ne poceni. Model pojasnjuje tudi, zakaj je pri načrtovanju interpretacije tako zelo pomembno čim prej izoblikovati zelo jasne cilje glede tega, kaj hočemo, da ljudje izvedo, občutijo in počnejo.

Interpretacija območja Ruske ceste na Vršič ne more sama po sebi zmanjšati motornega prometa po tej cesti. Lahko pa sčasoma tako vpliva na domačine in obiskovalce, da ti spremenijo svoj odnos do prostora, do ceste, do naravne in kulturne dediščine območja in se zato sčasoma začno tudi drugače vesti. Peš bodo zahajali na to območje samo, če bo tisto, kar bodo peš doživeli, absolutno pretehtalo nad udobjem vožnje – tega pa ni tako enostavno doseči.

Z interpretacijo lahko dosežemo, da bodo tako obiskovalci kot domačini bolj poglobljeno razumeli vrednote in pomene območja in da bodo imeli tisti, ki se bodo odločili za pešačenje, bistveno bolj bogato doživetje od tistih, ki se bodo vozili. Tudi pri tistih, ki cesto uporabljajo le za vožnjo, lahko dosežemo bolj poglobljeno razumevanje pomena območja in ceste same, preko tega pa tudi bolj odgovorno vedenje.

2.5

Vpliv interpretacije na vedenje

Ko govorimo o vplivanju na vedenje s pomočjo interpretacije, ločimo tri vrste vplivanja:

- podporo obstoječemu vedenju (Kar tako naprej!),
- spreminjanje obstoječega vedenja (Še zmeraj ste dobrodošli – vendar vas prosimo za malo drugačen način obiska.),
- vzpostavitev novega vedenja (Tako, kot je bilo, ne bo šlo več.).

Fotografija 4: naj močvirska slamoperka raste še naprej.

Vzpostavitev novega vedenja je najtežja naloga – še posebno, če gre za vzpostavitev popolnoma drugačnega vedenja tam, kjer so bili vsi že dolgo navajeni nekega nezaželenega ravnanja. Ljudje sovražimo omejitve in prepovedi – s njimi tudi ne dosežemo vzpostavitve novega vedenja. Pri želji, da začno ljudje na območju Ruske ceste pešačiti, bomo naleteli na zelo trd oreh. Dolgoročno pa lahko z interpretacijo dosežemo novo vedenje pri tistih, ki bolj cenijo poglobljeno doživljanje kot udobje. Kakšen je delež takih med vsemi obiskovalci območja, pa bi bilo treba šele ugotoviti.

Kar zadeva vedenje, interpretacija načrtno vpliva na tri skupine **prepričanj**:

- prepričanja o posledicah določenega vedenja za posameznika: gre za prepričanje o tem, kaj mi prinese določeno vedenje – kaj z njim pridobim in kaj izgubim. Kaj pridobim, če pustim avto v Kranjski Gori in grem peš? In kaj s tem izgubim?
- Prepričanja o družbenih normah, ki se nanašajo na določeno vedenje: Če se vsi vozijo – le zakaj bi jaz pešal? Če grem peš – ali se bom tistim, ki se lepo peljejo, zdel bedast? Bom v očeh drugih junaški, zaslužen, pameten ...?
- Prepričanja o nadzoru, ki se delijo na dve skupini: na prepričanja o tem, ali me pri mojem vedenju kdo opazuje in kako ga bo presojal; in na prepričanja o lastnem nadzoru nad svojim vedenjem (Ali sploh zmorem? Ali bo to varno? Ali si tega želim? Kako se to ujema z mojimi vrednotami in načeli?).

2.6

Informiranje in interpretacija – dve različni, a povezani področji komuniciranja

Informiranje je nujna oblika komuniciranja z javnostmi na območju dediščine. Informacije o tem, za kaj sploh gre, pod kakšnim varstvenim režimom je določeno območje, kdo je upravljalec ali skrbnik, kje so stranišča, parkirišča, senca, voda, koliko korakov je do prve klopce, kako blizu je prenočišče, kakšni so vozni redi, številke lokalnega taksija, kako poklicati pomoč policije, zdravstvenih strokovnjakov ... Vse to je absolutno nujno. Ni pa to interpretacija. V projektu smo ugotovili, da gre na izbranem območju Ruske ceste z okolico zgolj za informiranje – pa še to je zelo šibko, nesistematično, neusklajeno in ne zadovoljuje vseh potreb obiskovalcev.

Interpretacija ni informiranje. Ni zgolj navajanje dejstev in podatkov. Temelji na dejstvih, vendar jim daje širši pomen, vzpostavlja osebni odnos z dediščino, empatijo, aktivira obiskovalca, da sam raziskuje in oblikuje svojo izkušnjo dediščine, ga miselno in čustveno aktivira.

Pomen zgodb

Zgodbe so način, na katerega ljudje razumemo svet – način razvrščanja informacij in dejstev v sistem, ki ima smisel in ki pojasni, kaj se nam pravzaprav dogaja ali se je dogajalo in kaj lahko še pričakujemo, da se bo zgodilo. Naši možgani so evolucijsko prilagojeni na zgodbe – na zgodbe, ki jih nenehno pripovedujemo sami sebi (celo sanja se nam v obliki zgodb), in na zgodbe, ki nam jih povedo drugi. Podatki, organizirani v zgodbo, imajo smisel – kopičenje golih dejstev pač ne.

Bistvo zgodb je v tem, da vsebujejo sosledico dogodkov v času in sosledje vzrokov in posledic – to, čemur po domače rečemo, da »imajo rep in glavo«. Lahko so resnične in pripovedujejo o dejanskih dogodkih, lahko pa so tudi rezultat prizadevanj, da bi osmislili sicer težko razumljive dogodke s pomočjo mita, pripovedke, pravljice. Za interpretacijo je zgodba eno najpomembnejših orodij.

Poseben pomen za interpretacijo imajo osebne zgodbe, saj so te pogoj za empatijo. Če iz-
vemo le informacijo, da je pri gradnji ceste na Vršič sodelovala množica vojnih ujetnikov iz
carske Rusije, ki so pri tem trpeli in mnogi med njimi tudi umrli, ne pride do empatičnega
odziva. Empatija pa nastopi, ko naletimo na osebne zgodbe posameznikov. Kdo so bili ti
Rusi? Kako so se znašli tukaj? Kaj so čutili, kako jim je šlo, kako so doživljali gradnjo te
ceste? So imeli domotožje? Česa so se bali? So si zgradili kapelico iz strahu, pobožnosti,
domotožja? Kdo jih je čakal doma? Kdo so bili možje, ki so pokopani ob Ruski cesti? Zakaj
je bilo toliko žrtev gradnje? To so teme osebnih zgodb, ki so nujne, če želimo pri obisko-
valcih vzbuditi empatijo, preko tega čustveni odziv in s pomočjo komunikacijskih ukrepov
tudi razmislek o širših pomenih ostalin prve svetovne vojne. Podatki o dejstvih, kaj so ne-
koč bile danes komaj prepoznavne ruševine, utegnejo zanimati zgodovinarje ali ljubiteljske
proučevalce prve svetovne vojne. Širšo javnost pa zanimajo splošne življenjske teme: strah,
ljubezen, domotožje, pravičnost, dobrota, zlo, dobro, sočutje, žeja, lakota ipd., ki jih lahko
najlažje izrazimo z osebnimi zgodbami ljudi, ki so takratno dogajanje doživeli.

Komunikacija in ustvarjanje posebnega, simboličnega, »svetega« prostora

Širše območje ceste iz Kranjske Gore do prelaza Vršič, ki z razlogom nosi ime Ruska cesta,
je vsaj iz treh razlogov poseben, simboličen prostor:

- gre za območje v osrčju Triglavskega narodnega parka,
- gre za območje starega prehoda iz ene alpske doline v drugo, izmenjave kulturnih prvin,
dobrin, pripovedi,
- gre za območje, ki ga je zaznamovalo dogajanje v času prve svetovne vojne, predvsem
veliko trpljenje graditeljev ceste.

Fotografija 5: ruski ujetniki pri gradnji vršiške ceste.

Vprašanje je, koliko se teh posebnosti, drugačnosti, simboličnih pomenov prostora zavedajo obiskovalci. Zavedanje najmanj teh treh pomenov je pomembno izhodišče za vplivanje na vedenje ljudi. Simboličnost prostora je pomembna za celotno doživanje izkušnje in v povezavi z vrednotami posameznika odločilno vpliva na to, kako ta prostor doživlja in kako se v njem vede. Mircea Eliade je utemeljil pojem sekularnih svetih prostorov in območij – svetost v smislu izvzetosti iz vsakdanje rabe namreč ni nujno povezana z verovanjem ali organizirano religijo, ampak ima lahko za podlago globok simbolni pomen nekega prostora. (Primer tega je recimo poseben odnos do nekdanjih bojišč, pokopališč, do krajev velikih nesreč, izjemnih zgodovinskih dogodkov in podobno.) Interpretacija lahko doseže, da ljudje začno nek prostor dojemati kot poseben, nabit s simboli in pomeni, pa tudi, da se v takem prostoru vedejo drugače, kot bi se sicer.

Pomen hoje za doživljanje prostora

Pešačenje je za človeka najbolj naraven način premikanja po prostoru. Evolucijsko smo prilagojeni na to, da svet okoli sebe najbolj poglobljeno dojemamo, če hodimo – poleg čisto motorične izkušnje pokrajine (in tudi napora) se v hoji združuje doživanje okolja z vsemi čuti, kognitivno analiziranje in interpretiranje osebne izkušnje, ustvarjanje pomenov in smislov, kratkoročno in dolgoročno pomnjenje ter končno oblikovanje osebnega odnosa do prostora, doživetega s hojo. Te poglobljene osebne izkušnje prostora ne more nadomestiti noben drug način premikanja – sploh pa ne vožnja z motornimi vozili. Poleg tega ima hoja tudi arhetipski značaj in simbolični pomen – lahko je dejanje nekakšnega romanja (ne nujno povezanega z verskimi prepričanji) h globljim smislom, k poglobljene-mu doživljanju in razumevanju okolja in samega sebe. Zato ima pot oziroma hoja po neki poti v interpretaciji območja posebno velik pomen.

Čeprav je cesta v osnovi namenjena prometu z vozili vseh vrst, torej je tudi najbolj smiselno doživljanje ceste vožnja po njej, je s stališča interpretacije prostora veliko pomembnejše ponuditi doživljajsko in pomensko bogata doživetja hoje. Na srečo iz Kranjske Gore na Vršič že obstajajo urejene in tudi označene pešpoti, ki cesto srečajo, se je dotikajo ali krajši čas potekajo po njej na vsebinsko pomembnih krajih. To je s stališča načrtovanja interpretacije izrazito ugodno.

Pot iz doline navzgor do cilja v gorah je sama po sebi zmeraj neke vrste zgodba. Pešec, ki krene iz Kranjske Gore – najbolje iz Parka miru – proti Vršiču, sledi pravzaprav tudi zgodbi o nastajanju ceste, ki so jo gradili med prvo svetovno vojno. Napor pešačenja je intimno primerljiv z naporom graditeljev. Estetsko doživljanje pokrajine z velikim doživljajskim potencialom (ostenja, razgledi, zvočni ambienti gozdov in podstenj ipd.) je v velikem nasprotju z bojem graditeljev za golo preživetje ... Vzpon iz Kranjske Gore na Vršič peš vsekakor omogoča odlične možnosti za vzpostavljanje osebnega intimnega odnosa s pokrajino in njenimi zgodbami za različne skupine obiskovalcev. Pomembno pa je, da vsaki skupini ponudimo tematski okvir doživetja, ki je za ljudi najbolj relevanten. Ta tematski okvir je lahko cesta, ki je zahtevala mnogo življenj graditeljev med burnim dogajanjem prve svetovne vojne, lahko je to tematski okvir gorniške zgodovine ali pa doživljanja različnih naravnih okolij med dviganjem nad gozdno mejo – pomembno je, da z načrtovano

interpretacijo poskrbimo za tematska, vsebinsko enovita, smiselna doživetja, ki bodo za posamezne skupine obiskovalcev najbolj relevantna. Več različnih tematskih doživetij poti na Vršič (proti Vršiču, v okolico Vršiča ...) bo poleg tega omogočilo, da obiskovalci pot prehodijo večkrat – s pomočjo interpretacije vsakokrat malo drugače.

Spoznavanje ciljnih javnosti

Uporabniki ceste iz Kranjske Gore na Vršič so številni in zelo različni. Eni se vozijo po cesti z osebnimi avtomobili predvsem zato, ker je to najhitrejša povezava z dolino Trente in Bovcem. Drugi se prav tako vozijo z osebnimi avtomobili, vendar jim gre predvsem za doživljanje slikovite pokrajine in razgledov na udoben način. Tretji so tudi vozniki osebnih avtomobilov, a jih zanima predvsem dobro kosilo v slikovitem okolju ene izmed koč. Nekateri pešačijo po poti Alpe Adria, drugim pomeni cesta hiter dostop na izhodišča za visokogorske ture, nekateri po cesti kolesarijo, po njej se vozijo avtobusi organiziranih potovanj, cesta je življenjskega pomena za Trentarje ... Nekateri stacionarni gostje v Kranjski Gori se odločijo za sprehod po cesti ali po bližnjih pešpoteh, ne da bi imeli za cilj prelaz sam – morda kondicijsko niso kos višinski razliki od 850 m v Kranjski Gori do 1611 m visokega prelaza. Tako upravljalci Triglavskega narodnega parka kot občina Kranjska Gora ugotavljajo, da nastaja na cesti posebno v poletnem času prometna stihija, parkiranje vozil vseh vrst in velik hrup (zlasti pereč je hrup težkih motornih koles, ki se razlega prav do vrhov okoliških gora).

2.7

Najpogostejša sredstva, oblike in metode interpretacije

Zelo pomembno je, da se lotimo izbire oblik, sredstev in metod interpretacije šele potem, ko določimo cilje in teme. Nikakor sme sredstvo določati tem in ciljev! (Pogosto se zgodi, da se ljudje navdušijo nad sredstvom interpretacije in ga hočejo po vsej sili prenesti v svoje okolje, čeprav je za interpretiranje dejanske lokalne dediščine popolnoma neprijetno. Uprizarjanje viteških iger je npr. lahko kakovostna interpretacija nekega gradu, popolnoma neumestno pa je to početi v vaškem okolju, ki z vitezi in viteškimi igrami ni imelo nikoli nič skupnega!) Vsa sredstva in metode interpretacije imajo svoje prednosti in slabosti. Od konkretnega položaja, ciljev in okoliščin je odvisno, katero sredstvo bomo izbrali.

Sredstva interpretacije delimo na osebna (kjer je interpretator živ človek ali skupina ljudi) in neosebna (kjer gre za interpretacijo s pomočjo različnih orodij in sredstev brez prisotnosti človeka).

OBLIKE OSEBNE INTERPRETACIJE	SREDSTVA NEOSEBNE INTERPRETACIJE
• interpretacijski nastop • pripovedovanje zgodb • ad-hoc interpretacija (interpretacija na podlagi vprašanj; angl. roving interpretation) • interpretativno vodenje • demonstracija (prikaz veščin, postopkov ...) • delavnica (inštruktorstvo – obiskovalci se veščin naučijo) • uprizarjanje preteklosti	• interpretacijski center • tiskana sredstva • digitalna sredstva • table • interaktivni displeji • makete • zamrznjena zgodovina • muzej na prostem • pripomočki za usmerjanje pozornosti • zvočni stolpi • interpretacijske poti • klopce • zvočna sredstva interpretacije • interpretacijski kiosk • namenski prostori za refleksijo • interpretacijski spominki • digitalne aplikacije • spletne strani • ... tako rekoč neomejen nabor možnosti! Interpretacijska sredstva so lahko tudi stranišče, ovoji za sladkor v restavraciji, hrana, zvoki v avtobusu ... Nabor možnosti je огromen!

Interpretacijski center je v finančnem, izvedbenem in organizacijskem smislu daleč najzahtevnejše sredstvo interpretacije. Da bi bil tak center dolgoročno sposoben finančnega preživetja, je nujna vstopnina – to pa pomeni, da mora ponujati zares kakovostno in močno doživljanje in da mora biti zagotovljeno dovolj veliko število obiskovalcev. Nikakor ni nujno, da je tak center namenjen le obiskovalcem od drugod. Sodobni interpretacijski centri lahko združujejo več namenov: prezentacijo dediščine, interpretacijo, prostore za vaje, delavnice, kjer lahko delajo rokodelci in poteka inštruktorstvo za domačo mladež in za goste, kuhinjo, ki ustreza higienskimi standardom in kjer lahko pripravljajo lokalne kulinarične specialitete za prodajo, organizirajo tečaje priprave jedi ... Tak center lahko vključuje tudi predavalnice, družabne prostore, dvorane za prireditve, trgovine, gostinske prostore ipd.

Na izbranem območju od Kranjske Gore do Vršiča lahko na podlagi doslej zbranih spoznanj ocenimo, da bi bilo smiselno razmišljati o interpretacijskem centru (namensko postavljenem objektu za interpretacijo) dveh tematskih sklopov: Ruske ceste in ostalin prve svetovne vojne ter delovanja vode v vseh oblikah, zlasti pa snežnih plazov (ki so tudi danes potencialno smrtno nevarni za smučarje izven urejenih prog). Oboje bi lahko postalo tudi atrakcija (česar Kranjski Gori trenutno nekoliko primanjkuje).

Interpretacijski kiosk – Možne so različne izvedbe, lahko vsebuje interaktivne displeje, lahko gre za prostor, kjer so pod streho na voljo brezplačna tiskana gradiva, lahko gre za avdio portale ipd. Kiosk je pokrit prostor, ki lahko služi tudi kot zavetišče za nekaj oseb

v primeru slabega vremena in kot počivališče. Pogosto je v interpretacijskem kiosku na voljo tudi pitna voda iz vodovoda.

Trenutno bi bilo zelo umestno razmišljati o interpretacijskem kiosku na izhodišču, v Parku miru (kjer trenutno sploh ni nobene interpretacije), v bližini ruske kapelice in na samem prelazu Vršič (kjer se odpira pogled na južni del zgodbe o dogajanju med prvo svetovno vojno, pa tudi na pomembne teme s področja gorniške zgodovine).

Muzej na prostem (ekomuzej, Skansen) – Gre za objekt (lahko tudi skupino objektov ali celo območje), ki ga ohranjamo v takem stanju, v kakršnem je bil v določenem obdobju v preteklosti z izrecnim namenom prikazati »trenutek v času« – to pomeni, da ne ohranjamo le objekta, ampak interpretiramo tudi vse njegove takratne funkcije, način delovanja itd. Muzej na prostem je lahko v obliki »zamrznjene zgodovine« (objekt je tak, kot bi ga uporabniki ravnokar nenadoma za hip zapustili ali ga naseljujejo naturalistične lutke) ali pa je prizorišče »žive zgodovine« – to pomeni, da živi ljudje kar se da avtentično ponazarjajo življenje v določenem obdobju. (Primer: stara žaga venecijanka je lahko prazen, nedelujoč objekt, kjer si je mogoče ogledati vse, kakor je bilo, ko je še delovala – vključno z orodji, fazami obdelave lesa, ponazoritvijo delovanja; lahko dejansko deluje in v njej dela ekipa ljudi, ki igrajo vloge iz obdobja, ko je bila žaga še na višku uporabe, zares žaga in opravljajo različna dela ter vse skupaj v prvi osebi tudi interpretirajo obiskovalcem; lahko pa je žaga revitalizirana v tehnološkem smislu, z njo pa delajo sodobni ljudje, ki so pripovedovalci zgodb o sedanjosti in preteklosti žage. Gre za tri zelo različne pristope!)

Arheološki park – *In situ* prezentirane arheološke ostaline preteklosti, opremljene z interpretacijo s pomočjo različnih sredstev – pogosto v povezavi z interpretacijskim centrom ali z rekonstrukcijo preteklega stanja in živo zgodovino, kar pa ni nujno. Dandanes namreč tehnologija omogoča, da zelo podobne rezultate dosežemo z digitalnimi sredstvi, virtualno resničnostjo, dopolnjeno resničnostjo ipd., za kar pa je potrebna uporaba pametnih telefonov ali tablic.

Živa zgodovina – Neke vrste gledališče, ki uprizarja življenjske situacije iz preteklih obdobj. Izjemnega pomena je **dosledna avtentičnost** – od kostumov do uporabljene jezika, od ustreznih pravil obnašanja in medsebojnih odnosov do načinov dela, opravil ... Lahko gre recimo za uprizarjanje drvarjenja po starem, uprizarjanje preje, koledovanja, tudi folklorni nastop ima lahko – če gre za kakovostno interpretacijo – vse lastnosti igranja žive zgodovine (saj dandanes običaji, tudi če so še živi, niso več taki, kot so bili pred 100 in več leti, ljudje ne nosijo več takratnih oblačil itd.). Živa zgodovina je poleg interpretacijskega centra najzahtevnejša oblika (osebne) interpretacije. Poudariti je treba, da pri živi zgodovini ne gre za uprizarjanje preteklosti le zaradi atrakcije, slikovitosti ali želje po preoblačenju v kostume iz drugih časov – živa zgodovina je sredstvo za doseganje interpretacijskih ciljev. Učiti mora o preteklosti, izpostavljati, v čem se je življenje nekoč razlikovalo od današnjega, v čem pa smo si ljudje vseh dob podobni; pojasnjevati mora socialne odnose, vrednote, šege, navade, načine vedenja, gibanja, dojemanje sveta ... Pomemben element žive zgodovine je jezik. Oseba, ki naj bi ponazarjala lik iz preteklosti, ne more govoriti sodobnega jezika. Vsak lik, ki nastopa v živi zgodovini, mora biti natančno definiran, in oseba, ki ta lik igra, ne sme niti za hip »pasti iz vloge«. Kostum sam

(torej oblačenje v oblačila iz minulih dob) je šele začetek poti do ustvarjanja celovitega lika iz preteklosti.

Živa zgodovina ima več podvrsti:

- uprizarjanje pomembnih zgodovinskih dogodkov, katerih potek je znan (na primer bitke, podpisa mirovne pogodbe ipd.),
- uprizarjanje segmentov vsakdanjega življenja (pri čemer so obiskovalci potniki v času – posebna oblika tega je, kadar tudi obiskovalci sodelujejo v rekonstrukciji minulega obdobja in niso le opazovalci, ampak akterji; za to pa je seveda potrebna predhodna priprava ali vsaj grobo seznanjanje z liki, ki jih prevzamejo, njihovim socialnim statusom, pričakovanim vedenjem in vlogo v dogajanju. Taka oblika se zgodi, kadar gre za velika srečanja društev ljubiteljev določenih zgodovinskih obdobj, na katerih so skupine, ki ponazarjajo ljudi iz preteklosti, ključni gostje. Glede na priljubljenost preteklosti ter število vikinških, keltskih, rimskih, srednjeveških in tudi kasnejših skupin je to postala že posebna oblika turizma. Večina teh skupin zelo veliko pozornost posveča avtentičnosti, veliko znanje imajo o obdobju, s katerim se ukvarjajo, in šarlatansko izpeljane prireditve jih žalijo! Tako imenovane rimske pojedine, kjer goste oblečejo v rjuhe in plastične sandale in jih med večerjo, pri kateri postrežejo purana in polento, zabava napol gola plesalka, seveda nimajo popolnoma nič skupnega z interpretacijo dediščine ali živo zgodovino!),
- nastop osebe iz minulega obdobja, ki nastopa kot pripovedovalec o svojem času v sodobnem okolju (pri čemer je interpretator potnik v času),
- uprizarjanje praznovanj, življenjskih in letnih šeg (vsaka »kmečka ohcet« še zdaleč ni interpretacija!),
- izvajanje obredij, ki se niso ohranila do danes, v njihovi nekdanji obliki; lahko z interpretacijskim komentarjem.

Demonstracija – Poteka lahko v povsem sodobnem kontekstu, čeprav demonstrator prikazuje in interpretira stara znanja, spretnosti in postopke. Značilen primer je recimo žganje kope (gre za star delovni postopek, ki pa ne poteka kot simuliranje življenja v 19. stoletju, ampak ga izvajajo povsem sodobni ljudje na star način); pogosto gre za demonstriranje povsem sodobnih in vsakodnevnih prvin življenja – na primer sodobnih kmečkih opravil (interpretiranje strojne molže ni za meščana nič manj zanimivo kot prikaz starih pastirskih spretnosti v obliki žive zgodovine!).

Interpretativno vodenje – Gre za osebno interpretiranje, ki ga obiskovalcem nudi vodnikinterpretator. Lahko poteka peš ali pa s prevoznim sredstvom (voznik fjakerja lahko na primer v obliki osebnega vodenja, ki je hkrati uprizarjanje žive zgodovine, interpretira način potovanja iz minulega časa, hkrati pa je še vodnikinterpretator v sodobnem smislu).

Interpretacijske delavnice – Od demonstracije se bistveno razlikujejo po tem, da tu obiskovalci izrazito aktivno sodelujejo, lahko se naučijo določenih veščin, kreativno ustvarjajo, spoznavajo lastne sposobnosti, čustvene odzive ... (Lahko gre recimo za učenje preje, košnje, tkanja, mlačve, lahko za učenje izdelovanja določenih izdelkov, prepoznavanje dreves z zavezanimi očmi z dotikanjem, soočenje z gozdom ponoči, učenje sirjenja in podobno).

Pripovedovanje zgodb – Seveda je to daleč najstarejša in tudi izjemno učinkovita oblika interpretacije, za katero pa je dandanes pravzaprav najtežje ustvariti pravo okolje. Interpretacijsko pripovedovanje zgodb je lahko resnična umetnost, in vsekakor ni vsak primeren za tako nalogo. Dober pripovedovalec pa je lahko izjemen interpretator (lahko gre na primer za pripovedovanje lovskih doživetij, lokalnih izročil, osebnih izkušenj). Zelo naravna okolja za tako interpretiranje so recimo gostilna, večer ob kresu, zimski večer ob kamini v hotelu, lahko je to povezano z določenimi oblikami žive zgodovine – recimo uprizorjena preja, ki se je lahko poleg predicpripovedovalk udeleži tudi publika.

Interaktivne spletne strani in digitalni pripomočki – Izjemno pomembno je oblikovanje, vizualna sporočila so namreč izjemno močna in bistveno vplivajo na interpretacijsko učinkovitost! Pomemben del takih orodij so zvoki! (Lahko slišimo murne, petje škrjančka, veter v krošnjah, šelestenje listja ipd. Lahko slišimo pripovedovalca, celo dramatizirane zvočne odlomke. Tudi glasba je lahko orodje interpretacije!) Taka sredstva interpretacije so skrbno oblikovana virtualna doživetja, lahko tudi v obliki iger, pri katerih mora virtualni »obiskovalec« reševati uganke, iskati določene predmete, zmeraj pa so oblikovana po interpretacijskih načelih (vsaka tematska videoigra še ni interpretacija).

Kulinarična doživetja – Hrano in pijačo ter vse, kar je z njima povezano, lahko uporabimo kot zelo učinkovita sredstva interpretacije – vonj in okus sta namreč pomembno povezana s človekovim dolgoročnim spominom. Poleg tega kulinarično doživetje vključuje **vse** čute – takih sredstev pa ni ravno veliko! Za interpretacijo lahko služijo hrana, pijača, jedilni list, vrečke za sladkor, papirnati podstavki, pogrinjek, način postrežbe, kulinarični dogodek, vodena kulinarična tura, kulinarična delavnica ... Najzahtevnejša oblika je kulinarični dogodek kot del žive zgodovine – uprizarjanje zgodovinske kulinarike oziroma prehranskih situacij. Hrana in vse, kar je povezano z njo, se dotika tako rekoč vseh segmentov življenja človeške skupnosti, povezano pa je tudi z naravnim okoljem. Zato je interpretacija s pomočjo kulinaričnih doživetij lahko izjemno učinkovita za doseganje interpretacijskih ciljev vseh vrst.

Spominki – dandanes je kakovosten suvenir bodisi uporaben bodisi dekorativen predmet vrhunskega dizajna ali celo umetniško delo. Suvenirji so lahko odlično sredstvo interpretacije, zlasti če je predmetu dodana dodatna interpretacija na embalaži, v posebni tiskovini, privesku ipd. Interpretacija predmetu tudi bistveno poveča vrednost; lokalni izdelki lahko nosijo izjemno močna interpretacijska sporočila.

Razglednice – pogosto pozabljamo, kako pomembna sporočila o kraju ali območju posredujejo razglednice. Poleg tega so to sporočila, ki jih obiskovalci pošiljajo daleč naokoli! Kakovostna razglednica, zasnovana za doseganje interpretacijskih ciljev, lahko zelo učinkovito posreduje sporočila o območju, dediščini, načinu življenja, vrednotah ...

Koledarji – Koledar je nekaj, kar človeka spremlja vse leto, pa naj gre za stenski, namizni ali kakšen drugačen koledar. Ne le, da lahko koledar spregovori z vizualno podobo, materiali in podobnim, lahko ima več funkcij, po preteku leta se lahko spremeni v knjižico, priročnik, poster ipd.

Letaki – Letaki so razmeroma pogosto sredstvo, ki lahko zelo dobro interpretira izdelek, dogodek, v določenih primerih tudi območje (če gre npr. za interpretativni zemljevid ali načrt).

Zloženke – Ob tablah so prav zloženke najpogostejše uporabljano sredstvo interpretacije. Učinkovite so le, če so interpretacijsko orodje, ki služi kot dopolnitev lastnemu raziskovanju na terenu (pravzaprav so v tem primeru poceni miniaturni priročnik za samovodeno spoznavanje), ali če na zelo učinkovit način interpretirajo zelo splošne pojme, pojave ... Sicer pa jih ljudje navadno zelo hitro zavržejo, ker se mečkajo. Zloženke kot listi lahko zelo dobro interpretirajo lokalne izdelke, ki so jim priložene. Težava z njimi je odmetavanje – predstavljajo vir odpadkov.

Tematske interpretacijske brošurice – Gre za majhne žepne knjižice, ki so lahko zelo učinkovito sredstvo za interpretiranje posameznih spomenikov, tem in mikrolokacij (na primer življenje svizca, travnik, drevesno vrsto, hudournik, pašno planino ipd.).

Priročniki za samovodene interpretacijske poti – Samovodene poti so za obiskovalce ena najprivlačnejših in najpomembnejših oblik interpretacije. Gre za poti, kjer so posamezni elementi in lokacije, ki jih želimo interpretirati, navadno označeni samo s številkami (morebiti le z najnужnejšimi sporočili na tablah), glavna interpretacija pa je na voljo v priročniku. Tak tip poti je bila načrtovana Slovenska geološka pot, za katero pa priročnik žal obstaja le za del od Jezerskega do Jesenic (pa še ta ni ravno zelo interpretativno zasnovan). Ena od dobrih strani tega sredstva je tudi to, da lahko ista pot služi za interpretiranje različnih specialnih tem – obiskovalec si lahko na primer izbere, da jo bo doživel predvsem z botaničnega stališča, da bo spoznaval predvsem ledeniške sledove ipd. Teme so lahko združene v istem priročniku, lahko pa tudi povsem ločene (številkam na lokacijah so v takem primeru dodani še slikovni simboli – na primer rožica, fosil, ptica ...).

Dnevnik poti – Gre za vnaprej pripravljene publikacije, ki združujejo prej omenjeni priročnik z vnaprej pripravljenimi prostori, kamor obiskovalec sam vnaša svoje zapise o opažanjih, fotografije, risbe, suho listje, žige ipd.

Tematske monografije – Te so učinkovito interpretacijsko sredstvo predvsem takrat, kadar gre za publikacije z dobršno mero avtorskega in umetniškega naboja – bodisi za fotografije ali za besedila (npr. Dnevnik Ane Frank seveda ni bil napisan z interpretacijskimi nameni, a bi težko našli učinkovitejše sredstvo za interpretiranje položaja Judov med drugo svetovno vojno).

Avdio sredstva – avdio sredstva je mogoče uporabiti namesto interpretacijskih tabel na referenčnih točkah (tematska pot z avdio vodenjem – lahko gre za avdio kioske, veliko pogostejše pa si obiskovalec sposodi napravo za predvajanje in slušalke) kot zvočno kuliso, ki se samodejno vključi ob prihodu obiskovalcev (uporabno zlasti v interjerjih), kot ozadje internetnih strani, kot neke vrste »radijsko igro« in podobno. Gre za izjemno učinkovito in uporabno sredstvo za osebe z motnjami vida! Lahko gre za posredovanje zvočnih učinkov, glasov živali, šumov, lahko pa gre za pravo dramatizirano pripoved ali celo dramo, zvočni potopis ... Zvočna podoba pokrajine je zelo zgovorna zadeva. V zadnjem času so pogosto uporabljene zvočne klopi (ki usmerjajo pogled in omogočajo spremljanje zvočnih vsebin) in avdio knjige, ki poleg slik in besedila vsebujejo tudi zvočne zapise.

Avdiovizualna sredstva – Gre za multivizije, filme, televizijske oddaje; lahko jih posredujemo v dvorani, na displeju, preko interneta, na zgoščenkah, AV vizitkah ... Nedvomno so to zelo učinkovita sredstva interpretacije! Televizija je dandanes ne glede na konkurenco interneta še zmeraj daleč najvplivnejši medij, ki ne le posreduje informacije, ampak tudi ustvarja razpoloženja, čustvene odzive in bistveno vpliva celo na vrednote in etična stališča ljudi.

Interpretacijske table – Na začetkih in najbolj ključnih točkah tematskih poti so nenadomestljive! Sicer pa še zdaleč niso tako učinkovite, kot se zdi glede na veliko razširjenost njihove uporabe. Praviloma so mizaste table veliko primernejše kot navpične (te so pogosto zelo moteče, ker zapirajo pogled prav na tisto, kar naj bi interpretirale). Tabla je smiselno sredstvo interpretacije, če se nanaša na teme, ki jih lahko obiskovalec v neposredni okolici res sam doživi (vidi, sliši, vonja ...) ali če pojasnjuje kompleksne pojave, ki so tako pomembni, da bi jih moral razumeti vsak, pa bi si jih sam težko pojasnil (recimo nastanek rečne doline ali zakodirana sporočila zgradbe gotske katedrale). Besedilo mora biti kratko in jedrnat (ljudje ne hodijo po terenu, da bi brali – to raje počno doma, preden gredo na izlet ali pa po njem). Pomembno je razlikovati med informacijskimi in interpretacijskimi tablam – potrebne so ene in druge, njihovi nameni in cilji, pa tudi pravila oblikovanja, pa so pa zelo različni.

Fotografija 6: je vsebina table v Kranjski Gori faktografska ali interpretativna?

Virtualne sobe – Posebni namenski prostori, ki s pomočjo različnih digitalnih sredstev omogočajo celostno doživljanje virtualne resničnosti

Interpretaciji namenjene igrače – igrače, ki so zasnovane tako, da skozi interaktivno igro posredujejo interpretacijska sporočila. Pogosto so zelo učinkoviti interpretacijski kompleti, ki zajemajo slikanice, plišaste igrače, interaktivne igre itd.

Aplikacije, ki omogočajo dopolnjeno resničnost – V praksi to na primer pomeni, da lahko s pomočjo pametnega telefona ali tablice določeno lokacijo vidimo tako, kakršna je bila v različnih obdobjih; lahko najdemo točke, kjer so bile med prvo svetovno vojno posnete fotografije; lahko vidimo filmček o tem, kako se alpinisti vzpenjajo po določeni smeri v steni, ki je pred nami, in tako dalje.

Kot sredstvo neosebne interpretacije lahko služi dobessedno kar koli. Seveda pa to zahteva zelo skrbno načrtovanje sporočil in dobro poznavanje obnašanja ciljnih javnosti (vedeti je treba, kje bodo prišli v stik z orodji interpretacije, kaj doživljajo takrat ali tik pred in po tem, kaj je za koga relevantno in tako dalje.) Nekoliko nenavadna sredstva interpretacije so pomembna predvsem zaradi doseganja plastenja sporočil, za kar je resnično treba izkoristiti prav vsako možnost, da povečamo učinkovitost interpretacije.

Poudariti je potrebno, da sredstva sama po sebi še niso interpretacija. Kaj je interpretacija dediščine in kaj ni, lahko določimo po analizi sporočil, ki jih neko komunikacijsko sredstvo prenaša. Če so ta sporočila pretežno usmerjena v razumevanje dediščine, v resnična dejstva, različne pomene dediščine, vzbujanje spoštovanja do dediščine – potem lahko govorimo o interpretaciji, sicer pa ne.

2.8

Prednosti in slabosti nekaterih najpogostejših sredstev interpretacije

SREDSTVO	PREDNOSTI	SLABOSTI
table	• omogočajo samostojnost gostov • dosežejo veliko obiskovalcev • majhni stroški • enostavna raba • kombinacija besedila in slik, lahko tudi tipnih elementov • pomagajo pri orientaciji in usmerjanju pozornosti	• niso zelo privlačne • lahko so moteče v okolju • izpostavljene so vandalizmu in vremenskim vplivom • ljudje se z njimi neradi ukvarjajo, ker so pogosto razočarani nad zgolj informativnimi tablam
vodene interpretacijske ture in sprehodi	• zelo učinkovite • prilagodljive • omogočajo predstavljanje zapletenih zgodb • osebni stik	• dosežemo omejeno število gostov • potreben je dober marketing • precej administracije • potreben je odličen interpretator, kar je zelo drago • interpretatorje-vodnike je treba za konkretne teme in lokacije dodatno usposabljan
samovodene ture in sprehodi (označene referenčne točke + tiskana ali avdio ali digitalna gradiva) najsodobnejša varianta: interpretacija referenčnih točk s pomočjo GPS in dlančnika; interpretacija s pomočjo prepoznavanja slik s pametnim telefonom ali tablico	• zelo učinkovito! • aktivira obiskovalca • nemoteče na kraju samem • omogoča izčrpno interpretacijo • omogoča povsem različne teme na isti lokaciji – odvisno od izbora obiskovalca	• zahteva predhodno pripravo obiskovalca • zahteva veliko strokovnega dela za pripravo gradiv, kar je razmeroma drago
tiskovine	• uporaba na kraju samem in drugje • lahko vsebuje podrobnosti • pomaga pri orientaciji • omogoča pripravo gostov	• problem učinkovite distribucije • potrebno je dopolnjevanje in dotisk • problem odmetavanja
zvočna interpretacija	• lahko je večjezična • možnost dramatizacije • možnost karakterizacije • omogoča lasten tempo doživljanja • omogoča pripovedovanje osebnih zgodb, uporabo zvokov, pesmi, glasbe, literarnih odlomkov	• obiskovalce izolira med seboj • precej drago • logistični zapleti (izposoja slušalk ipd.)
interaktivni prikazovalnik	• aktivira obiskovalce • sodoben videz • možnost kreativne kombinacije besedil, slik in zvoka	• zelo draga namestitve • drago vzdrževanje • zahteva izobražene obiskovalce • tehnologija hitro zastari • precejšnja nevarnost okvar, kar vzbuja razočaranje in bes
interpretacijski center	• omogoča kompleksne predstavitve • lahko je velika atrakcija • doseže zelo veliko število obiskovalcev • zajema lahko vsa sredstva	• zelo drago! • velika konkurenca (doživetje mora biti zares izjemno, da si ljudje vzamejo čas) • zahteva visoko usposobljeno osebje in upravo

2.9

Najpomembnejše faze doživetja dediščine in poglobitni komunikacijski ukrepi

FAZA DOŽIVLJANJA	UKREPI
Oblikovanje pričakovanj	Predstavljanje območja, objekta, ustanove ipd. v medijih; načrtno vzbujanje zaželenih in realnih pričakovanj; informiranje o možnostih doživetij, napovedi dogodkov ... (Naloge interpretacije so precej drugačne kot naloge reklamiranja in marketinga – so pa med seboj povezane in jih je na ravni načrtovanja zelo pametno uskladiti!)
Pot do	Skrb za olajšanje orientacije; utrjevanje zaželenih pričakovanj; namigi o posebnih možnostih doživetij tega dne.
Prihod	Izčrpno informiranje na izhodišču; skrb za zadovoljevanje potreb po varnosti, sprejetosti, telesnih potreb; ustvarjanje miselnega konteksta doživljanja; umestitev v prostor in čas; skrb za prestop iz vsakdanjosti v »drugačen prostor«; ključna sporočila; vzbujanje zanimanja, provokacija, povabilo k odkrivanju.
Doživljanje dediščine	Doživetje obiskovalca kot zgodba z repom in glavo; tematskost; plastenje sporočil, ponavljanje pozicijskih stavkov (ključnih sporočil) s parafraziranjem; etapne zgodbe; aktiviranje obiskovalcev za samostojno opazovanje in raziskovanje; vključevanje vseh čutov; dovolj časa za poglobljeno doživljanje. Skrb za varnost, orientacijo, telesne potrebe, občutek sprejetosti.
Prva refleksija	Prehitro nizanje enega močnega doživetja za drugim izniči sporočilnost – ljudem je treba dati možnost, da doživetja premeljejo, premislijo, osmislijo na svoj lasten način. Ustvarjanje možnosti za to, da medsebojno izmenjavo zgodb o osebnih izkušnjah, za tih premislek.
Pot nazaj – druga refleksija	Čim manj novih doživetij, čim več miselnega prostora za refleksijo, subtilni opomniki na ključna sporočila.
Dolgoročni opomniki, spomini, sprožilci spominov	Interpretacijski spominki, sredstva interpretacije, ki jih obiskovalci odnesejo domov, možnosti srečevanja z dediščino na daljavo, povabila k novim doživetjem – oblikovanje novih pričakovanj.

Pri načrtovanju interpretacije ne gre le za to, kaj bomo ponudili na kraju samem, ampak gre za načrtovanje celotnega doživetja, od pričakovanj do dolgoročnih spominov, ter za načrtovanje vseh potrebnih komunikacijskih ukrepov v vseh fazah doživljanja.

Na tem mestu je treba poudariti **pomen usklajevanja med interpretacijo dediščine in oblikovanjem turističnih produktov na podlagi dediščine**. Kakovosten dediščinski turizem 21. stoletja med kriterije kakovosti turističnih produktov absolutno uvršča tudi kriterije kakovosti interpretacije dediščine. Prav zato je Svetovna turistična organizacija na podlagi dokumentov najvišjih mednarodnih institucij, zadolženih za strokovno skrb za dediščino vseh vrst, pripravila tudi svoje lastne kriterije kakovosti interpretacije dediščine in vključevanja dediščine v turistične produkte (prim. UNESCO 2011). Brez kakovostne interpretacije si dandanes kakovostnih turističnih produktov v zvezi z dediščino ni mogoče več zamisliti. Glede na to, kako bogata je Slovenija z naravno

in kulturno dediščino vseh vrst, je zelo nenavadno in kar presenetljivo, da sektorji, ki skrbijo za razvoj turizma ter za naravno in za kulturno dediščino, pa tudi službe, zadolžene za komuniciranje slovenske nacionalne in državne identitete navzven, komajda kaj sodelujejo, nacionalne strategije interpretacije dediščine pa ni niti na vidiku, kaj šele, da bi jo že imeli.

V okviru projekta Smer TNP smo žal tudi ugotovili, da upravljalci dediščine v Julijskih Alpah niso pripravili nobenega strateškega dokumenta, ki bi govoril vsaj o osnovnih smernicah, če že ne o strategiji interpretacije na območju, s katerim naj bi glede dediščine upravljali. Razumljivo je, da se v takih okoliščinah turizem, povezan z dediščino, razvija popolnoma stihijsko, nepovezano, na podlagi vsakršnih idej in prebliskov posameznikov, ki se pač znajdejo, kot vedo in znajo. To pa je zelo skrb vzbujajoče, saj v številnih primerih nekontroliran obisk dediščino ogroža, njeni pomeni se izgubljajo, ohranjanje pa nima nobene miselne podlage.

2.10

Strategija interpretacije, načrt interpretacije in izvedbeni načrti

Strategija interpretacije dediščine je krovni dokument, ki ga navadno izdelajo skrbniki dediščine na ravni širšega območja, regije ali celo države v soglasju z lokalnimi skupnostmi. Vsebuje razvrstitev dediščine, pomembne za najširšo skupnost, in tudi mednarodno pomembne dediščine, ključne cilje za njeno ohranjanje in utrjevanje, poglobitve pristope interpretacije, naloge posameznih deležnikov, vire financiranja ter časovnice za doseganje ciljev na regionalni ali še širši ravni. Strategije interpretacije so navadno del upravljavskih dokumentov upravljavcev zavarovanih območij in širših dediščinskih območij, tako kot upravljavski načrti. Pogosto je zahteva po upoštevanju strategije interpretacije poglobitveni pogoj za pridobivanje različnih dovoljenj in koncesij za rabo dediščine vseh vrst. **Odsotnost strategije interpretacije pomeni resen upravljavski problem, pa tudi resno grožnjo dediščini.** Dediščine namreč nikakor ni mogoče ohranjati s predpisi in prepovedmi – ključno za njeno ohranjanje in varovanje je utrjevanje zavedanja o pomenih in smislih ter osebne navezanosti na dediščino. Brez strateško načrtovane interpretacije tega v sodobnem svetu ni mogoče zagotavljati.

Strategija interpretacije določenega širšega območja je zelo pomembna tudi zato, ker jo je treba nujno upoštevati pri postopkih na področju prostorskega planiranja. Funkcije prostora, določene v prostorskih aktih, bi morale upoštevati ne le fizično prisotne dediščine, ampak tudi potrebe po kakovostni interpretaciji te dediščine. Kakšna bo fizična dostopnost, kje bodo potekale poti, kje so pomembne vedute, kaj mora biti vidno in kaj skrito, kje bodo prostori za zbiranje obiskovalcev, sanitarije, počivališča, parkirišča, kje morebitna večja interpretacijska infrastruktura (veliki objekti interpretacijskih centrov, manjši objekti, kot so interpretacijski kioski in podobno), kaj bo dostopno osebam z oviranostmi ...

Vse to so zadeve, ki jih je treba na podlagi strategije interpretacije dediščine umestiti v prostorske akte. Ko so ti enkrat sprejeti, je pogosto prepozno začeti razmišljati o tem, kam

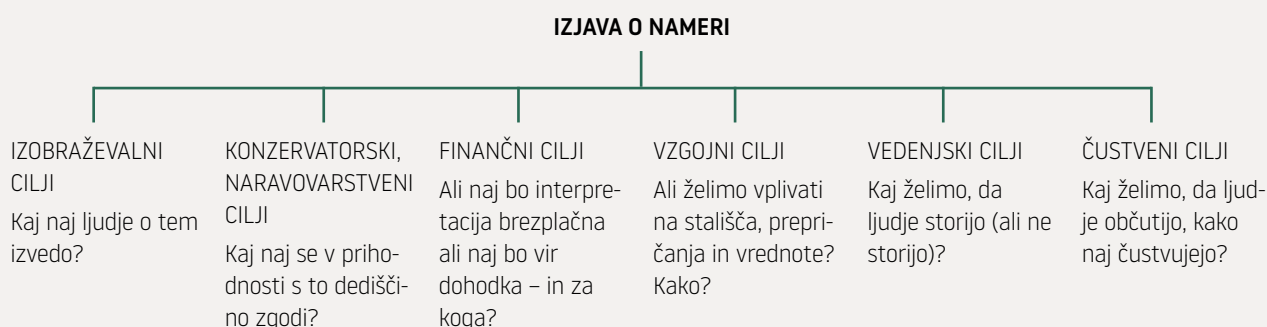
bomo interpretacijo sploh umestili, da simbolno nabite lokacije sploh niso dostopne ali pa so pozidane (na žalost pogosto z objekti, ki promovirajo popolnoma nasprotno vrednote, recimo nakupovalna središča).

Izjava o nameri

Od vsega začetka načrtovanja interpretacije si moramo **zastaviti jasne cilje** – kaj bi z interpretacijo radi dosegli. Najbolje je, da po posvetovanju vseh zainteresiranih (nosilcev turistične dejavnosti, upravljavca, domačinov, strokovnjakov) oblikujemo **izjavo o nameri** – o tem, kaj bi z interpretacijo radi dosegli.

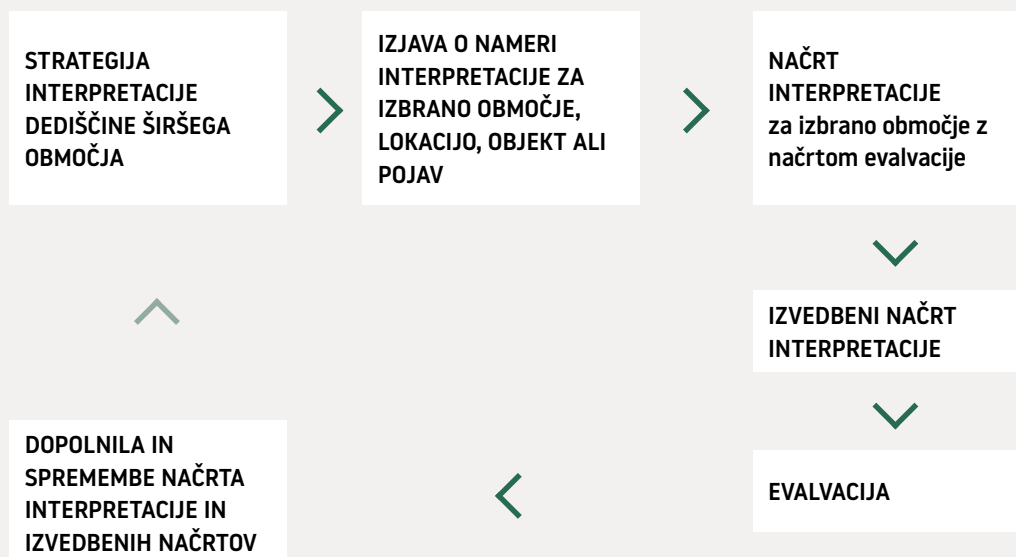
Izjava o nameri je pravzaprav začetek kakršnega koli načrtovanja. Nosilec načrtovanja interpretacije mora najprej doseči soglasni dogovor vseh deležnikov o tem, kaj bi na nekem območju z interpretacijo pravzaprav radi dosegli.

Izjava o nameri je uraden dokument, podpisan in ožigosan s strani vseh pomembnih deležnikov, in pomeni uradno zavezo o namerah v zvezi z dediščino in njeno interpretacijo. Podpis izjave o nameri je pogosto slovesen javni dogodek, ki že pomeni začetek komuniciranja z različnimi javnostmi za doseg ciljev v izjavi.

Na podlagi izjave o nameri (ki je zaradi različnih interesov deležnikov pogosto sploh ni lahko oblikovati), ki opisuje, kaj bi z interpretacijo radi dosegli, se začne proces izdelave interpretacijske strategije, nato načrta interpretacije in naposled izvedbenih načrtov za interpretacijo posameznih lokacij, objektov, pojavov in tem.

Naslednji korak je **izdelava načrta interpretacije**, kar je navadno dolgotrajen postopek, ker je najprej treba pripraviti inventar vse prisotne materialne in nematerialne dediščine in vsega, kar so različne stroke ter različne laične javnosti in posamezniki o tem ogromnem kupu dragocenosti že raziskali, spoznali, objavili in kar so pripravljeni prispevati k pripravi načrta. Ne gre le za katastrofe strokovno prepoznane in s pravnimi akti zavarovane dediščine – gre za identifikacijo **vsega**, kar je na nekem območju prisotno in kar kdor koli smatra za dediščino. (Normalno je, da imajo strokovnjaki o tem drugačno mnenje kot laiki, domačini pa drugačno kot obiskovalci – saj območje vsak doživlja na svoj način!)

Na podlagi načrta interpretacije (ki ga navadno naredi posebej usposobljena skupina strokovnjakov, ki vključi različne deležnike v obliki delavnic, forumov, viharjenj možganov, fokusnih skupin in podobnih metod) sledi izdelava izvedbenih načrtov za posamezne lokacije in teme ter za posamezna sredstva interpretacije. V tej fazi imajo veliko vlogo različni tehnični strokovnjaki, oblikovalci, pisci besedil, ilustratorji, arhitekti, krajinski arhitekti, tudi ekonomisti, saj gre za izdelavo konkretnih projektov, načrtov in prototipov, za opredelitev »kdo, kaj, kdaj, s čim, kako, kje točno, za kakšno ceno«. Običajno nad to fazo bdijo isti strokovnjaki, ki so vodili pripravo načrta interpretacije, saj je to najbolj smiselno. Nujno je, da posamezna predvidena sredstva interpretacije pred dejansko izdelavo preverijo v fazi prototipa – s tem se izognemo dragim neučinkovitim investicijam. Ko je interpretacijska struktura postavljena in se načrt začne izvajati, je prav kmalu na vrsti tudi poglobljena evalvacija, ki mora pokazati, kako uspešna in učinkovita je interpretacija. Po potrebi je treba šibke točke čim prej odpraviti in uvesti spremembe. Najkasneje po desetih letih pa je zaradi hitrih sprememb v načinu življenja tudi čas, da odgovorni začno razmišljati o prenovi krovne strategije interpretacije.

Določitev pomenov dediščine je faza, v kateri morajo seveda nujno sodelovati različni strokovnjaki, toda enako pomembno je, da sodelujejo tudi domačini in različni obiskovalci prostora. Pomeni, ki jih neki stvari pripisujejo znanstveniki, so drugačni od pomenov, ki jih isti stvari pripisujejo domačini ali pa obiskovalci, ki se pogosto vračajo v nek prostor. Kaj pomeni lovцем? Kaj pomeni planincem? Kaj sorodnikom ljudi, ki so obdobje, iz katerega izhaja dediščina, doživljali? Kaj pomeni ljubiteljem ptic in kaj umetnikom? Vse to je pomembno! Vseh pomenov seveda ne bomo mogli interpretirati – ena najtežavnejših nalog je izluščiti ključne pomene in z njimi povezane zgodbe in sporočila. Lahko pa neke posebne pomene interpretiramo občasno, v obliki posebnih tematskih dogodkov, kar je zlasti koristno za domačine in obiskovalce, ki se pogosto vračajo in lahko vsakokrat odkrijejo kaj novega.

2.11

Načrtovanje interpretacije

Načrtovanje interpretacije pomeni iskanje ravnovesja med različnimi vprašanji, ki si jih zastavljamo v določenem prostoru. Za hiter in enostaven pregled procesa, povezav in vprašanj predstavljamo shemo Jamesa Carterja, ki je bila objavljena v Priročniku za načrtovanje interpretacije z naslovom »A sense of place« (glej spodnji diagram). Diagram kaže, kako se posamezna področja povezujejo med sabo. V proces lahko vstopiš pri katerikoli točki, a moraš vedeti, da so tvoje odločitve v enem kvadratu tesno povezane s tistimi v drugih kvadratih.

V procesu oblikovanja ciljev interpretacije ob Vršiški cesti bi tako morali sodelovati vsi deležniki, ki imajo v tem prostoru svoj interes. To so vsaj naslednji deležniki: upravljalec Triglavskega narodnega parka, upravljalec ceste – Direkcija RS za infrastrukturo, Občina Kranjska Gora, Turizem Kranjska Gora, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Zavod RS za varstvo narave, Agrarna skupnost Kranjska Gora, Zavod za gozdove Slovenije, Turistično društvo Kranjska Gora oz. občani, Gornjesavski muzej, lastniki in najemniki turističnih in planinskih objektov ob cesti, ...

Pregledna shema za načrtovanje interpretacije za obiskovalce
(po Jamesu Carterju)

KAJ BOSTE INTERPRETIRALI?

Razmislite o:

- posebnostih, ki jih obiskovalci lahko pri vas doživijo
- edinstvenih zgodbah vašega prostora
- prostorih, kjer morate nadzorovati dostop
- tem, kaj je že interpretirano drugje
- temah, ki jih boste uporabili

ZAKAJ INTERPRETIRATI?

Vaši cilji se lahko navezujejo na:

- povečanje razumevanja
- upravljanje z obiskovalci
- upravljanje lokacije
- izboljšanje ekonomike lokacije

ZA KOGA INTERPRETIRATE?

Razmislite o vaših gostih:

- karakteristike
- število
- interes in pričakovanja
- dolžina obiska

KAKO BOSTE INTERPRETIRALI?

- izbor sredstev/medijev
- lokacije in časovnice medijev
- razporeditev različnih tem v prostoru
- interpretacijski cilji
- stili

UPRAVLJANJE

- kadri
- spretnosti in znanje
- materiali
- stavbe

MONITORING IN EVALVACIJA

- Ali deluje?
- Ali dosega zastavljene cilje?
- Kako bi delovanje lahko izboljšali?

Da bi se lahko učinkovito lotili ukrepov za spreminjanje vedenja različnih skupin obiskovalcev na območju ceste, pa tudi načrtovanja interpretacije, ki bi bila zanje relevantna in zanimiva, je potrebno najprej **raziskati, kakšni so sedanji vzorci vedenja, vrednote, pričakovanja** posameznih skupin. Raziskave te vrste niso enostavne in terjajo precej časa in raziskovalnega napora (brez strokovne analize stanja pa seveda učinkovitih ukrepov za doseganje jasno določenih sprememb ne moremo doseči).

Pri tem se najpogosteje uporabljajo naslednje metode:

Strukturirani ali polstrukturirani pogovor (intervju) s posamezniki; ta omogoča pridobivanje poglobljenih mnenj, osebnih izkušenj, vedenja in časovnic vedenja posameznikov, mnenj in opažanj. Izbrani posamezniki so običajno značilni posamezniki posameznih interesnih skupin. Opraviti je potrebno zadostno število osebnih pogovorov, da lahko sklepamo o splošnem vzorcu vedenja, vrednot in prepričanj, pa tudi pričakovanj in preferenc.

Fokusne skupine: strukturirani pogovor s skupino, ki omogoča, da raziščemo različne vzorce vedenja, različne vrednote, pričakovanja in preference, pa tudi vpliv interakcije med različnimi posamezniki v skupini.

Preverjanje osnutkov, ki omogoča, da zamisli interpretacije testiramo še v fazi osnutka, preverimo, kako se zamisli ujemajo z vedenjskimi vzorci, zanimanji, preferencami in vrednotami uporabnikov – preden se odločimo za dejanski izvedbeni načrt interpretacije (kjer moramo priporočiti sredstva in njihove vsebine, za katere smo kar najbolj prepričani, da bodo ustrezala zadanim ciljem!).

Razvrščanje kartic vrednot: na ta način si razjasnimo, kaj je posameznikom bolj pomembno, kaj manj in kaj popolnoma nepomembno pri doživljanju nekega območja. Kot strukturirani pogovor tudi ta metoda zahteva izvedbo dovolj velikega števila srečanj z reprezentativnimi posamezniki.

Mnenjske raziskave in raziskave zadovoljstva z vprašalniki, ki so lahko del osebnega anketnega pogovora, lahko pa gre za internetno raziskavo ali sorodno metodo. Na ta način pridobimo predvsem mnenje o sedanjem stanju ter vzorce izraženih potreb in pričakovanj.

Analiza dnevnikov: gre za zahtevno obliko raziskave vedenja in tudi miselnega sveta obiskovalcev, ki so zaproseni, da si svoja opažanja, misli in podobno sproti beležijo v dnevnik. Podobna oblika raziskave je analiza fotografiranega gradiva – namesto pisanja dnevnika obiskovalce zaprosimo, da fotografirajo, kar se jim je zdelo zanimivo, in tako dobimo v vpogled v različne načine doživljanja nekega prostora.

2.12

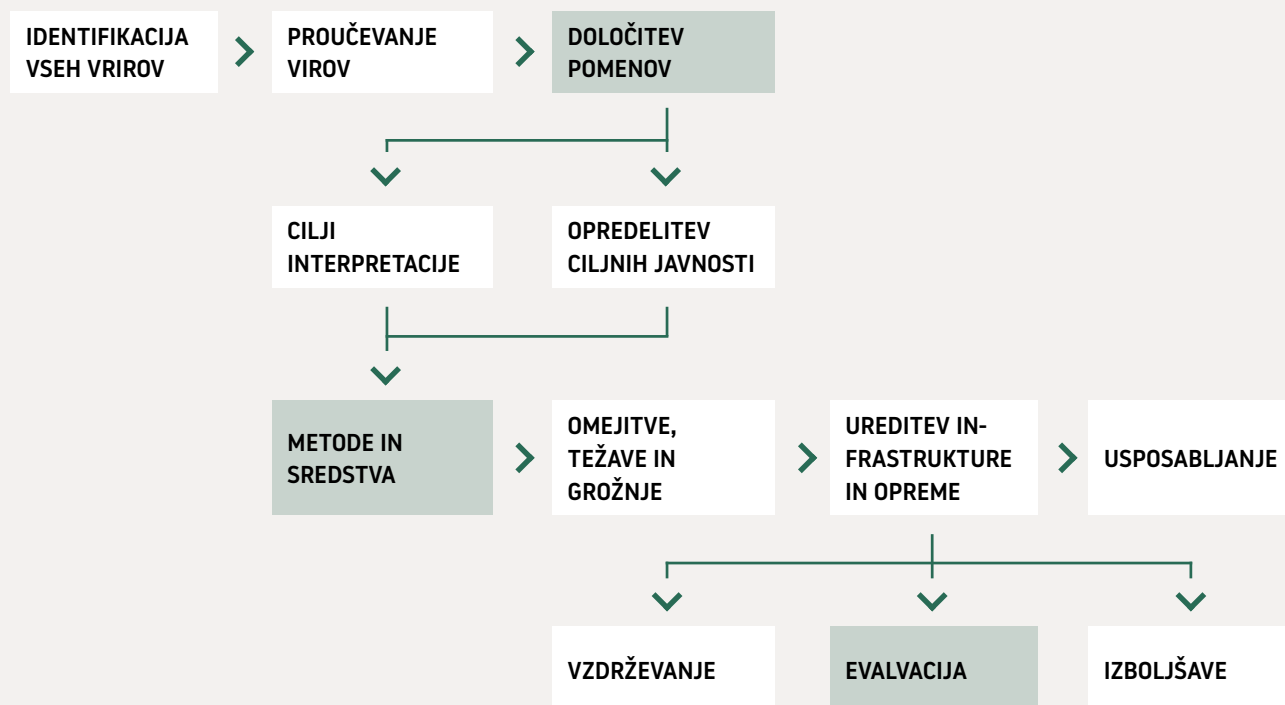
Zakaj načrtovati interpretacijo

Interpretacija sodi v širše strokovno področje strateškega komuniciranja. To pomeni, da nikakor ne gre le za posamezna, nepovezana sporočila, ampak za načrtno, organizirano, sistematično in tematsko komuniciranje z namenom obogatiti osebno doživljanje dediščine.

Za kakovostno interpretacijo je nujno, da je skrbno in strateško načrtovana. Samo, če so **teme** in **cilji** interpretacije jasno določeni, če natanko vemo, **kaj** želimo interpretirati in **komu**, pa tudi **zakaj**, če premišljeno izberemo **načine** in **sredstva** interpretacije, če jo bomo vztrajno in trajno izvajali, bomo lahko spremljali, kako uspešna in učinkovita je interpretacija, in po potrebi izboljševali pomanjkljivosti.

Z usklajevanjem interesov različnih deležnikov v prostoru je treba čim prej doseči soglasje glede ciljev interpretacije in hkrati preprečiti širjenje nasprotujočih si sporočil. Nasprotujoča sporočila (na primer turistična promocija vožnje po panoramski cesti in lahke dostopnosti visokogorskih ciljev in gostišč na eni strani ter sporočila o pomenu spoštljivega obiskovanja istega prostora peš na drugi strani) so za doseganje strateških ciljev dobesedno uničujoča.

Strateško načrtovanje interpretacije:

2.13

Evalvacija interpretacije dediščine

Načine, na katere bomo ocenili kakovost, uspešnost in učinkovitost tega, kar smo počeli – kako bomo interpretacijo evalvirali – je treba **vključiti že v načrtovanje**.

Organizacija ICOMOS je izoblikovala kriterije za ocenjevanje kakovosti interpretacije območij kulturne dediščine. Organizacija IUCN je podobno izoblikovala kriterije za kakovost interpretacije naravne dediščine. Oboji so skrbno pretehtani in oblikovani na podlagi dolgoletnih izkušenj in primerov dobrih in slabih praks. Tukaj ne bomo ponavljali vsega, saj gre za objavljene kriterije in načela, ki so univerzalno uporabni in dostopni na svetovnem spletu. Služijo lahko kot opora pri ocenjevanju kakovosti. Ključna načela kakovostne interpretacije pa so:

1. dostopnost,
2. razumljivost,
3. prilagojenost lokalnim okoliščinam,
4. avtentičnost,
5. trajnostnost,
6. skrb za vključevanje vseh skupin – domačinov in obiskovalcev, ljudi s posebnimi potrebami, manjšin,
7. posvečanje ustrezne pozornosti raziskovanju, strokovnim podlagam, usposabljanju, izobraževanju in evalvaciji,
8. prispevek k ohranjanju snovne in nesnovne kulturne dediščine ter naravnih in duhovnih vrednot območja.

Interpretacija lahko vsako od teh načel izpolnjuje v celoti, deloma ali sploh ne – lahko pa je tudi v direktnem nasprotju z njim.

Učinkovitost in uspešnost (deloma pa tudi kakovost) interpretacije pa lahko ocenjujemo tudi z različnimi evalvacijskimi tehnikami:

- zbiranje mnenj obiskovalcev (knjiga mnenj, vpisna knjiga ...)
- presoja specialista (ki si ogleda postopke, sredstva, predstavitve, nastope, jih primerja z omenjenimi mednarodnimi kriteriji in poda svojo oceno oziroma kritične pripombe in pohvale)
- opazovanje vedenja obiskovalcev (kje se dolgo mudijo, kje sploh ne; kaj prijemajo, na kaj se naslanjajo, ali upoštevajo pravila vedenja, ki jih narekuje varstvo dediščine, ipd.),
- vprašalniki (ki jih obiskovalci izpolnijo na kraju samem, jih vrnejo po pošti ali pa izpolnijo preko spletne strani),
- interaktivni kvizi in igrice,
- intervjuji,
- proučevanje testnih skupin (ne proučujemo reakcij vseh obiskovalcev, ampak manjše skupine, ki pa so tipičen vzorec),
- štetje obiska (upadanje obiska je jasen znak, da je z interpretacijo nekaj narobe!).

2.14 Tematski sklopi za načrtovanje interpretacije na primeru Vršiča

Na podlagi že ugotovljenih dejstev in informacij, pridobljenih od javnega zavoda TNP in Občine Kranjska Gora smo pripravili naslednji splošni pregled ključnih ciljnih javnosti in z njimi povezanih ciljev ter tematskih sklopov za načrtovanje interpretacije:

CILJ	CILJNA JAVNOST	PRIČAKOVANI REZULTATI	GLAVNI TEMATSKI SKLOPI	OPOMBE (ukrepi)
utrditi zavedanje o pomenu dediščine na sodoben način ohranjati zgodovinski spomin, povezavo med dediščino in osebnimi zgodbami domačinov ustvariti pogoje za večje vključevanje dediščine v turistične in druge lokalne produkte ter doživetja za obiskovalce	domačini v Kranjski Gori z okolico	večje zavedanje o naravni in kulturni dediščini širšega območja Vršiča, povezovanje snovne in nesnovne dediščine, pomen za identiteto kraja	Preko Vršiča je vodila prastara povezava s Trento. Prva svetovna vojna je močno zarezala v življenje Borovške vasi. Grozovitosti gradnje ceste čez Vršič so pustile globoke sledove v spominih domačinov. Domačini so znali živeti v tesnem sožitju s svojimi gorami. Domači gorski vodniki so v času zlate dobe alpinističnega odkrivanja Alp odigrali najpomembnejšo vlogo. Kranjska Gora je zibelka slovenske gorske reševalne službe.	vključevanje domačinov v oblikovanje načrta interpretacije upoštevanje domačinov kot pomembne ciljne skupine usposabljanje domačinov za nosilce in izvajalce interpretacije posebna skrb za sodelovanje in podporo lokalnih NVO, ki imajo v svoji dejavnosti skrb za ohranjanje dediščine vzdrževanje dogodkov in obujanje nekdanjih običajev (na primer semnja, na katerem so se srečevali domačini, Korošci in Trentarji) promocija sodelovanja z domačini iz Trente
boljše razumevanje pomenov ceste čez Vršič ustavljanje samo na za to urejenih prostorih omejitev naraščanja prometa	tranzitni potniki z osebnimi avtomobili	razumevanje dejstev o gradnji ceste spoštljiv odnos občudovanje lepih razgledov in narave na urejenih mestih vzbuditev želje po ponovnem obisku in pešačenju	To ni navadna cesta – območje je pomnik trpljenja graditeljev med prvo svetovno vojno. Urejene točke ob vršiški cesti in poti omogočajo pristen stik z naravo. na urejenih točkah s počivališči tudi vse druge teme	omejevanje parkiranja ob celotni cesti na največ dve uri (samo za ogled in morebitno kulinarično doživetje v kočah) cestnina (izjema za prebivalce Trente in stacionarne goste) izboljšanje dostopnosti z javnim prevozom – ne le z avtobusi, tudi s kombiji, taksiji, prevozi tipa »hop on – hop off« ipd.
obogatitev doživetij pešpoti; oblikovanje nepozabnih doživetij na podlagi več tematskih sklopov	izletniki, ki bodo šli iz Kranjske Gore proti Vršiču peš	razumevanje pomena varovanja gorske narave v TNP	cesta kot pomnik trpljenja med prvo svetovno vojno gorski gozd V gorah je dom zanimivih živali in rastlin gore kot odprta knjiga zemeljske zgodovine Ljudje so v preteklosti živeli v sožitju z gorsko naravo. gore pripovedk in legend	intervencije z različnimi sredstvi interpretacije vpliv na pričakovanja tematski spominki tematska kulinarična doživetja v kočah spodbujanje doživljanja narave z vsemi čutili

CILJ	CILJNA JAVNOST	PRIČAKOVANI REZULTATI	GLAVNI TEMATSKI SKLOPI	OPOMBE (ukrepi)
zavedanje, da je ta del poti pravadna povezava med dvema dolinama obogatitev doživetij ob poti zavest, da gre za območje v osrčju TNP in za območje spomina na prvo svetovno vojno	pohodniki po poti Alpe Adria iz Kranjske Gore v Trento	vsi tematski sklopi	dlje časa za 23. etapo poti (nočitve v kočah) nepozabno doživetje	poudarek na vplivanju na pričakovanja specifična orodja specifični spominki
tiha vožnja z motorji	motoristi, ki prečkajo prelaz	manj hrupa motornih koles zavedanje posebnega pomena območja ob cesti	To ni navadna cesta, ampak območje spomina na trpljenje graditeljev, ki so gradnjo plačali s svojimi življenji. Ta cesta sega v osrčje Triglavskega narodnega parka, kjer živijo tudi ogrožene živali.	specifična komunikacijska orodja
odvrčanje – alternativna ponudba doživetij z javnim prevozom, preusmeritev avtobusov čez Predel večje zavedanje o pomenih ceste	avtobusni turisti (skupine na vodenih izletih z avtobusom)	zmanjšanje števila tranzitnih avtobusnih izletov spoštljivejši odnos do prostora	To ni navadna cesta, ampak območje spomina na trpljenje graditeljev, ki so gradnjo plačali s svojimi življenji.	
manj celodnevne parkiranja na prelazu Vršič in na drugih izhodiščih za ture razkrivanje in utrjevanje pomenov, ki jih ima območje za zgodovino gornišstva in alpinizma utrjevanje zavedanja o simboličnih pomenih prostora varnostni preventivni ukrepi v zvezi s plazovi	planinci (ki imajo prelaz Vršič za izhodišče)	povečanje uporabe javnega transporta do prelaza pred turo in po njej	Domačini – gorski vodniki so bistveno prispevali pri alpinističnem odkrivanju okoliških gora. Kranjska Gora je zibelka slovenske gorske reševalne službe. Plazovi so terjali življenja mnogih graditeljev ceste in še danes pomenijo smrtno nevarnost za obiskovalce gora.	promocija parkiranja v dolini in uporabe prevoza »hop on – hop off« poudarjanje tem, ki so relevantne za planince osredotočenje na čas pred turo in po njej
zmanjšanje avtomobilskih izletov na kosila in malice v planinske kočice ob Vršiški cesti večje zavedanje o simboličnih pomenih prostora	obiskovalci planinskih koč	vsi tematski sklopi	več parkiranja v dolini in peš izletnikov	povečana ponudba javnega prevoza, prevoza tipa »hop on – hop off«, promocija parkiranja v dolini in vsaj krajšega doživljanja območja peš poudarek na lokalni kulinariki dediščini ter hrani in pijači kot sredstvi interpretacije

CILJ	CILJNA JAVNOST	PRIČAKOVANI REZULTATI	GLAVNI TEMATSKI SKLOPI	OPOMBE (ukrepi)
poglobljeno doživljanje območja na podlagi tem, povezanih s prvo svetovno vojno možnost samostojnega poglobljenega raziskovanja s pomočjo sredstev interpretacije omogočanje doživljanja »žive zgodovine«	zainteresirani za zgodovino prve svetovne vojne	utrjevanje zavesti o vlogi in pomenu območja Vršiča v obdobju prve svetovne vojne cesta in njena zgodba kot atrakcija		»Šeherezadino načelo« – povezovanje s Potjo miru in muzejem v Kobaridu
seznanjanje s simboličnim pomenom prostora in ceste za Ruse utrjevanje simbolike slovenskoruskega prijateljstva	turisti iz Ruske republike	pešpot iz Parka miru sredi Kranjske Gore do Vršiča postane »obvezno doživetje« za turiste iz Rusije	Cesta čez Vršič je pomnik trpljenja ruskih vojnih ujetnikov med prvo svetovno vojno. Mnogi sinovi Rusije so za zmeraj ostali tu, kjer so morali graditi cesto. Domačini so po svojih močeh lajšali trpljenje ruskih vojnih ujetnikov.	posebej načrtovana interpretacija za obiskovalce iz Rusije ruske jezikovne različice interpretacijskih sredstev in orodij vzdrževanje dogodkov
povečanje zavedanja o pomenih območja daljše zadrževanje v Kranjski Gori povečanje »mehke mobilnosti«	stacionarni gostje v Kranjski Gori	nepozabna doživetja območja območje nad Kranjsko Goro kot posebno mesto , simbolični prostor dodana vrednost lokalnih produktov in storitev	vsi tematski sklopi	uvajanje naravne in kulturne dediščine v lokalne turistične produkte; promocija »počasnega turizma«

Prepoznali smo najpomembnejše tematske sklope, ki jih bo potrebno vključiti v načrtovanje interpretacije širšega območja Ruske ceste:

TEMATSKO PODROČJE	TEMA	KLJUČNI POZICIJSKI STAVKI
gorski gozd	Gorski gozd je domovanje živih bitij, prilagojenih na zelo težke življenjske razmere. Domačini Borovške vasi so bili življenjsko povezani z gozdom. Različna drevesa so dajala različne lesove, iz katerih so domačini izdelali vse, kar so potrebovali za življenje.	Nad Vršičem je najvišje ležeči gozd v Sloveniji.
cesta	Cesta čez prelaz Vršič je pomnik strahot prve svetovne vojne.	Vojna v ljudeh vzbudi najhujše, pa tudi najboljše. Vsak meter ceste so graditelji plačali z velikim trpljenjem in tudi z življenji. Mnogi ruski vojni ujetniki, ki so gradili cesto, so za zmeraj ostali ob njej. Prva svetovna vojna je staro pešpot spremenila v cesto. To so mnogi plačali s svojim življenjem.
ustvarjalnost Josipa Vandota	Tu so doma Vandotove zgodbe.	Pastirčki, ki so pasli ovce na teh pašnikih, so pisatelju dali podlago za pripovedke o Kekcu, Rožletu in Mojci.
tradicije Kranjske Gore	Liznjekova domačija je lep primer alpskega kmečkega doma. Izdelki iz gradiv, ki so v naravi pod gorami, so zaznamovali življenje Borovške vasi. Kmetje iz Borovške vasi so pasli svojo živino tudi na južni strani Vršiča. Trentarji so kozji in ovčji sir peš nosili prodajat v Kranjsko Goro.	Domačini so znali iz preprostih naravnih gradiv izdelati zelo uporabne, pa tudi zelo lepe predmete. Lovci na gamse so v pionirskih časih alpinizma postali izvrstni gorski vodniki. V Kranjski Gori je bila ustanovljena prva postaja slovenske gorske reševalne službe.
geomorfologija	Gore se podirajo – življenje pod stenami je dinamično in razburljivo. Voda spreminja pokrajino. Skalne stene so kot odprta knjiga, ki pripoveduje o zgodovini našega planeta. Prisank je gora z dvema mogočnima naravnima oknom. Prisank je gora, skozi katero enkrat na leto posije sonce.	Rastlinam na melišču se spodmikajo tla pod nogami.
snežni plazovi	Snežni plazovi so v gorah nad Kranjsko goro terjali že mnoga življenja.	Neznatne, puhaste snežinke se združujejo v zamete in lahko ustvarjajo smrtonosne snežne plazove. Tudi sodobna tehnologija ne more premagati gorske narave – zaradi plazov je cesta čez Vršič vsako leto več mesecev zaprta. Plazovi so pozimi smrtno nevarni za obiskovalce gora. Celo najbolj izkušeni himalajci so postali žrtve plazov v gorah nad Kranjsko Goro.
mitološko izročilo	V teh gorah ni vladal Zlatorog, ampak kozel Srebrnokrilec. Gozdovi, gore in pašniki so domovanje škratov, Polšnjeka, belih žena, ki so vsi varuhi naravnega reda. Prisank je gora, skozi katero enkrat na leto posveti sonce.	V preteklosti so mitološka bitja bdela nad spoštljivim odnosom do narave.

2.15

Vstopne točke

Predlagamo naslednje že obstoječe možne vstopne točke v Kranjski Gori, ki jih je treba upoštevati pri načrtovanju interpretacije:

**Liznjekova domačija – objekt Gorenjskega muzeja v Kranjski Gori,
Borovška cesta 63**

Pristna alpska hiša Liznjekova domačija je bila zgrajena v drugi polovici 17. stoletja in kaže značilnosti kmečkega baroka iz 18. in začetka 19. stoletja. Njena prostorska zasnova je predstavljala eno najnaprednejših arhitektur pri nas; danes se nam kaže kot prototip pristne slovenske alpske hiše. K njej spada značilno veliko gospodarsko poslopje z letnico 1781. Hišo krasijo poslikave na fasadi (freska, šivani robovi in cofasti ornament), kamnit polkrožni portal in lesen gank (balkon). V zidanem pritličju so črna kuhinja, veža, vežna in hišna kamra ter hiša z lesenim stropom, kjer sta na nosilnem tramu izrezljani rozeta in letnica 1781. Z bogato opremo iz 19. stoletja (za Gornjesavsko dolino značilne poslikane skrinje, zidne omarice, ure, postelje, zibelke, posodje, orodje, oblačila) nudi avtentičen prikaz nekdanjega doma in življenja premožnejše kmečke družine. Na podstrešju je »na zolu« razstavljeno različno orodje, v enem od »štiblov« pa vse potrebno za opravljanje nekaterih domačih obrti. V gospodarskem poslopiju je na seniku in podu za mlatenje žita zbirka kmečkih vozov, priprav in orodij. V enem od nekdanjih hlevov za drobnico je prostor za manjše muzejske zbirke, kjer razstavljamo zbirko Oživele korenine Stanka Koširja.

Etnološka predstavitev kmečke bivanjske kulture 19. stoletja v Alpah z razstaviščem in s stalno razstavo o življenju in delu mladinskega pisatelja Josipa Vandota, avtorja knjig o Kekcu.

**Zbirka
Josipa Vandota**

Notranja oprema, gradivo stavbe, kritina, zbirka orodja, kurjava ...

MITOLOŠKI PROSTORI V GORAH

Izročila o kozlu srebrnokrilcu, Polšnjeku, škompnikih, Pehti

**POMEN GORA ZA ŽIVLJENJE
BOROVČANOV V PRETEKLOSTI**

Stari prehodi, lov in divji lov, pastirstvo, etnobotanika, gorski vodniki

GORSKI GOZD

Različna drevesa, različni lesovi, način spravila lesa, raba različnih lesov, tradicionalno razumevanje gozda ...

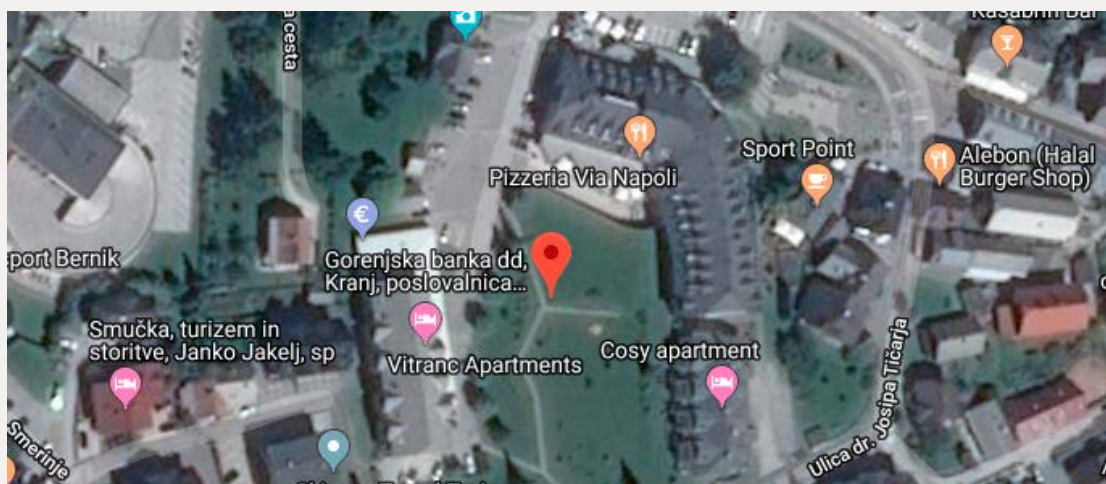

Kaj so nekoč jedli?
Lokalna kulinarčna dediščina (gostinci!)
Lahko pojemo gorski gozd?

Možne vloge Liznjekove domačije kot vstopne točke za doživljanje poti proti Vršiču – za teme, ki niso povezane z ostalinami prve svetovne vojne, ampak z lokalno naravno in kulturno dediščino, TNP, gorami kot mitološkim okoljem ljudskega izročila, ki ga je literarno uporabil Josip Vandot.

Park miru v Kranjski Gori

Park miru je bil postavljen ob 100. obletnici Ruske kapelice pod Vršičem z razstavo fotografij, ki prikazujejo gradnjo ceste na Vršič med 1. svetovno vojno. Na 15 tablah so poleg podrobnih opisov takratnega dogajanja na ogled tudi fotografije, pridobljene iz Avstrijske

Slika 2: lokacija Parka miru v Kranjski Gori.

Fotografija 7: Table v Parku miru.

nacionalne knjižnice. Opisi na tablah, pri katerih je sodeloval zgodovinar Marko Mugerli, so v slovenskem, angleškem in ruskem jeziku.

Na žalost so table v Parku miru zelo **očiten primer tega, kaj ni interpretacija**, in tudi precej slab primer posredovanja informacij. Takoj vidimo ogromne količine besedila – pravzaprav je gradivo pripravljeno, kot bi bilo namenjeno tiskani publikaciji in ne infrastrukturi na prostem. Vertikalne table je težko brati (za spodnji del besedila se je treba krepko skloniti, ker pogled od zgoraj navzdol ne omogoča lahkega branja). Nobene neposredne povezave ni z neposrednimi možnostmi opazovanja in vsebino na tablah. V resnici bi se te vsebine veliko bolje obnesle v tiskani obliki – pa še v tem primeru bi šlo za preobremenjenost z golimi informacijami. Vse skupaj je bolj podobno učbeniku kot orodju za prostočasno izobraževanje. Slabost ostalih tabel, ki so pretežno slikovne (temeljijo na avtentičnih fotografijah iz časa prve svetovne vojne) pa je, da se z ničemer ne povezujejo s sedanjim stanjem na lokacijah, kjer so fotografije nastale – čeprav se marsikaj še da videti na terenu in so vse točke tudi razmeroma obiskane.

Vendar pa je Park miru že postavljen simbolični prostor spomina na dogajanje v zvezi z gradnjo Ruske ceste in ga je kot takega vsekakor treba upoštevati kot možno vstopno točko pri načrtovanju interpretacije. Žal je daleč od kakršne koli interpretacije – kar samo dokazuje nujno potrebo po izdelavi načrta interpretacije območja, izvedbenega načrta interpretacije in tudi podajanja informacij. (Park ni najbolje opremljen niti kot izhodiščna informacijska točka za tiste, ki bi si zadeve želeli ogledati na licu mesta. Dejansko gre za nekakšen tekstovni učbenik na prostem, ilustriran z zelo zanimivimi arhivskimi fotografijami, ki pa bi bile neprimerno bolj učinkovite, če bi jih lahko ljudje videli tam, kjer so bile dejansko posnete in primerjali današnjo izkušnjo s časom pred več kot 100 leti, ko so cesto gradili sredi vojne vihre.)

2.16

Izhodišča za interpretacijo ob Vršiški poti

Kot izhodišče za prepoznavanje in interpretacijo tem navajamo nekaj lokacij, zgodovinskih dejstev in zanimivosti ter z njimi povezanih zgodb ob Vršiški cesti med Kranjsko Goro in prelazom Vršič.

Vršiška cesta (predlog območja interpretacije)

Visokogorska cesta iz Kranjske Gore (810 m) čez Vršič (1611 m) do Loga v Trenti (620 m) je dolga 24 kilometrov in ima 50 serpentin, od tega jih je 24 na kranjskogorski in 26 na trentarski strani. Državna cesta (R1-206) preko prelaza Vršič je znana pod imenom Vršiška cesta, v delu med hotelom Erika in Vršičem tudi Ruska cesta. Gorenjska stran Vršiške ceste se deli v dva odseka: Kranjska Gora – Erika, dolžine 3,372 km (odsek 1027), ter Ruska cesta (Erika – Vršič), dolžine 8,978 km (odsek 1043).

Čez prelaz Vršič, rekli so mu tudi Kranjski vrh ali Mojstrovka, je že od nekdaj vodila pot. Zaradi spravila in prevoza lesa so jo začeli širiti v začetku 20. stoletja, za potrebe vojske pa so v obdobju 1915–1917 zgradili cesto. Med gradnjo ceste je leta 1916 zaradi snežnih

Fotografija 8: Katastrofalni plaz spomladi l. 1916.

plazov umrlo preko 300 ruskih ujetnikov. V spomin na trpljenje in umrle je tam postavljena Ruska kapelica, del ceste med hotelom Erika in prelazom pa se imenuje Ruska cesta.⁵

Vršiška cesta ima v Sloveniji poseben pomen. Omogoča najhitrejšo in najkrajšo povezavo Zgornjega Posočja z Gorenjsko, leži na območju Triglavskega narodnega parka, vodi preko najvišjega gorskega prelaza v Sloveniji in je ena najlepših panoramskih gorskih cest, zato jo uporabljajo domačini in je priljubljena med turisti, planinci in športniki. V toplem delu leta je cesta prevozna in predvsem poleti zelo obiskana, v običajnih zimskih razmerah pa postane zaradi snežnih plazov in zametov neprevozna ali nevarna in je zato občasno zaprta za ves promet.

Ker leži v Triglavskem narodnem parku, je na širšem območju Vršiške ceste ključen poudarek na varovanju narave in ohranjanju kulturne dediščine. Zaradi privlačnosti in priljubljenosti ceste pa je ob poletnih prometnih konicah s hrupom in množičnim obiskom nosilna kapaciteta okolja marsikje presežena. Zato je potrebno pri prihodnjem načrtovanju urejanja in upravljanja ceste nameniti veliko pozornosti umirjanju prometa in usmerjanju obiskovalcev.

Jasna 1: Vršič pred prvo svetovno vojno

Obdobje modernih cestnih povezav se je v dolini Trente pričelo z letom 1897, ko so otvorili novo okrajno cesto Bovec–Trenta (Abram, 1907). Cesta je pomenila tudi pričetek slovenskega turističnega razvoja doline, saj je Slovensko planinsko društvo leta 1904 odprlo dve manjši prenočišči pri Zorčevem gostišču pri Triglavu v Logu in pri Zlatorogu (Tuma, 1914). V ta čas sodi tudi odprtje današnje Erjavčeve koče na Vršiču, ki jo je nemški DOAV odprl leta 1901 in poimenoval *Vosshutte* (Abram, 1907).

⁵ Število umrlih med gradnjo – ujetnikov, avstrijskega vojaškega osebja in domačinov – še vedno ni natančno znano. Prav tako tudi Ruske kapelice niso zgradili v spomin na žrtve, ampak iz bogoslužnih potreb že leta 1916 (kakor tudi še eno podobno, a manjšo višje ob cesti, ki se pa ni ohranila).

Stezo, ki je vodila preko prelaza Vršič, je vojska AvstroOgrske razširila v meter široko utrjeno pot že leta 1903, ko so v Trenti izvedli obsežne vojaške vaje, med katerimi so želeli preveriti, ali lahko vojska s topništvom prispe v Soško dolino preko Vršiča (Abram, 1907). Preko Vršiča pa v predvojnih letih niso hodili le Trentarji, temveč tudi Kranjci, saj so imeli na Trentarski strani prelaza kar dve pašni planini – Kranjsko planino na južnih pobočjih Prisojnika ter planine pod Veliko Dnino, ki so jih Trentarji prodali Borovcem, kot so takrat imenovali prebivalce Kranjske Gore (Borovške vesi) (Melik, 1950).

Leta 1909 je ljubljanski trgovec kupil večja zemljišča na obeh straneh prelaza v želji po gospodarski izrabi gozda. Zaradi tega so na kranjskogorski strani pričeli s prenovno vojaške poti v kolovoz, ki je bil za vožnjo primeren le poleti, pozimi pa so transport opravljali po snegu (Uran, 1957).

Jasna 2: Vršič med prvo svetovno vojno

S pričetkom prve svetovne vojne in spoznanjem, da bo Italija slej kot prej stopila na stran Antante, je vojska dobila nalogo gradnje ceste in tovarne žičnice preko prelaza Vršič. Fotografsko gradivo razkriva, da je v zimi 1914–1915 žičnica že obratovala in je bila v času italijanske vojne napovedi ter v prvih vojaških operacijah poleti 1915 že pomemben del oskrbnega omrežja. Cesto so takrat namreč še zaključevali, prvi promet po njej pa je stekel septembra oziroma oktobra 1915.

Most čez Pišnico: Mostovi vojaške ceste

Cesta iz Kranjske Gore je proti Jasni vodila ob levem bregu Pišnice in jo prečila na današnjem mestu. Tu so zgradili lesen most na betonskem stebru, iz fotografij razberemo ime *G.d.K. Rohrbrücke* (po poveljniku armadne skupine Rohr), cesta je mimo Jasne vodila po današnji trasi do naslednjega mostu *F.M.L. Scottibrücke*, ki je nosil ime po poveljniku enega izmed gradbenih odsekov ceste. Pred mostom je odcep gozdarskega kolovoza v Krnico, kjer danes vodi pešpot. Na tej strani je imel lesen most sicer tudi zidan obok, prvotno pa naj bi se imenoval Ruski most (*Russenbrücke*).

Mihov dom

Leta 1922 je kranjskogorska podružnica SPD zgradila in otvorila Mihov dom, ki je stal na mestu, kjer se je vozno stanje vršiške ceste pravzaprav že leta 1920 končalo (Društvene vesti, 1922). Na jugoslovanskih vojaških zemljevidih je Mihov dom označen kot stražnica obmejne čete – najverjetneje so vojaki najemali sobe ali pa zraven doma zgradili manjšo postojanko.

Koča v Krnici

Koča v Krnici je izmed vseh planinskih postojank Vršiča nastala najkasneje. Zaradi želje po ureditvi planinskega doma v lažje dostopnem delu doline Krnice so leta 1932 pričeli z gradnjo planinske kočice. Že naslednje leto jo je Kranjskogorski odsek Slovenskega planinskega društva tudi slovesno otvoril.

Koča na Gozdu

Koča na Gozdu so zgradili v času gradnje vojaške ceste, ime pa je dobila po podpolkovniku 8. inženirskega bataljona, Karlu Rimmlu. V celotnem obdobju soške fronte so jo za bivanje uporabljali podčastniki in častniki. Po končani vojni jo je leta 1922 odkupila kranjskogorska podružnica Slovenskega planinskega društva ter v njem uredila planinski dom.

Leta 1926 so pričeli z gradnjo novih poti na Prisojnik in Mojstrovko, saj so obstoječe poti zaradi rapalske meje na Vršiču potekale po takratnem italijanskem ozemlju. V ta namen so ob nekdanji *Rimlhutte* postavili kovačnico, kjer naj bi izdelali vse kline za opremo poti. Te je kovač naredil iz zbranih kovinskih ostankov naselij prve vojne ter italijanskih žičnatih ovir, vsi graditelji poti pa so bili Trentarji, ki so zaradi rapalske meje prebežali v Kranjsko Goro (Marko, 1926). V tem letu so opremili še dve poti, in sicer pot čez Prisojnikovo okno ter pot na Solno glavo, ki pelje v hitrih okljukih proti Koči na Gozdu, služila pa je kot hitri povratek po opravljenem vzponu. Nova pot na Prisojnik je bila uradno odprta 29. avgusta 1926, novo Hanzovo pot na Mojstrovko z Vršiča pa so odprli 20. avgusta 1928.

Fotografija 9: Častniki ob kosilu v Rimlhutte, danes Koča na gozdu (imenovana po poveljniku gradnje ceste).

Ruska kapelica

Leseno kapelo, posvečeno sv. Vladimirju, naj bi iz bogoslužnih potreb postavili že leta 1916 (kakor tudi še eno podobno, a manjšo višje ob cesti, ki se pa ni ohranila), čeprav pogosto beremo, da so kapelo postavili preživeli ruski vojni ujetniki v spomin umrlim ob gradnji ceste čez Vršič.

Nekaj umrlih ruskih ujetnikov, ki so gradili cesto čez Vršič, so pokopali v Trenti, večino pa v skupnih grobovih na Vršiču in pod njim, v kamniti grobnici v obliki piramide. Ob

njej so preživali ruski ujetniki postavili spominsko kapelico v ruskem slogu, ki si jo je leta 1924 pridobila Ruska matica. Konstrukcija kapelice je lesena. Prvotno so jo obložili z lubjem, kasneje z deščicami. V skromni notranjosti so zanimivi oltar z ikonostasom, kovani lestenci in svečniki. V okolici Ruske kapelice si je mogoče ogledati grobove in kamnito grobnico iz obdobja 1936–1937.

Gradnja nove ceste 1937

Največji gradbeni poseg na jugoslovanski strani meje med obema vojnoma je bila dvoletna gradnja novega odseka ceste med Mihovim domom in Kočo na Gozdu, ki se je pričela leta 1937. Obstoječa trasa iz leta 1915 pod Kočo na Gozdu je bila namreč vse od konca vojne praktično neprevozna, kasneje pa jo je na nekaterih mestih voda povsem uničila. Zapuščina prenove ceste iz leta 1937 so poleg nove trase tudi kamniti most pred Kočo na gozdu, tlakovanje vseh serpentin z granitnimi kockami, kamnite zaščitne ograje ter ureditev podpornih zidov (Ficko idr., 2014).

Tonkina koča: Zimska cesta in nova žičnica

Sneg in snežni plazovi so pozimi 1915 povsem ohromili promet preko prelaza, obilica snega in snežni plazovi pa so povzročali težave tudi tovorni žičnici. V letu 1916 so na podlagi izkušenj iz prve zime ugotovili, da bodo zimski promet omogočili le z gradnjo nove ceste od današnje Tonkine hiše na sedlo med Vršičem in Solno glavo (1680 m) ter se od tam spustili na trentarsko stran. Danes je zimska cesta izvrstno ohranjena in nudi mirno alternativo v poletnih mesecih preobremenjeni Vršiški cesti.

Z gradnjo novega odseka ceste so se odločili tudi za nov potek tovarne žičnice, saj so razmere prve zime pokazale, da oskrba komaj zadostuje potrebam, vsaka prekinitev pa znižuje bojno sposobnost enot v Bovški kotlini. Časovno lahko obstoječi žičnici sledimo preko fotografskega gradiva tudi v jesen leta 1916, ko so bile vse prvotne postaje še vedno v uporabi. Zaradi tega lahko umestimo čas gradnje novih odsekov žičnice v sam konec leta 1916 ali celo poletno sezono leta 1917, kar pomeni, da so nove postaje v najboljšem primeru obratovalle le slabih deset mesecev. Traso žičnice v dolini so pustili enako, saj je snežni plazovi niso ogrožali, od današnjega Mihovega doma dalje so žičnico speljali ob že opisani trasi nove zimske ceste.

Sedma serpentina zimske ceste: Postaja žičnice 1610 m

Postaja pri sedmi serpentinu nove zimske ceste na 1610 m je zgolj ena izmed treh postaj žičnice, ki je bila zgrajena kot betonska stavba ter s tem zaščitena pred snežnimi plazovi. Od tu je žičnica vodila dalje proti novi najvišji točki preko Vršiča.

Poštarski dom

Zaradi zimske ceste je Kraljevina SHS na tem mestu zgradila mejno stražnico – po drugi svetovni vojni so jo v 50ih letih predelali v planinski dom (Žorž, 2017).

Morda najbolj zanimiv opis območja Vršiča najdemo v Planinskem vestniku iz leta 1938, v katerem je opisana pot britanskega državnika Lea Ameryja (1873–1955). V letu 1937 se

je ta namreč odločil obiskati Slovenijo ter se v spremstvu vodnika odpravil preko severne stene na Triglav, od koder so se spustili v Zadnjico, od tam pa po cesti na Vršič nazaj do Kranjske Gore. Opisuje številne italijanske straže ob poti s Triglava, po prihodu v Zadnjico pa so ugotovili, da so se znašli sredi obsežnih vojaških vaj. Po skromni večerji so prespali na Logu, za spremstvo in nadzor so dobili tudi miličnika fašistične mejne milice. Zadnji del ceste čez Vršič je po njegovih besedah »kar štrlel od utrd in vojaščine ter je bil zaprt vsem ostalim turistom«. Pravo nasprotje naj bi bila slovenska stran, kjer je »trio slovenskih dečkov v mali čuvajnici predstavljal vso vojaško moč Jugoslavije«. Dobro se spominja dunajskih zrezkov v Erjavčevi koči ter najboljše kave daleč naokoli (Amery, 1938).

Postaja žičnice 1685m

Na sedlu med Vršičem in Solno glavo lahko danes vidimo najvišjo postajo nove žičnice – to je tudi zadnja betonska stavba, saj na trentarski strani takšnih stavb ni bilo. Poleg ohranjene betonske stavbe je nekoč obstajala še lesena stavba, rapalska meja pa ju je tu po vojni delila med Kraljevino SHS in Italijo (Žorž, 2017).

Italijanska zasedba Vršiča

Ob koncu prve svetovne vojne, novembra 1918, italijanska vojska zasede prelaz Vršič, vključno z današnjo Erjavčevo kočo. S prihodom italijanske vojske na prelaz pa to nekdanje pomembno logistično zaledje fronte, ki ni bilo nikoli resneje ogroženo ali celo obstreljevano, dobi nov pomen. Ob celotnem območju demarkacijske črte med Mojstrovko in Prisojnikom so namreč izkopali strelske jarke ter preko cest in lažjih prehodov napeljali žičnate ovire. Vojska se je naselila v Erjavčevo kočo, italijanski finančniki pa v Tičarjev dom. Kljub vojaški zasedbi prelaza in neurejenosti mejnega vprašanja, ki je v letih 1919 in 1920 grozilo z izbruhom sovražnosti med Kraljevino SHS in Italijo, imamo pričevanja slovenskih planincev, ki so prehajali črto na Vršiču ter se vzpenjali na Mojstrovko, Prisojnik ali Razor (Žorž, 2016).

Resnični pričetek rapalskega obdobja, ki sta ga zaznamovala podpis mejnega sporazuma in petletno obdobje urejanja meje, je Vršiču končno prinesel poveljni mir. Vojska se je namreč po podpisu skorajda umaknila, ostali so le Alpinci, ki so vzdolž celotne italijanske severne meje skrbeli za obrambo države, civilni nadzor pa so izvajali finančniki, ki prav tako niso več vzdrževali poljskih položajev po prvi svetovni vojni. Razen ceste na italijanski strani je skoraj celotna vojaška infrastruktura prve svetovne vojne pričela propadati (Žorž, 2016; Žorž, 2017).

Prelaz Vršič in maloobmejni prehod rapalske meje

Planinci, ki so želeli osvojiti Prisojnik, v Planinskem vestniku navajajo, da so demarkacijsko črto že leta 1922 prestopali na vršičski cesti, čez katero je bila napeljana bodeča žica. Italijanski finančniki so jih ustavili pred Tičarjevim domom, kjer so jim po posvetu s poveljnikom dovolili nadaljnjo pot. Mejni prehodi med državama takrat formalno še niso obstajali, saj so jih uredili šele z Nettunskimi oz. Beograjskimi sporazumi leta 1925 oziroma po ratifikaciji obeh držav leta 1929 (Žorž, 2017). Med vzponom na vrh Vršiča in dalje proti Solni glavi so hodili ob že zarjavelih žičnatih ovirah demarkacijske črte (Planinski

vestnik, 1923). Seveda velika večina planincev z mejnimi službami največkrat ni imela pozitivnih izkušenj, vzpon na vrhove se je tako velikokrat končal ravno pri prestopu mejne črte (Žorž, 2017).

Vseeno pa sta v Planinskem vestniku dva članka, ki opisujeta, kako so Italijani zamižali na eno oko ter dovolili prestop (Čez hrib in dol, 1924). Planinci so tako leta 1924 tik za mejo srečali četo Alpincev, ki so ob godbi držali vojaški pozdrav. Po kratkem pogovoru je poveljnik planince brez težav spustil dalje, kmalu pa jih je ujel užaljeni finančnik, saj ga niso vprašali za dovoljenje. Na koncu se je le vdal in jih po slovensko pozdravil »na svidenje«. Ob stari poti proti izviru Soče so srečali še nekaj deset Alpincev, ki so jih bolj kot vaje na vrhu zanimala gozdne jagode.

Fotografija 10: Italijanski finančniki in jugoslovanski vojaki l. 1939 na Bogatinskem sedlu.

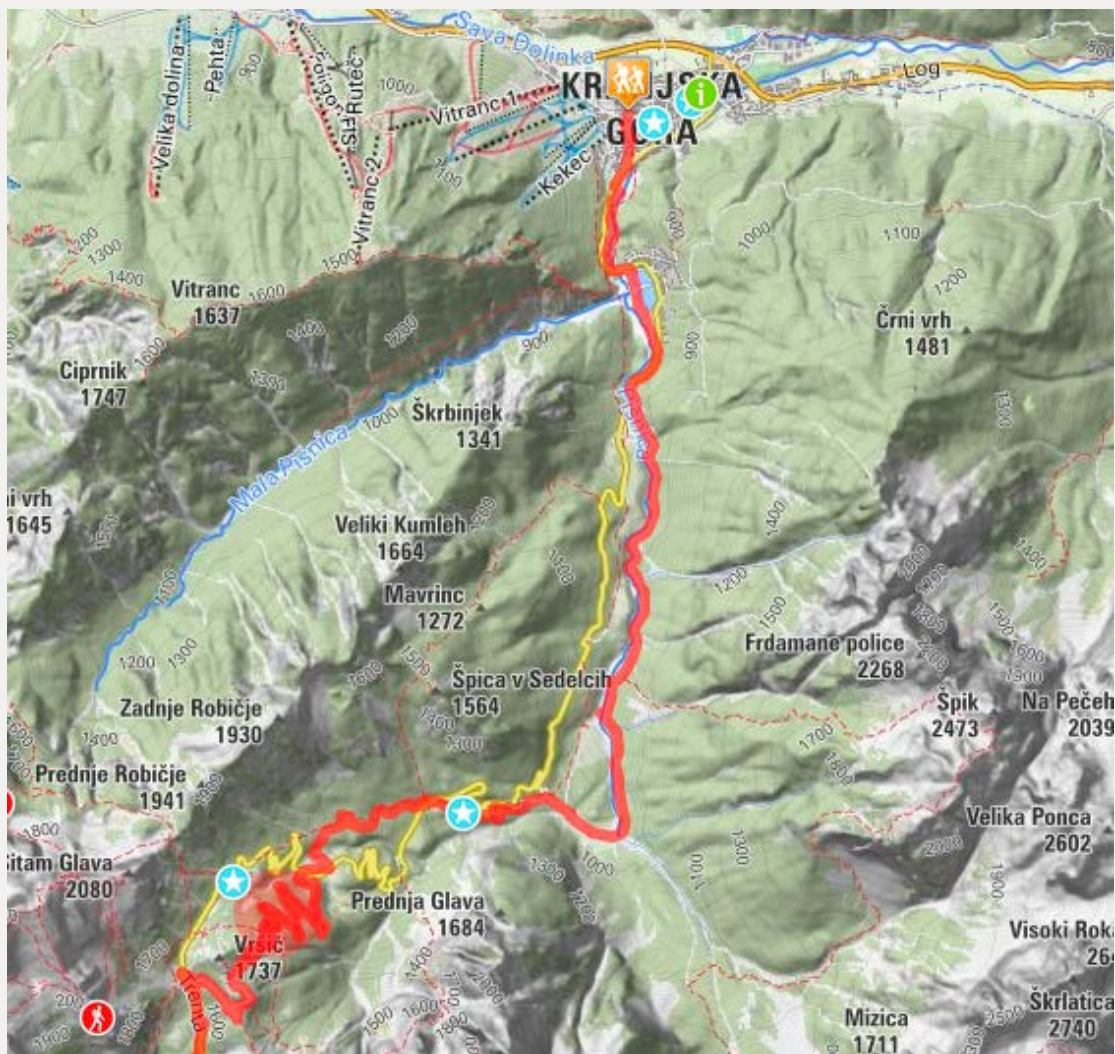
Tudi Klement Jug, eden izmed pomembnejših predstavnikov alpinizma med obema vojnama, navaja spomine na tihotapljenje preko meje, saj je med vzponom na Travnik zahodno od Mojstrovk srečal štiri slovenske tihotapce, od katerih je vsak tovoril po 25 kg kave. Opozorili so ga na nevarnost, saj so ob meji že videli truplo ubitega tihotapca, ter mu svetovali, naj ne hodi neoborožen po mejnem območju (Jug, 1923).

Po formalni ureditvi mejnih prehodov je na prelazu Vršič obstajal maloobmejni prehod – poleg mejnega prehoda Vrh Bače med Podbrdom in Bohinjem je bil to edini mejni prehod v Julijskih Alpah. Po napadu Italije in Nemčije na Jugoslavijo in priključitvi gorenjskega dela Nemčiji je tu med aprilom 1941 in septembrom 1943 obstajal mejni prehod med obema okupacijskima državama. S kapitulacijo Italije septembra 1943 in nemško ustanovitvijo Okupacijske cone Jadransko Primorje so obe strani nekdanje meje nadzirali nemški vojaki. Meja in nadzorne točke so se z Vršiča naposled umaknile šele s podpisom Pariške mejne pogodbe leta 1947 (Žorž, 2017).

Erjavčeva koča

Prvo desetletje po prvi svetovni vojni je obdobje ponovnega prihoda Slovenskega planinskega društva na območje Vršiča, kjer je v last dobilo nekdanjo nemško *Vosshutte*, ki so jo po obsežni prenovi in širitvi odprli 30. julija 1922 pod imenom Erjavčeva koča (Društvene vesti, 1922).

2.17 Vršič in pot Alpe Adria

Slika 2: Pot Alpe Adria.

Pot Alpe Adria – odsek E23 AAT: Kranjska Gora – Vršič - Trenta

Pot Alpe Adria ali Alpe Adria Trail je planinska pešpot, dolga 750 km, od vznožja Velikega Kleka (Großglockner) na Koroškem preko Kranjske Gore do Jadranskega morja pri Miljah (Muggia) v Tržaškem zalivu v Italiji.

Etapa E23 se začne v Kranjski Gori (810 m), kjer vodi do jezera Jasna in od tam naprej po gozdni cesti mimo ruševin nekdanjega hotela Erika. Pot se nadaljuje po planinah in skozi

gozdove, ob gorskem potoku Pišnica, mimo Mihovega doma (1085 m) in Ruske kapelice, od tam pa na staro oslovsko pot do vrha Vršiča (1688 m). Na drugi strani se pot tega odseka nadaljuje do izvira Soče in potem po dolini ob Soči do Loga. Celotni odsek terja glede na spletno stran poti AA 7 ur hoje.

Pot Alpe Adria je bila razvita in izvedena v sodelovanju treh partnerjev iz Avstrije (Kärnten Werbung), Slovenije (Slovenska turistična organizacija) in Italije (Turistična organizacija Furlanija-Julijska krajina) in v letu 2012 označena tudi na terenu. Za označevanje in vzdrževanje poti v posameznih državah so odgovorne planinske organizacije treh sodelujočih držav, ÖAV (Österreichischer Alpenverein), PZS (Planinska zveza Slovenije) in CAI (Club Alpino Italiano). Pot je oglaševana s sloganom »Pohodništvo po rajskem vrtu« in je trajno označena s posebnim simbolom. Na pohodu od ledenikov Visokih Tur (Hohe Tauern), vzdolž jezer in potokov, vse do obale Jadranskega morja, naj bi pohodniki spoznavali kulturno raznolikost treh različnih dežel, ki jih povezuje dolga skupna zgodovina.

Čeprav so prav pohodniki – torej tisti, ki radi pešačijo z namenom spoznavanja nekega okolja – najpomembnejša ciljna skupina za interpretacijo nekega dediščinskega območja, za to etapo in za slovenski del poti AA sploh ni nikakršne interpretacije, namenjene peš obiskovalcem, ki bi načrtno nadgradila osebno doživljanje območja ter pojasnila vrednote in pomene tega, kar lahko pešec na območju doživi oziroma opazi.

Kot posebne pozornosti in ogleda vredne so na delu etape AA od Kranjske Gore do Vršiča označene le tri točke: umetno jezero Jasna, Ruska kapelica in Ajdovska deklica.

V resnici pa pohodnik, ki pešači iz Kranjske Gore proti Vršiču, hodi po pokrajini, izjemno bogati z naravno in kulturno dediščino ne le lokalnega, ampak tudi mednarodnega pomena. Hodi po območju NATURA 2000, geomorfološko izjemno zanimivem območju, po pokrajini s številnimi pričevalnimi ostalinami prve svetovne vojne in Rapalske meje, po

Fotografija 11: Oznaka poti Alpe Adria.

pokrajini, ki je nabita s pričevalnostjo o nekdanjem načinu življenja (pašništvo, senožeti, stare poti, ki so povezovale Savsko in Soško dolino, tradicionalna raba gozda ...), o gorniški zgodovini, o nesnovni kulturni dediščini, ki jo je v svoja dela vpletal Vandot itd. Brez interpretacije in kakršnih koli opozoril seveda vse naštetostaja spregledano celo za tiste, ki pešačijo, in tako ti pokrajino doživljajo le na ravni vizualne kulise in prostora, ki ponuja možnosti za različne športne dejavnosti.

Najpomembnejše zanimivosti ob poti AA in na širšem obravnavanem območju

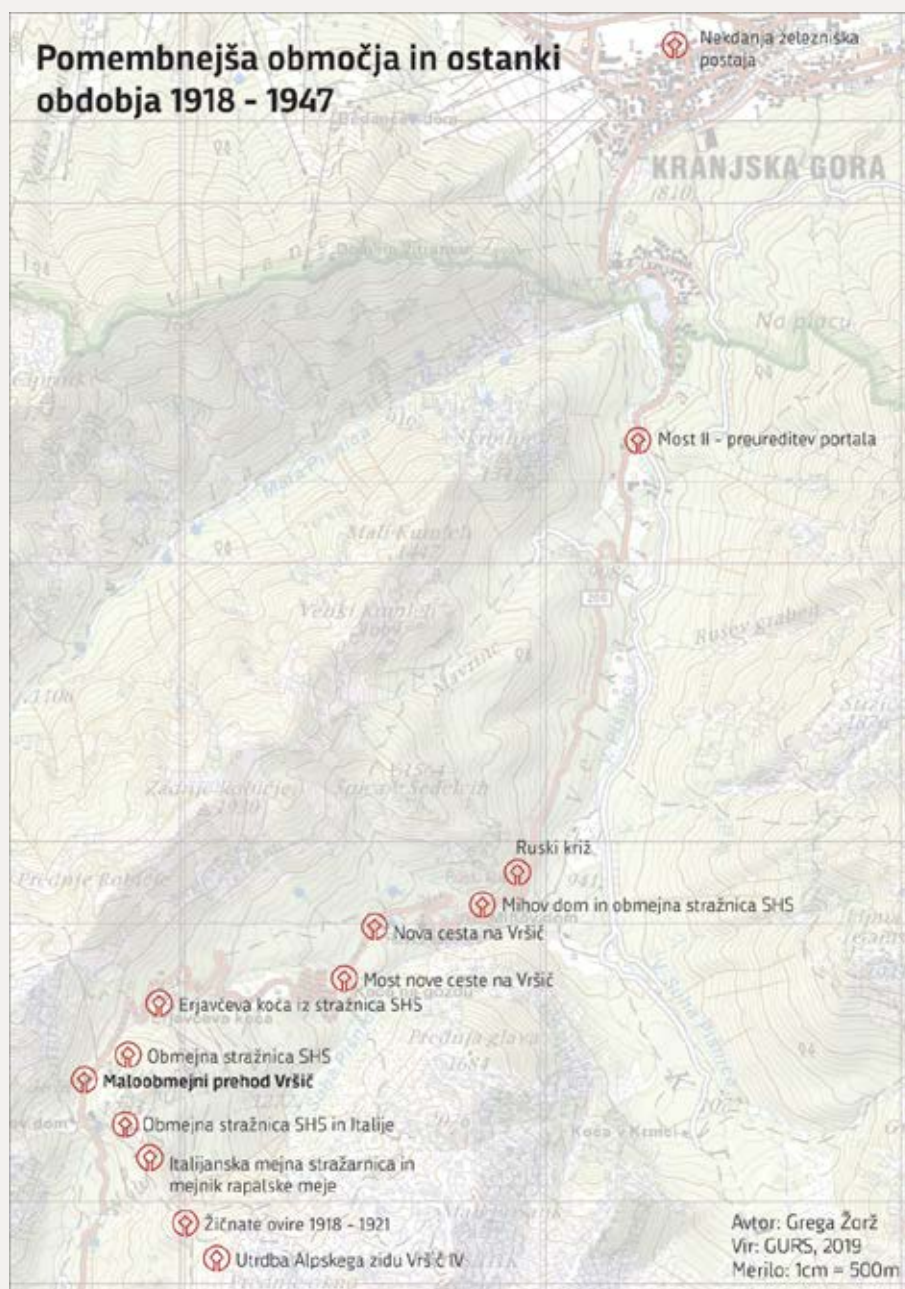
Dediščina prve svetovne vojne z Rusko kapelico

V Odloku o razglasitvi Ruske kapelice pod Vršičem za kulturni spomenik državnega pomena je zapisano: »Lesena kapela, posvečena sv. Vladimirju, je edinstven spomenik nadnacionalnega pomena.« Torej gre za dediščinski objekt, ki ni pomemben samo za Republiko Slovenijo, ampak ima celo mednarodni pomen. Seveda ni naključje, da je Ruska kapelica tudi emblem Društva Slovenija Rusija, saj gre za objekt, ki ima poleg čisto zgodovinskega tudi zelo velik sporočilni in simbolni pomen. Ne le, da so objekt zgradili nesrečni prisilni graditelji ceste čez Vršič – ruski vojni ujetniki – gre tudi za to, da so lokalni prebivalci vsa leta za ta leseni objekt zelo skrbno skrbeli in da je najbolj očiten pomnik zgodovinskega spomina lokalnih prebivalcev Kranjske Gore na dogajanja med prvo svetovno vojno in po njej, tesno povezan z Vršiško cesto. Razumevanje sporočilnosti in pomenov kapelice je mogoče samo v kontekstu celotnega dediščinskega območja ceste čez Vršič, saj je ta objekt povezan z vsemi ostalinami prve svetovne vojne na širšem območju in tudi z nesnovno dediščino, zlasti zgodovinskim spominom lokalnih prebivalcev in drugih, ki so gradnjo ceste doživljali ali bili z njo tesno povezani. Med objekti, ki sodijo v ta sklop dediščine, so tudi sedanje planinske kočje oziroma gostinski objekti na obravnavanem območju. Celotno širše območje ceste od Kranjske Gore čez Vršič do Trente bi lahko šteli med »območja spomina« (angl. *sites of memory*), kot jih imenuje UNESCO. Povsem namreč ustreza

Fotografija št. 12: Kaj so (nehote) sporočali člani društva 1313, ko so se v uniformah avstrijskih vojakov udeležili slovesnosti v spomin ujetnikom in žrtvam gradnje ceste ob Ruski kapelici?

Dediščina obdobja med svetovnima vojnama – rapalska meja

Karta 2: Pomembnejša območja in ostanki ob vrški cesti iz obdobja rapalske meje.
Avtor: G. Žorž

Gorniška dediščina

Kranjska Gora je bila v času zlate dobe alpinističnih raziskovanj izhodišče za prve uradne pristope na okoliške vrhove. Med znamenitimi gorniškimi osebnostmi tega časa sta bila Julius Kugy in Henrik Tuma, ki sta vzpone opravljala v spremstvu domačih vodnikov. Zelo zanimiva je povezava med (divjim) lovom in usposobljenostjo teh uradnih prvoprstopnikov za vodenje na vrhove tudi čez stene. V Kranjski Gori je bilo doma več pomembnih gorskih vodnikov tistega časa, o katerih so se ohranila zanimiva pričevanja in zapisi,

o nekaterih tudi fotografije. Ti vodniki so botrovali tudi nadelavi sedaj zelo obiskanih zahtevnih poti, ki jih je nadelalo Slovensko planinsko društvo.

Po nesreči dr. Josipa Cerka na Stolu aprila leta 1912 sta zdravnika dr. Josip Tičar in dr. Jernej Demšar podala pobudo za ustanovitev prve gorske reševalne postaje v Kranjski Gori. Ustanovitev te postaje pomeni uradni rojstni dan gorske reševalne službe v Sloveniji, ki deluje še danes – in ima iz leta v leto več dela tudi na obravnavanem območju, ker številni obiskovalci slabo ali sploh ne razumejo zahtevnosti okoliških gora. Številne zgodbe o nesrečah in reševanjih so prav tako del spomina širšega obravnavanega prostora. Okoliške stene, pa tudi ledeni slapovi pozimi, so še dandanes prizorišče alpinističnih podvigov, del obiskovalcev območja se sem odpravi tudi z alpinističnimi nameni, in to tako poleti kot pozimi, ko je kljub nevarnosti snežnih plazov območje priljubljeno pri turnih smučarjih.

Na obravnavanem območju je spominsko obeležje ponesrečenim v gorah.

Interpretacijo gorniške dediščine bi bilo priporočljivo smiselno povezati z doživetji in spoznanji, ki jih ponuja Planinski muzej v Mojstrani.

Geomorfologija, delovanje vode, erozije, pobočni procesi, snežni plazovi ...

Obravnavno območje je geološko in geomorfološko zelo zanimivo. Obiskovalec se sooči s procesi, ki oblikujejo gorsko pokrajino – od delovanja hudournikov do skalnih podorov in snežnih plazov. Razumevanje geologije, geomorfologije in delovanja vode v vseh oblikah je na obravnavanem območju tesno povezano tudi z varnostjo obiskovalcev. Vršiška cesta je zelo ogrožena zaradi podorov in snežnih plazov, na soški strani pa tudi zaradi hudourniškega delovanja. Med Kranjsko Goro in Vršičem je mogoče videti rezultate skrbnega upravljanja z vodotoki, pa tudi izjemno moč vode, ki prinaša grušč ter povzroča podore in plazove. Prisojnik z dvema velikima naravnima oknom je vsekakor posebnost. Velika posebnost je tudi dejstvo, da je prav z obravnavanega območja mogoče najbolje opazovati izjemen pojav, da dvakrat na leto sonce posije skozi Prednje okno oziroma skozi goro.

2.18

Podajanje informacij obiskovalcem Kranjske Gore

Preverili smo, kje in kakšne informacije lahko dobi obiskovalec o zanimivostih ob Vršiški cesti med Kranjsko goro in Vršičem. Izpostavljene so naslednje zanimivosti: Ruska kapelica, Ajdovska deklica, grobovi iz prve svetovne vojne, ruski križ. Informacije o teh zanimivostih so dostopne v promocijsko-informacijskih materialih, socialnih omrežjih, na spletni strani www.kranjska-gora.si in v tiskovinah ter na spletnih straneh TNP.

Trenutno v občini Kranjska Gora ne razpolagajo s tiskovinami ali z drugimi komunikacijskimi orodji, s katerimi bi informirali obiskovalce o naravnih in kulturnih zanimivostih tega območja, zato tudi v kočah ni mogoče dobiti tovrstnih prospektov. Po zagotovilih predstavnice TNP pa je informativni časopis TNP poleti dostopen na vseh informacijskih točkah in v planinskih kočah v parku, tudi ob Vršiški cesti. Obiskovalce obveščajo tudi s

pomočjo komunikacijskih kampanj, kot sta »Hodite po označenih poteh« in »Zmerno je pravo za zdravo naravo«. V Vodniku za obiskovalce biosfernega območja Julijske Alpe – poletje 2018 med namigi za celodnevne ture obiskovalce usmerjajo, naj se »po starih poteh povzpnejo na razgledni Vršič«. Med priporočili za najboljše razglede je kot panoramska predlagana tudi Ruska oz. Vršiška cesta, ki kot posebnosti izpostavlja Rusko kapelico – kulturni spomenik državnega pomena – in kamnito Ajdovsko deklico.

Obiskovalcem Vršiške ceste so zanimivosti in pomembne vsebine ob cesti predstavljene na Starem Tamarju, na Šupci, pri Julijani, pri izviru Soče, kjer je začetek Soške poti z nadaljevanjem po Poti Alpe Adria, ter v informacijskem središču TNP v Trenti. Pred nedavnim so v okviru TNP prenovili informacijske točke Stari Tamar in Šupca ob Vršiški cesti.

Stari Tamar je urejena informacijska točka na gorenjski strani vršiške ceste. Na informacijskih tablah so predstavljeni Triglavski narodni park, geologija in geomorfologija Prisanka, živalstvo in vegetacija na Vršiču ter zgodovina gradnje Vršiške ceste.

Fotografija 13: Informacijska točka Stari Tamar. Avtor: M. Slapnik.

Med iskanjem informacij v TIC Kranjska gora, TIC Bled in TIC Triglavska roža na vprašanje, kaj lahko ob koncu aprila počnem ob Vršiški cesti, če imam željo in 1–2 uri časa za hojo in spoznavanje zanimivosti, nisem dobil prav veliko odgovorov. Predlogi so me nagovarjali, da se sprehodim okrog jezera Jasna, si ogledam Rusko kapelico, grem do izvira Soče ali pa se raje zapeljem do Zelencev. Po tem lahko sklepamo, da informatorji teh treh informacijskih točk takšnih vprašanj ne dobijo prav pogosto in da nanje niso pripravljeni ter da na gorenjski strani Vršiške ceste ne zaznavajo drugih zanimivosti, vrednih ogleda, razen predlaganih.

3. Turizem, interpretacija in promet

Turizma si ni moč zamisliti brez potovanja in posledično prometa – slednji je namreč sestavni del turistične industrije. Razmah turizma je moč v veliki meri pripisati prav optimizaciji prometa.⁶ Vendar pa negativni vplivi prometa na okolje, posledična degradacija turističnih krajev in slabšanje same turistične izkušnje kličejo po njegovem boljšem upravljanju in načrtovanju.

Odpiranje in lažja dostopnost občutljivih območij zaradi izboljšane infrastrukture in storitev **že kažeta škodljive** vplive na ekologijo takšnih območij – še posebej to velja za kraje z bogato biodiverzitetjo. Pomembno je, da v takšnih okoljih, kakršno je tudi Triglavski narodni park, pri upravljanju s prostorom in načrtovanju turistične ponudbe premislimo o tudi o vlogi prometa v njem ter o njegovih posledicah za območje in njegove prebivalce.

Pri načrtovanju vseh elementov destinacije, ki naj bi zagotovili njeno trajnost, pogosto pozabimo na promet, čeprav so bila zaradi prelahke dostopnosti uničena že številna biotsko raznovrstna območja (Sorupia, 2005, str. 1767).

Dostopnost lahko destinacijo pomaga ustvariti ali pa uničiti. Preveliko povečanje števila obiskovalcev ima namreč negativen vpliv na okolje, turistično izkušnjo in naravne vire. Raziskovalci že skoraj 100 let (glasneje pa od 60ih let prejšnjega stoletja) opozarjajo, da bi moral biti izračun nosilne zmogljivosti prostora sestavni del smiselnih regionalnih ali specifičnih prostorskih analiz in načrtovalskega procesa. Prav tako je pomembno ločevati med »občutkom zmogljivosti«, kot ga dojemajo turisti, ter podatkom, ki temelji na slabšanju stanja okolja, naravne in kulturne dediščine ter biotske raznovrstnosti – to dvoje je namreč lahko v precejšnjem razkoraku (prim. Inskeep, 1987, str. 121).

Vemo, da je turizem panoga, ki svojim strankam rada ustreže – s tem pa je v nevarnosti, da nepopravljivo uniči ravno okolje, ki ga promovira; nevarnost je v primeru občutljivih in zavarovanih območij še toliko večja. Ker pa turizem večino svojega prihodka črpa glede na stanje ohranjenosti okolja, se je pomembno zavedati, da bodo spremembe mobilnosti v smeri trajnosti tej panogi le koristile.

Število obiskovalcev in njihovo vedenje je eno ključnih upravljavskih vprašanj za veliko svetovnih zaščitnih območij (Buckley, 1996), in pri prilagajanju oziroma spreminjanju njihovega vedenja nam lahko pomaga prav interpretacija dediščine!

⁶ Optimizaciji z vidika premikanja od ene točke do druge, ne pa tudi z vidika zmanjšanja negativnih vplivov prometa (op. K. Ž.).

3.1

Problematika in priložnosti mobilnosti v zavarovanih gorskih območjih na primeru Triglavskega narodnega parka in predvsem Vršičke ceste

Morda se zdi, da je pomen mobilnosti v zavarovanih gorskih območjih povsem enak kot drugje, torej zagotavljanje prevoza ljudi in blaga ter prenosa informacij proti želenemu cilju. A ni povsem tako. Ker promet in z njim povezana mobilnost ne moreta potekati brez negativnih vplivov na prostor, je potrebno v zavarovanih gorskih območjih ta vpliv še bolj kot drugje zmanjšati na najnižjo možno mero, pri čemer je cilj zmanjšanje pod raven nosilnih sposobnosti prostora. Ker pa večino zavarovanih gorskih območij v Sloveniji vsaj deloma sestavljajo območja kulturne pokrajine, ki jo še vedno poseljujejo ljudje in z njo marsikje tudi gospodarijo, lahko pridemo do navzkrižja, ko poskušamo s čim manj mobilnosti varovati zavarovano območje, po drugi strani pa s tem oviramo domačega človeka, ki mobilnost nujno potrebuje. Glavna naloga pri upravljanju mobilnosti v takih območjih je torej najti tisto mejo, kjer bo mobilnosti premalo, da bi resneje škodila okolju, a dovolj, da bo služila tam živečemu prebivalstvu in obiskovalcem.

Izmed vseh zavarovanih območij v Sloveniji prihaja do največjega števila konfliktov v Triglavskem narodnem parku. Ne le zato, ker gre za največje zavarovano območje v Sloveniji, pač pa tudi zato, ker na številnih območjih Triglavskega narodnega parka prihaja do zelo velikega sezonskega zgoščevanja obiska. Ponekod, npr. na območju jezerske skleda Bohinjskega jezera ali pa v Triglavskem pogorju, na Vršiču in Mangrtskem sedlu, pa v viških sezona že lahko govorimo o množičnem obisku, ki močno presega nosilne sposobnosti okolja.

Mobilnost v Triglavskem narodnem parku ima večplastno vlogo. Gre za območje ohranjene kulturne pokrajine z visoko doživljajsko pestrostjo, ki je zelo pomembna za razvoj turizma, gorska pokrajina pa ima v Sloveniji tudi simbolni pomen. Poselitev Triglavskega narodnega parka je redka, zgošča pa se v nižjih, pogosto tudi robnih predelih, npr. v naseljih Ukanc, Stara Fužina, Ribčev Laz, Koprivnik, Gorjuše, Log pod Mangartom, Soča in Trenta. Na obisk in dejavnosti zavarovanega območja pa močno vplivajo tudi večja naselja na robu, vendar izven zavarovanega območja, kot so Kranjska Gora, Rateče, Bovec, Mojstrana, Bled, Bohinjska Bistrica in druga. Število prebivalstva na teh območjih se lahko med letom močno poveča, zlasti v viških turistične sezone ter ob večjih kulturnih ali športnih prireditvah. Zato moramo neobhodno ločiti štiri vrste mobilnosti, povezane z zavarovanimi območji.

Mobilnost lokalnega prebivalstva: Lokalni prebivalci so tista skupina, ki je pri večini ukrepov upravljanja zavarovanih območij (ne le tistih s področja mobilnosti) najbolj prizadeta. Največkrat gre pri tej skupini za skrb, da bi postala žrtev ukrepov, ki so namenjeni obiskovalcem zavarovanih območij. Lokalno prebivalstvo življenje v zavarovanem območju pogosto občuti kot oviro, saj ukrepe v zavarovanem območju doživlja kot

neenake razvojne možnosti v primerjavi z ostalimi davkoplačevalci, ki živijo izven zavarovanih območij. Pomen mobilnosti lokalnega prebivalstva je zelo velik tudi zato, ker je poselitev v večini zavarovanih območij, tako kot tudi marsikje drugje na podeželju, zelo redka. Večjih mest ni, kar pomeni, da je za večino storitev potrebno na pot vsaj do najbližjega središča, za to pa je potrebna mobilnost. Ta danes v Sloveniji temelji na osebnem prevozu, v redko poseljenih zavarovanih območjih pa še toliko bolj, saj je javni promet na teh območjih marsikje slabo razvit in nekonkurenčen, čeprav obstajajo tudi svetle izjeme, kot je na primer povezava Bohinja, Bleda in Zgornjesavske doline z Ljubljano. Uvajanje trajnostne mobilnosti za dnevne migracije za lokalno prebivalstvo je torej zelo občutljiva tema. Uvajanje javnega prometa je zaradi majhnega števila prebivalcev dražje in ponekod zaradi redke poselitve lahko tudi neučinkovito, po drugi strani pa omogoča povezanost in dostopnost vsem družbenim skupinam.

Mobilnost obiskovalcev: Tej skupini lahko rečemo tudi turisti. Za (vsaj delno) precej obiskana zavarovana območja je zelo pomembno vzpostaviti režim upravljanja s prometom. V Sloveniji je praksa, da se na povečano prometno povpraševanje vse prevečkrat odzivamo z gradnjo nove infrastrukture, medtem ko v prometno naprednejših družbah to težavo pogosto rešujejo s povečanjem izkoristka obstoječe infrastrukture in z upravljanjem mobilnosti. Taka praksa je prisotna predvsem v mestih, kjer je neizkoriščenega prostora malo, prometne obremenitve pa so pogosto zelo velike. A to načelo lahko uporabimo tudi v zavarovanih območjih, kjer gradnja nove prometne infrastrukture pomeni nov poseg v prostor, ki smo ga zavarovali. Poleg tega za obisk mnogih zavarovanih območij velja, da je obisk povečan le v delu leta, lahko celo le v nekaj poletnih tednih, kar še dodatno govori v prid večjemu izkoristku obstoječe infrastrukture namesto gradnje nove. To lahko storimo na primer z uvedbo javnega prometa v času povečanega prometnega povpraševanja. Lahko pa določena območja dobijo novo funkcijo in se delno ali pa v celoti zaprejo za turistični promet, omogočena pa je dostopnost z avtomobili za prebivalce, oskrbo,

Fotografija 14: Poletna pločevinasta vršiška krajina.

upravljavce in intervencijo. Tak primer so lahko zatrepri alpskih dolin (na primer Ukanc v Bohinju, Logarska dolina), ceste na sedla in prelaze (Mangartsko sedlo, Vršič), alpske doline, ki niso tranzitne (na primer Vrata, Kot, Krma, dolina Planice, dolina Kamniške Bistrice in druge), ali pa planote, kjer se ceste končajo (na primer Pokljuka, Velika planina) (Pirc, Prašnikar 2006). Na tranzitnih cestah (npr. prelaz Vršič) zapiranje ni mogoče, dokler ne obstaja boljša alternativa (npr. predor pod prelazom – tu bi bil potreben skrben premislek glede vstopne točke), možne pa so druge oblike umirjanja, kot na primer ureditev javnega prevoza za obiskovalce območja, ureditev parkirnega režima ob cesti ipd.

Z upravljanjem mobilnosti obiskovalcev, ki omogoča mobilnost na okolju prijaznejši način, zavarovano območje dobi tudi novo kakovost, primerjalno prednost na področju turistične ponudbe in možnost promocije kot okoljsko osveščenega območja. Če je režim premišljen in deluje nemoteno, ga obiskovalci sprejmejo kot pozitiven ukrep, kar dokazujejo tudi nekateri domači primeri, kot so ureditev parkirišča v Vratih, zapora motoriziranega dostopa do Aljaževega doma ali poskusni dan brez avtomobila v dolini Vrata v letu 2018. Skupine obiskovalcev so lahko različne, na primer gorniki, opoldanski obiskovalci, mlade družine, vodene skupine in drugi. Režim se jim mora prilagajati, a je potrebno izhajati iz dejstva, da z režimom varujemo zavarovana območja prekomerne prometne obremenjenosti in da režim vpliva tudi na zavest in vedenje ljudi.

Mobilnost upravljavcev: V to skupino sodi mobilnost, ki služi javnim službam, kot so gozdarji, komunalne službe, intervencija (policija, gasilci), reševalne službe, zdravstvena oskrba, pa tudi lastniki in najemniki zemljišč in drugi. Te skupine potrebujejo hitro dostopnost do ciljnih območij ali prebivalstva in jim dostopnosti ne gre omejevati, saj je uspeh njihovega dela, ki se lahko kaže tudi v rešenih človeških življenjih, pogosto odvisen prav od hitre dostopnosti. Nič pa ni narobe, da se v primerih, kjer je to mogoče in smiselno, predlaga uporabo okolju prijaznejših vozil, kot so na primer vozila na električni pogon, vozila na plin in podobno, ter se na ta način pokaže zavedanje te skupine ljudi, da delujejo v zavarovanem območju.

Mobilnost, povezana z oskrbo: V to skupino sodi mobilnost, povezana z oskrbo trgovin in gostiln, pa tudi odprava blaga iz zavarovanega območja, na primer ekološko pridelane hrane, lokalnih produktov, lesa in drugega. Praviloma gre za manjši vir prometa, ki je usmerjen v naselja ali iz njih ter do turističnih točk. Služi lokalnemu prebivalstvu in turistom, zmanjševanje prometnega dela oziroma poti pa je možno le v posameznih primerih, ko je mogoča kombinacija z javnim prometom ali pa združitev določenih prevozov. Takšen primer so poštni avtobusi v Alpah. Pri oskrbi posameznih turističnih objektov obstaja možnost prehoda na trajnostne načine mobilnosti, kar lahko še poveča privlačnost turistične ponudbe. To je na primer mogoče z ukinitvijo oskrbe planinskih koč s helikopterjem in preходом na oskrbo s konji, kot kažeta primera Roblekovega doma na Begunščici in Vodnikovega doma na Velem polju pred leti. Taka poteza ima številne posledice, ki so lahko tudi pozitivne. Pri planinskih kočah v zavarovanih območjih lahko vzpostavimo tudi osnovno oskrbo, s katero je v kočeh dostavljano le »najnujnejše« blago in se na ta način zmanjša potreba po izdelkih in odvozu smeti.

Opisane vrste mobilnosti so prisotne tudi na številnih drugih območjih, le da so njihove vloge različne, v zavarovanih območjih pa je potrebno upoštevati še dejstvo, da gre za

območja, ki jih moramo v prvi vrsti varovati v skladu s kriteriji pripadajočih kategorij zavarovanega območja. Izmed omenjenih vrst mobilnosti se je pri uvajanju trajnostne mobilnosti najlažje osredotočiti na mobilnost, povezano z obiskovalci, a ne smemo misliti, da je to lahka naloga. V zavarovanih območjih je v primerjavi z ostalimi turistično zanimivimi območji tej usmeritvi pogosto naklonjen režim varovanja, ki je lahko podlaga za okoljevarstvene argumente. Ciljna publika lahko tak režim sprejme pozitivno ali odklonilno, odvisno od vsebine in, nič manj pomembno, od načina uvajanja. Najbolje je, če režim omogoča že zakon oziroma ustanovni akt zavarovanega območja, pri čemer se lahko oblika, način izvajanja in ostale podrobnosti režima sčasoma spreminjajo. Po drugi strani uvajanje trajnostne mobilnosti na ravni oskrbe daje jasno sporočilo, da tudi upravljavci območja upoštevajo načela trajnostnega razvoja. V Sloveniji takih primerov na žalost skorajda ni, imamo pa nekatera območja, kjer bi v prihodnosti lahko uvedli bolj trajnostno oskrbo, najsi gre za zavarovana območja (na primer alpske doline v Triglavskem narodnem parku, gorske kočje) ali območja, ki sicer (še) niso zavarovana, a so pomembna turistična središča na območjih, kjer je predvidena uvedba zavarovanega območja (na primer Velika planina).

Načrtovanje mobilnosti v zavarovanih območjih

Načrtovanje mobilnosti v zavarovanih območjih se nanaša na tista zavarovana območja, ki so vsaj deloma obljudena in so hkrati pomembna turistična območja. Tja se vsaj sezonsko odpravlja večje število obiskovalcev, in promet v dneh povečanega obiska predstavlja moteč dejavnik za okolje, obiskovalce in lokalno prebivalstvo. Načrtovanje mora izhajati iz dejstva, da želimo zmanjšati prometne obremenitve, nočemo pa zmanjšati števila obiskovalcev, torej se mora spremeniti predvsem način mobilnosti. Na mobilnost lahko vplivamo z načrtovanjem na več ravneh.

Ko poteka gradnja nove ali prenova obstoječe ceste, je zelo pomembno vedeti, kakšen promet pričakujemo na njej in koliko ga bo. V zavarovanih območjih torej želimo čim manj prometa, nočemo pa manjšega obiska, zato poskušamo infrastrukturo v največji možni meri prilagoditi rabi javnega prometa. Temu je potrebno prilagoditi tehnične lastnosti ceste, kot so širina voznega pasu, nosilnost mostov, naklon klancev, ustrezna utrditev vozišča, ureditev odtekanja vode, postavitve označenih ter opremljenih obračališč in postajališč in drugo. Pomembno je, da je cesta zgrajena tako, da je skladna s pglavitnimi lastnostmi pokrajine, na primer z lesenimi ograjami ob alpskih cestah, uporabo kamna ali peska iz lokalnega okolja ali gradnjo kamnitih podpornih zidov in mostov namesto betonskih. Pogosto se pojavi dilema, ali ceste v zavarovanih območjih asfaltirati ali pustiti makadamske. Makadamske ceste so pogosto vir dodatnega hrupa in prahu, povzročajo večjo porabo goriva in dražje vzdrževanje po deževjih, poleg tega pa so manj odporne za poškodbe težjih vozil, kot so na primer avtobusi. Res pa je, da mnogim delujejo kot manjši tujek v naravi, pa tudi gradnja predstavlja manjši poseg kot pri asfaltiranih cestah. Na drugi strani asfaltiranje pomeni večji enkratni strošek gradnje in poseg v okolje, a je vzdrževanje cenejše, pogosto pa asfaltiranje ceste pomeni, da se bo promet na taki cesti povečal. Pomembnejše ceste, kjer je predviden tudi javni potniški promet, je smiselno utrditi in asfaltirati vsaj na strmih delih, če je promet zelo velik, pa v celoti. Če gre za ceste, ki vodijo le do turističnih objektov, odprtih le del leta v poletni sezoni, kot so gorske kočje

(na primer cesta v dolino Vrata ali cesta na Mangartsko sedlo), jih pozimi ni potrebno vzdrževati (plužiti in soliti), kar prihrani stroške in zmanjša okoljske vnose. Lahko pa se oskrba teh objektov pozimi izvaja s snežnimi sanmi (na primer dolina Planice), kar prav tako močno zmanjša stroške vzdrževanja. Tranzitne ceste (na primer cesto čez Vršič) je potrebno vzdrževati vse leto, kadar varnostne razmere to dopuščajo.

Pri načrtovanju mobilnosti na ravni prometne infrastrukture je pomembna tudi ureditev parkirišč. V prvi vrsti je potrebno gradnjo prilagoditi občutljivemu naravnemu okolju zavarovanega območja, kar pomeni, da je potrebno urediti lovilce odpadnih voda ter jih speljati v čistilno napravo. Pomembno je tudi vprašanje dimenzioniranja parkirišč, kar je povezano tudi z načrtovanjem mobilnosti na ravni načinov premikanja. Če načrtujemo prihod z osebnim prometom, potem morajo biti parkirišča bistveno večja, kot če načrtujemo prihod z javnim potniškim prometom. To pomembno vpliva na potrebno velikost parkirišč in dožemanje mobilnosti med obiskovalci. Zelo pomembno je tudi, da prepoznamo, določimo in upoštevamo nosilne sposobnosti prostora in v skladu s tem določimo največje število parkirišč, ki jih prostor še prenese. To nosilno sposobnost moramo nato uskladiti s prometno obremenjenostjo ceste oziroma s parkirnimi režimi ob njej.

Za trajnostno mobilnost je potrebno ustrezno razviti tudi infrastrukturo, primerno za trajnostne načine premikanja. Tu imamo v mislih gradnjo kolesarskih poti, pešpoti, ustreznih stojal za kolesa, počivališč ob kolesarskih poteh in podobno. Pomembno je tudi, da se tak način mobilnosti razvija v krajih v bližini zavarovanih območij. Širše kot je območje, ki podpira kolesarstvo in ima zelo dobro povezane pešpoti ter tako omogoča povezovanje javnega in kolesarskega prometa, večja je možnost za razvoj trajnostne mobilnosti. Pri zagotavljanju kolesarske infrastrukture pogosto razmišljamo le o kolesarjenju po zavarovanih območjih ali v njihovi bližini, ne razmišljamo pa o tem, da bi omogočili kakovosten kolesarski dostop do njih. To lahko dosežemo s kakovostno mrežo kolesarskih poti ali z zagotavljanjem dostopnosti teh območij z javnim prometom, ki omogoča tudi prevoz koles.

Načrtovanje na ravni prevoznih sredstev in načinov premikanja

Ta del načrtovanja vsebuje premislek o tem, kdo bo obiskoval točke obiska v zavarovanem območju, kako bo tja prišel in kako se bo po zavarovanem območju premikal. Gre za pomemben del načrtovanja mobilnosti, ki ga v Sloveniji prepogosto zanemarjamo. Zagotavljanje kakovostnega javnega prometa za dostop do zavarovanih območij in tudi za potovanje po njih in skoznje je osnovni minimum trajnostne mobilnosti v zavarovanih območjih, čeprav se lahko začne že daleč izven njih. Potnik, ki v zavarovano območje pride z javnim potniškim prometom, namreč ne bo bremenil prostora s parkiranjem in se bo po njem zelo verjetno premikal trajnostno, torej peš, s kolesom ali z javnim prometom, poleg tega pa bo območje zelo verjetno tudi zapustil z javnim potniškim prometom. Razvoj mreže pešpoti, označevanje in promocija so pomembni deli spoznavanja in doživljanja zavarovanih območij. V Sloveniji smo v zadnjih letih vzpostavili kar nekaj takih poti, ki so pomembno približale dele zavarovanih območij obiskovalcem in jih hkrati pritegnile k hoji. Zelo pomembno je tudi, da so te poti speljane po dolinah, kjer je bila prej le cesta, da pešci dobijo novo pot, ki je mnogo privlačnejša, zanimivejša, primerno označena, mirna

in varna. S tem območje, ki je bilo prej znano le kot dovozno območje do pomembnejšega izhodišča, postane pohodniški cilj. Taki primeri so denimo Soška pot, Pot Triglavske Bistrice v Vratih, Koželjeva pot ob Kamniški Bistrici in pešpot skozi Logarsko dolino. Za daljše pešpote, kot sta na primer pohodniška pot Julijske Alpe ali pohodniška pot Alpe Adria, je pomembno, da jih je mogoče združiti z javnim prometom vsaj v času največjega prometnega povpraševanja, torej v visoki sezoni, tako da lahko obiskovalci del poti ali pot v eno smer opravijo z javnim potniškim prometom.

Načrtovanje na ravni mobilnostnih potreb

Ta vidik je zlasti pri turistični dejavnosti zanemaren. V času intenzivne motorizacije je dnevni turizem tako rekoč na višku, stopnja motorizacije pa je v Sloveniji med najvišjimi v Evropi – leta 2018 je znašala kar 549 osebnih vozil na 1.000 prebivalcev, kar nas uvršča v zgornjo tretjino držav v Evropski uniji. To se kaže tudi v razmahu dnevnega turizma, na primer pri dnevnem obisku gora, smučanju ter obiskih turističnih krajev in Obale. S tem se močno povečajo mobilnostne potrebe tudi v zavarovanih območjih, zato je pomembno, da zavarovana območja spodbujajo večdnevne obiske. Na to raven načrtovanja vpliva tudi povečevanje dostopnosti z gradnjo vse večjih in hitrejših cest, v veliki meri pa na mobilnostne potrebe vpliva tudi cena, ki jo moramo za mobilnost plačati (to večinoma presega načrtovanje mobilnosti na ravni zavarovanih območij). Ustvarjanje krogotokov lokalne potrošnje je tema, pisana na kožo zavarovanim območjem. Na ta način se zmanjša potreba po uvozu blaga in surovin, s tem pa tudi prometni pritiski. Na zavarovana območja imajo lokalni krogotoki proizvodnje in potrošnje tudi druge pozitivne učinke, kot so nova delovna mesta ter dvig prihodkov in utrjevanje lokalne identitete.

Načrtovanje mobilnosti na ravni objektov ter dejavnosti, ki povzročajo promet

Mobilnost se načrtuje tudi na ravni turističnih in drugih objektov v zavarovanih območjih, ki povzročajo prometne tokove. To so lahko na primer smučišča, planinske koče in drugi gostinski objekti, proizvodne enote ali večje prireditve. Gre zato, da upravljavec spodbuja uporabnike k rabi trajnostne mobilnosti. Namesto da smučišče vlaga v ureditev večjega parkirišča ali celo v parkirne hiše (primer smučišča Vogel), lahko vloži denar v delovanje javnega prometa ali smučarskega avtobusa. Planincem, ki se v konec doline na izhodišče ture pripeljejo z javnim prometom, lahko tako na primer ponudimo popust pri storitvah. Še bolj kompleksno je razmišljanje, da bi gost, ki se odloči, da se bo v času bivanja v turističnem kraju premikal le trajnostno, to možnost dobil od ponudnika z najrazličnejšimi klasičnimi in inovativnimi pristopi. Tovrstna ponudba nikakor ni primerna le za zavarovana območja, je pa zanje več kot ustrezna. Dokaz, da je tak pristop upravljanja mobilnosti mogoč, je turistični kraj Werfenweng na avstrijskem Solnograškem. Čeprav ne leži v zavarovanem območju, so tam varovanje okolja povezali z okolju prijazno, mehko mobilnostjo, in ta kraj že več kot deset let v svojo ponudbo vključuje tudi slednjo. Iz gospodarske krize zaradi upada turizma sredi devetdesetih let 20. stoletja je kraj izšel kot zmagovalec z novo, inovativno in trajnostno obliko turizma (Kalteis, 2006). Iz ideje

povezovanja mehke mobilnosti in turizma je zraslo tudi omrežje Alpskih biserov (Alpine Pearls). Gre za omrežje alpskih turističnih krajev, njihovo vodilo pa je zagotavljati dostop z javnim prometom, omogočiti počitnice na osnovi mehke mobilnosti in nuditi mehko mobilnost tudi kot del turistične ponudbe za preživljanje prostega časa (Ogrin, Šegina, 2010). Precej manjši, a vseeno spodbuden primer takega ravnanja v Sloveniji je akcija Zeleni vikend v Bohinju, kjer imajo gostje, ki se tja pripeljejo z javnim prometom, pri bivanju posebne popuste.

Na podlagi primera Vršiške ceste lahko strnemo, da gre za kompleksen primer, ki ima po eni strani tranzitno vlogo, saj cesta povezuje Gorenjsko s Posočjem, po drugi strani pa gre za cesto, ki nas pripelje na prag visokogorja v osrčje Julijskih Alp in ima dostopno funkcijo za gorske izlete. K temu dodajmo še funkcijo izrazito panoramske ceste, ki je privlačna tako za osebna vozila kot za številne motoriste. Njihovo število v zadnjih letih hitro narašča, s tem pa tudi z njimi povezani konflikti, kot na primer prometne nesreče in obremenitve s hrupom. Cesta je pomembna tudi za številne kolesarje, ki jim vzpon na Vršič predstavlja svojevrsten športni izziv. Da je temu res tako, nam potrjujeta kar dva organizirana kolesarska športna dogodka letno ter veliko število kolesarjev, ki jih poleti dnevno srečamo na tem prelazu. Cesta je zanimiva tudi zaradi dejstva, da ob njej leži kar šest planinskih koč. Cesta jim zagotavlja večji obisk, hkrati pa koč zagotavljajo več prometa. Na cesti pogosto srečamo tudi pohodnike, saj je pešpot na Vršič iz Jasne speljana tako, da cesto večkrat prečka.

Vidimo torej, da ima Vršiška cesta precej pomembnejšo vlogo kot nekatere gorske ceste v okolici, na primer ceste v alpske doline Vrata, Kot, Krma in v dolino Planice ali pa cesta na Mangartsko sedlo, ki je, podobno kot ceste v alpske doline, slepa cesta. Dolgoročno gledano je rešitev prometne obremenjenosti na prelazu verjetno predor pod Vršičem. Temu v prid govori dejstvo, da bi na ta način trajno rešili problem tranzitnosti prelaza ter omogočili precej lažji in hitrejši dostop Trentarjem na Gorenjsko in v Ljubljansko kotlino ter obratno. Gorski prelaz bi lahko zaživel drugačno prometno zgodbo, saj bi bil lahko motoriziran promet omejen, večjo vlogo bi dobil javni prevoz in nemotorizirane oblike prometa, obseg prometa pa bi se seveda zmanjšal. S predorom bi bila odpravljena tudi težava zimske nedostopnosti Trente in Zgornjega Posočja, saj bi se predor izognil večini (ali vsem, odvisno od poteka trase predora) območjem, ki so nevarna zaradi proženja snežnih plazov. Predor predstavlja zelo velik strošek in je zagotovo projekt državnega pomena. Tu naletimo na vrsto težav. Z vidika povezovanja predor ne bi imel zelo pomembne vloge, saj Trenta in Bovško nimata veliko prebivalstva in tudi prometno povpraševanje proti Ljubljani ni zelo veliko, zato ni realno, da bi država tak projekt postavila med svoje prioritete, dokler niso odpravljeni problemi slabe dostopnosti Bele krajine, IdrijskoTolminskega, Koroške in še katerega območja. Vendar je njegova dolgoročna korist nesporna tako z vidika ohranjanja poseljenosti Trente in Zgornjega Posočja kot tudi z vidika razbremenjevanja prelaza Vršič.

Pričakujemo lahko, da bo Vršiška cesta še leta ostala zelo podobna današnji in da se vloga tranzitnosti te ceste ne bo spremenila. Zato je smiselno, da se pri oblikovanju ukrepov umirjanja prometa na cesti osredotočimo na tisti promet, ki je namenjen obisku gora in planinskih koč, ter na visoko sezono, torej na 12 tednov od konca junija do začetka septembra. Zelo pomembno je, da se jasno in skladno s trajnostnimi smernicami določi

Fotografija 15: Zima na Vršiču rada pokaže zobe.

parkirišča in parkirni režim in da se ga tudi striktno izvaja. Zlasti so problematične poletne konice, ki imajo višek običajno v avgustu, pri čemer pa ima odločilno vlogo tudi vreme. Vsi primeri močne preobremenjenosti ceste in prelaza so vezani na lepe in sončne dni.

Hkrati je za vse ukrepe na Vršiški cesti pomembno, da vključijo turistične ponudnike ob cesti, ki bodo prav tako morali stremeti k temu, da je obisk njihovih koč skladen s prometno strategijo. Pogosto se pojavi težava, da lokalni ponudniki niso navdušeni nad omejevanjem motoriziranega dostopa zaradi bojazni po upadu zaslužka. Ukrepi morajo biti usklajeni s ponudniki, ki morajo predstavljati pomembne deležnike pri snovanju nabora ukrepov urejanja prometa. Tudi v Sloveniji poznamo uspešne primere takega usklajevanja (na primer planinski dom v Tamarju).

Za Vršiško cesto velja tudi, da je njena bogata zgodovina, ki je pustila veliko snovne in nesnovne dediščine, lahko pomemben dejavnik turističnega obiska. To pomeni, da cesta s prelazom potrebuje programe, ki bi njeno bogato dediščino oživili v obliki zgodb, vodenih izletov, morda tudi delavnic. Trasa od Kranjske Gore preko Vršiča do Trente bi morala postati trasa zgodb in doživetij, ki jih turisti radi doživijo peš oz. trajnostno, kar je tudi eden od ciljev projekta SMER TNP. Zato cesta sama po sebi po našem mnenju ne predstavlja problema in nevarnosti za gorski svet, če se s pravnimi ukrepi odločimo za trajnosten prometni režim na njej, ob upoštevanju njenega osnovnega poslanstva.

3.2

Vršiška cesta in promet

Vršiška cesta je vitalnega pomena za domačine v dolini Trente oziroma na vsej trasi med Kranjsko Goro in Bovecem. Pri urejanju in upravljanju ceste je bil v prvi vrsti poudarek na zadovoljevanju prevoznih potreb domačinov. Z razvojem turizma in povečanjem števila turističnih prevozov preko Vršiča pa predstavljajo kritično točko prometne konice v poletnih mesecih.

Planinske kočice so bile s ponudbo sprva usmerjene predvsem k planincem, mimovozeči turisti so postali zanje seveda kolateralna korist, zato se tudi ponudba v kočah prilagaja njihovim željam in potrebam. Žal včasih tudi nekritično. Število turističnih obiskovalcev je seveda veliko večje kot število domačinov, ki se vozijo preko Vršiča, in planincev, ki med planinsko turo koristijo usluge planinskih koč ob Vršiški cesti. S pretiranim, nekritičnim prilagajanjem turističnemu povpraševanju koč izgubljajo pristnost planinskih postojank, izgublja pa se tudi pristen stik obiskovalcev z domačini – poznavalci območja, ohranjevalci identitete in posredovalci zgodb. Tudi sicer se turistična ponudba hitro prilagodi povpraševanju, žal velikokrat na škodo pristnosti ponudbe in lokalne identitete. Za ohranjanje pristnosti lokalne ponudbe je potrebno sodelovanje različnih deležnikov in tudi sodelovanje različnih turističnih ponudnikov. O sodelovanju med turističnimi delavci na kranjskogorski in trentarski strani veliko pove krilatica, ki kroži med kranjskogorskimi turističnimi delavci, češ da predstavlja Vršič »luknjo, skozi katero turisti uhajajo na drugo stran«.

Na Občini Kranjska Gora verjamejo, da bi obiskovalci Vršiške ceste najboljše doživeli vrednote, ki jih park varuje na tem območju, če bi se peš podali na Vršič in bi ob poti na tablah ali na sodobnejših medijih (pametni telefoni) lahko našli podatke o ostalinah Soške fronte in o naravnih vrednotah. V okviru anketiranja smo na Občini Kranjska Gora izvedeli, da nameravajo organizirati krajše vodene ture. Predvidevajo, da bi se lahko s sredstvi javnega prevoza obiskovalci pripeljali do zelene točke na Vršiški cesti in del poti opravili peš. Za to bi seveda potrebovali več avtobusov ali pa uvedbo posebnega kombi ali avtobusnega prevoza. V prihodnje načrtujejo raziskave ostalin prve svetovne vojne in predstavitev pomembnejših točk s tablam, v smislu nadaljevanja Poti miru iz Posočja. Na vrhu prelaza želijo urediti informacijsko točko, ki bi obiskovalcem ponudila več informacij, ter možnost uporabe WC-ja, pa tudi zavetje tistemu, ki bi pobiral parkirnino in urejal promet v viških poletne sezone. Do naravnih in kulturnih zanimivosti želijo ljudi usmerjati po že obstoječi trasi 23. odseka poti Alpe Adria (Kranjska Gora–Trenta).

Obiskovalce želijo do zanimivih točk usmerjati tudi s pomočjo javnega prevoza. Zavedajo se, da način dostopa pogojuje možnosti doživetja parka, zato želijo pospeševati pešhojo po obstoječi planinski poti od jezera Jasna do vrha Vršiča v kombinaciji z javnim prevozom po sistemu »hop-on – hop-off«. Pohodniška pot Alpe Adria med Kranjsko Goro in Trento je odlična alternativa osebnim vozilom za vse, ki želijo pešhojo kombinirati z javnim prevozom. Trenutno je javni prevoz skoncentriran le na poletne mesece od junija do septembra, pa še takrat ni dovolj prilagojen tovrstni ponudbi (vozni redi niso primereni in usklajeni, ni enotnega voznega reda za relacijo Bovec–Kranjska Gora–Ljubljana, v Kranjski Gori ni razvito taksi prevoznništvo, ni možnosti kombi prevozov ali prevozov tipa »hop on – hop off«).

V občini Kranjska Gora si želijo, da bi bili že v Kranjski Gori nameščeni nadcestni portali, ki bi obiskovalce obveščali o tem, koliko parkirnih mest je prostih na samem prelazu. Za to bi bilo potrebno najprej urediti obstoječa parkirišča, s tem pridobiti kakšno novo parkirišče in na prelazu pobirati parkirnino. Hkrati želita občini Kranjska Gora in Bovec spodbujati uporabo javnega prevoza.

Z le nekaj primeri smo pokazali, da je Vršiška cesta lahko z izjemnim naravnim okoljem in bogato zgodovinsko snovno in nesnovno dediščino pomemben motiv turističnega obiska. Zato je z vidika predstavljanja zanimivosti potrebno oz. smiselno pripraviti programe, ki bi to bogato dediščino predstavili s pomočjo interpretacije, s poudarkom na osebnih doživetjih obiskovalcev. Doživljanje tega okolja, spodbujeno s turističnimi programi, pa mora biti tesno povezano tudi z drugimi cilji v prostoru, od naravovarstvenih do pietetnih, pa tudi s cilji prometne varnosti ter umirjanja prometa na Vršiški cesti.

Več kot očitna je potreba po skupnem celovitem pristopu k interpretaciji vsebin ob Vršiški cesti v povezavi z umirjanjem prometa.

Za temeljito povezavo različnih ciljev in ukrepov v okolju ter usklajeno izvajanje je nujnega pomena komunikacija med vsemi deležniki. Pri tem nam je lahko v veliko pomoč dober načrt interpretacije, pri katerem sodelujejo tudi domačini, ki skrbijo za ohranjanje lokalne identitete in lokalnega izročila, pa tudi lastniki in najemniki planinskih koč, turistični delavci in drugi, ki živijo in delajo v tem okolju.

3.3

Zanimivosti ob Vršiški cesti

Ob poti Alpe Adria med Kranjsko Goro in Vršičem je moč videti, začutiti in doživeti naravo Triglavskega narodnega parka ter njene vsakodnevne spremembe v odvisnosti od vremenskih razmer in letnih časov. Pozornemu obiskovalcu narave se globoko v spomin vtisne predvsem to, kar sam doživi v določenem trenutku. Zato je pri načrtovanju interpretacije potrebno poleg zavarovane in opisane naravne in kulturne dediščine upoštevati možnosti spontanij doživetij tukaj in zdaj, *in situ*. V razponu med 800 in 1.600 metri nadmorske višine se pne gorski gozd od obrežnih vrbovij preko bukovih in smrekovih sestojev do zgornje gozdne meje sabljastih bukev, s primesjo v jeseni na daleč prepoznavnih zlatorumenih macesnov. Suhe struge hudourniških potokov, pobočni grušči in prostrana melišča pod visokimi stenami gostijo nizkorasle alpske cvetove, ki so jih divje vode in snežni plazovi iztrgali iz sten in gorskih trat.

Na vsakem koraku in v vsakem vremenu je moč najti sledi delovanja naravnih sil in procesov, ki se lahko vtisnejo obiskovalcu globoko v srce in zavest. Trdoživost rastlin in njihova moč, da vplivajo tudi na živali in ljudi, jih pozdravijo ali spravijo na oni svet – vse to obiskovalca ne pusti ravnodušnega. Ob igrivosti gamsovih mladičev ti zaigra srce in zastane ob vratolomnih podvigih skobca ali planinskega orla. Nenehno umikanje z mladiči v smrtnem strahu in težavno prilagajanje motnjam, ki jih v planinski svet prinašamo ljudje, daje slutiti in dovoli razumeti krhko ravnovesje planinskega sveta.

Skozi paleto čustev, osebnih stisk in veselja ob hoji ter med vživljanjem v življenje prebivalcev tega gorskega sveta lahko pohodnik, obiskovalec, ljubitelj narave spozna, razume ter začne ceniti in varovati to okolje. Le tisti, ki je sam navdušen nad naravo, lahko zanjo navdušuje tudi druge. Domačini, parkovni, planinski in gorski vodniki, ki so obenem tudi dobri interpretatorji narave, lahko izjemno veliko pripomorejo k pristnim doživetjem in osebnim odločitvam obiskovalcev za njihov lastni prispevek k varovanju gorske narave. **Zato je nujno potrebno k načrtovanju interpretacije vsebin ob Vršiški cesti pritegniti tudi domačine in strokovnjake**, ki bodo s svojim navdušenjem, izkušnjami in znanjem **navduševali druge vodnike in obiskovalce** tega območja.

Informacije o posameznih naravnih in kulturnih znamenitostih je moč najti v opisih omrežja Natura 2000 in TNP, na spletnih straneh upravljavca parka JZ TNP in v dokumentih Zavoda RS za varstvo narave. Strokovne podlage so kot izhodišče za načrtovanje interpretacije seveda pomembne. Različni ljudje bodo namreč imeli različna mnenja o tem, kateri kraji dediščine, viri žive dediščine ali predmeti so pomembni, pa tudi o tem, kako naj bi jih interpretirali. Tudi strokovnjaki z različnih področij (arhitekture, zgodovine, glasbe ...) na to lahko gledajo različno, vendar bi o tem, kako njihovo dediščino interpretirati obiskovalcem, morala odločati lokalna skupnost (Chon Sung, 2005: 90). Zelo verjetno je, da do razhajanj prihaja tudi med lokalnimi prebivalci – tudi zato je strategijo interpretacije potrebno izdelati v dialogu z deležniki v obravnavanem prostoru.

Doživljanje Vršiča in promet

Z vidika umirjanja prometa za potrebe varstva narave predstavlja Vršiška cesta zelo kompleksen primer, saj opravlja poleg osnovne tranzitne vloge za domačine še številne druge, ki so pomembne z vidika turizma, planinstva, doživljanja gorske narave, kulturnozgodovinskega spominjanja ipd.

Zaradi vse večjega zanimanja za obisk narodnega parka in tudi območja ob Vršiški cesti je potrebno zagotoviti sistematično spremljanje in usmerjanje obiska (glej str. 64), kar pa mora biti seveda usklajeno s smernicami in ukrepi za varovanje narave in ohranjanje kulturne dediščine ter tudi s prometnim režimom na Vršiški cesti.

Dokler je cesta odprta za motorni promet, se bo velika večina obiskovalcev in domačinov po njej vozila z avtomobili. Z interpretacijo lahko dosežemo le, da bodo tisti, ki se bodo odločili za peš hojo, imeli čim večje zadovoljstvo in koristi zaradi izjemnih vsebin in doživetij. Usmerjanje obiskovalcev k doživljanju zanimivosti ob Vršiški cesti bi bilo seveda bolj učinkovito, če bi interpretacijo povezali z delno zaporo osebnega prometa, časovno omejili parkiranje in uvedli periodični prevoz iz Kranjske Gore na Vršič z več vsebinsko zanimivimi vmesnimi postajami in morda tudi interpretacijskimi vodenji.

Pri oblikovanju ukrepov umirjanja prometa na Vršiški cesti je smiselno, da se osredotočimo predvsem na tisti promet, ki poteka zaradi turizma ter obiskovanja gora in planinskih koč v poletni turistični sezoni. Za celostno ureditev problematike pa ne gre zanemariti tudi ostalih segmentov prometa in časovnih intervalov ter deležnikov v prostoru.

Seveda pa z vidika interpretacije ne gre le za umirjanje prometa, ampak predvsem za spodbujanje drugačne miselnosti in spoštovanja tega prostora tako s strani obiskovalcev kot tudi s strani lokalnega prebivalstva.

Na osnovi temeljite analize turizma ob Vršiški cesti in v krogu deležnikov zastavljenih ciljev je potrebno pripraviti predlog ukrepov, ki jih lahko povežemo z naborom tem in lokacij ter predvidimo sredstva in načine interpretacije za poglobljeno doživljanje narave in kulturne dediščine ob Vršiški cesti.

Upravljanje s prometom na Vršiški cesti

Vršiška cesta je kategorizirana kot državna cesta, zato prometni režim določa država. V prostorskih planih je sedaj določena le namenskost, in sicer je to območje določeno za transport. Upravljalce ceste je Direkcija Republike Slovenije za infrastrukturo, ki med drugim tudi spremlja frekvenco vozil s pomočjo avtomatskih števecv prometa. Žal podatkov o prometu in drugih odgovorov na vprašanja o Vršiški cesti s strani upravljavca ceste nisem uspel dobiti.

Po pridobljenih informacijah s strani predstavnikov Triglavskega narodnega parka, Občine Kranjska gora in Turizma Kranjska Gora sklepam, da trenutno ni aktualne analize prometa čez Vršič. Za kakovostno pripravo načrta umirjanja prometa in interpretacije bi nas vsekakor zanimalo: *Koliko je tranzitnega prometa oz. ljudi, ki se z osebnimi avtomobili in motorji samo peljejo čez prelaz med Kranjsko Goro in Trento? Kolikšen del voznikov se ustavlja ob cesti (pri Ruski kapeli, pri kočah, na samem prelazu zaradi razgleda ...), kje se največkrat ustavljajo in za koliko časa? Kolikšen delež tistih, ki parkirajo na prelazu (od Erjavčeve kočice navzgor), parkira za ves dan, ker gredo na turo višje v hribe? Kolikšen je delež tistih, ki parkirajo le za kratek čas? Koliko turističnih avtobusov (poleg rednih potniških linij) se pripelje v sezoni na prelaz oziroma čez prelaz? Dobrodošli bi bili podatki o kolesarskih skupinah, ki z vodniki kolesarijo na Vršič. Kdo so vodniki? Kje se skupine ustavijo? Kakšen je njihov program? Potrebno bi bilo raziskati, kdo se poda peš na Vršič ali po delu pešpota ob Vršiški cesti? Kakšen je njihov namen? Kakšna je frekvenca na posameznih delih poti?*

Na Občini Kranjska Gora beležijo podatke o številu ljudi, ki za prevoz do Bovca ali v obratni smeri uporabijo avtobus. Podatka, kolikšen del voznikov se ustavi na samem prelazu, trenutno ne morejo pridobivati, ker občina Bovec ne zagotavlja več pobiranja parkirnine. Tudi v Kranjski Gori se srečujejo s problemom pri zagotavljanju ljudi, ki bi v poletnem času pobirali parkirnino in šteli promet.

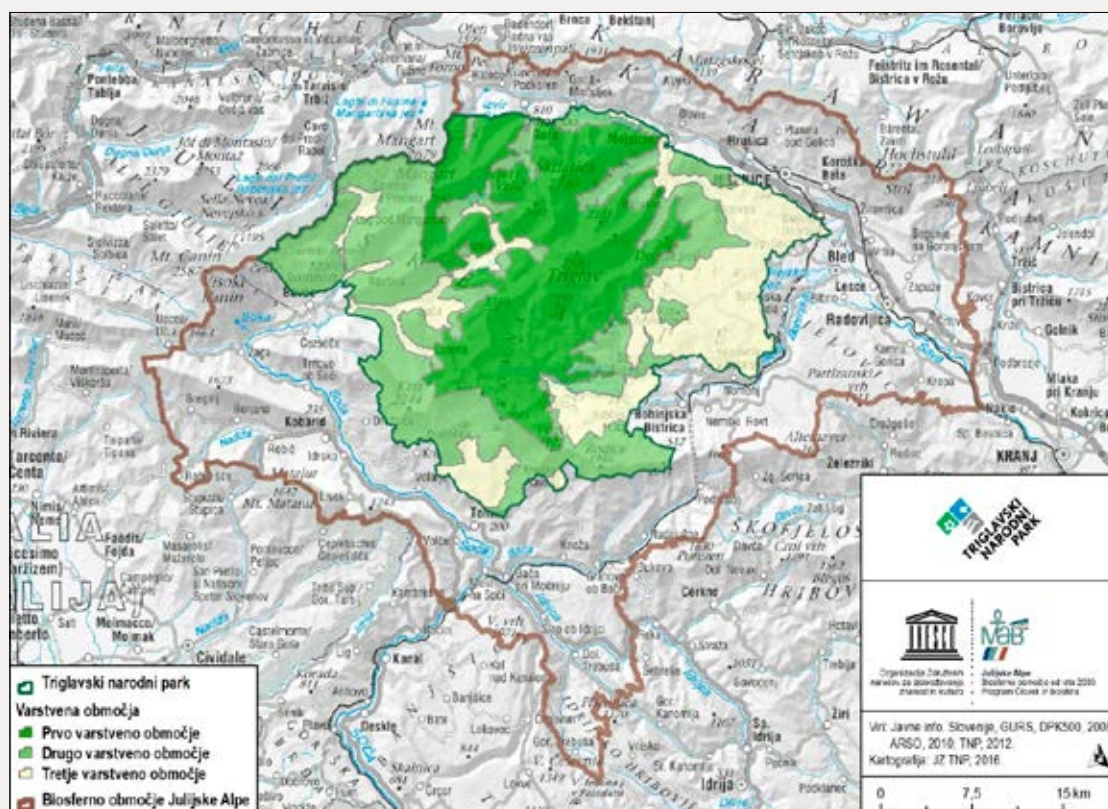
Promet po Vršiški cesti povzroča obremenitev večjega vplivnega območja s hrupom, pri čemer so posebna skupina motoristi, za katere je ta cesta posebej privlačna. Občina Kranjska Gora skupaj z Občino Bovec sodeluje s pristojnim ministrstvom pri definiranju ukrepov za zmanjšanje hrupa, ki ga povzroča motorni promet.

Zakonske omejitve za avtobusni promet so za prilagajanje potrebam turizma še zelo toge. Po zakonu namreč avtobus ne sme ustavljati na cesti, ampak le na razširjenih postajališčih.

V pogovorih med deležniki poskušajo predstavniki TNP doseči dogovore za omejitve hitrosti, da bi se lahko avtobus na določenih mestih ustavil tudi brez gradnje razširitev in novih postajališč.⁷

V upravi TNP razpolagajo s podatki o meritvah črnega ogljika ob Vrški cesti ter o številu in oceni števila obiskovalcev. Tako na podlagi podatkov ocenjujejo, da se na Vršiču letno ustavi pol milijona ljudi.

Spremljanje obiska v biosfernem območju Julijske Alpe in Triglavski narodni park

Slika 3: Triglavski narodni park.

Ohranjanje ekosistemov, rastlinskih in živalskih vrst, naravnih vrednot in kulturne dediščine predstavlja prednostne cilje upravljanja zavarovanega območja. V sodelovanju z deležniki se z namenom doseganja ključnih ciljev spodbuja trajnostni razvoj dejavnosti, kot so kmetijstvo, gozdarstvo in turizem (na način, ki ni v nasprotju s cilji narodnega parka), kar je hkrati bistvenega pomena za ohranjanje poselitve in za izboljšanje dohodkovnega položaja prebivalcev.

⁷ Na avtobusnih postajah so nameščeni samo vozni redi brez kakršnihkoli drugih informacij za obiskovalce, ki se tja pripeljejo z javnimi prevoznimi sredstvi, s tem pa možnost razvijanja turistične ponudbe ostaja neizkoriščena.

Za celostno upravljanje območja je nujno redno sistematično in načrtovano spremljanje stanja, posegov, dejavnosti in procesa obiskovanja. Obiskovanje in rekreacija ste na podlagi tovrstnih podatkov upravljana in usmerjana na način in v obsegu, ki ne ogrožata prednostnih ciljev zavarovanega območja. Ker se osrednja izhodišča (turistični centri) za obisk Triglavskega narodnega parka (TNP) skoraj v celoti nahajajo izven meja TNP, v prehodnem območju Biosfernega območja Julijske Alpe (BO JA), je za učinkovito izvajanje Načrta upravljanja Triglavskega narodnega parka (NU TNP) **smiselno spremljati obisk v celotnem biosfernem območju**.

Spremljanje obiskovanja Triglavskega narodnega parka v okviru NU TNP (2016–2025)

Zaradi naraščajočega obsega prostočasnih dejavnosti in vse večjega zanimanja za obisk narodnega parka je potrebno za informiranje in ozaveščanje obiskovalcev ter za usmerjanje in spremljanje obiska oblikovati in izvajati celovit – vsebinsko, prostorsko in časovno naravnan – pristop. **Celosten sistem spremljanja obiska je pri tem ključnega pomena.** Ključni elementi spremljanja obiska so:

- vzpostavitev točk in mreže za spremljanje gibanja obiskovalcev v narodnem parku (vstopi v narodni park, vstopi v osrednje območje narodnega parka);
- spremljanje gibanja števila obiskovalcev na posameznih točkah in ugotavljanje števila obiskovalcev na posameznih območjih narodnega parka (prednostno v najbolj obiskovanih delih in visoki sezoni);
- spremljanje vplivov na naravo in kulturno krajino, ki so posledica obiskovalcev, prednostno na najbolj obiskovanih in najranljivejših območjih (npr. obremenjevanje zaradi prometa, hrupa, odpadkov, povzročanje erozijskih pojavov, motenje življenjskih ciklov živali).

Prvi cilj spremljanja obiska je bil zbrati oz. sistematično zbirati obstoječe statistične podatke in pridobiti kvalitativne podatke skozi javnomnenjsko raziskavo v poletni sezoni 2016. V letu 2018 – ob 240-letnici prvega pristopa na Triglav – smo kvalitativno raziskavo ponovili, tokrat s poudarkom na obiskovanju Triglava.⁸ Pregled pridobljenih podatkov je pokazal, da so določena območja/področja razmeroma dobro pokrita, medtem ko ostala ostajajo slabo spremljana oz. nepokrita – gre predvsem za tista območja, kjer obisk ni beležen sistematično (visokogorje), in predvsem za področje obiskov visokogorja. Na podlagi ugotovitev je bil

Slika 2: Vloga spremljanja in usmerjanja obiska pri doseganju varstvenih in razvojnih ciljev ZO

⁸ Za podrobnejši analizi obeh raziskav glej znanstvenoraziskovalni publikaciji JZTNP Acta Triglavensia (2017) in zbornik Triglav 240 (2018).

naslednji korak vzpostaviti mrežo točk z nameščenimi avtomatskimi števci prehodov/obiškovalcev – torej pokriti t. i. sive lise, ki hkrati predstavljajo izredno obiskana območja TNP.

V letu 2018 je JZTNP v sodelovanju z deležniki in zunanjimi izvajalci vzpostavil sistem spremljanja obiska z ustreznimi avtomatskimi števci na vstopnih točkah v najbolj obiskane predele Triglavskega narodnega parka, in sicer na širšem območju Triglava in Doline Triglavskih jezer.

Števnih točk z nameščenimi avtomatskimi števci obiska je bilo v sezoni 2019 dvanajst, in sicer na lokacijah dolina Vrata, dolina Krme, dolina Voje in Fužinske planine, dolina Triglavskih jezer, na planini Konjščica in v dolini Zadnjice.

Stanje 31. 10. 2018 (po zaključku poletne sezone) je bilo sledeče:

	Planina Blato (proti Planini pri Jezeru)	Črno jezero (proti Dvojnemu jezeru)	Dolina Zadnjice (proti Doliču)	Dolina Zadnjice (proti Prehodavcem)	Planina Jezerca	Krma	Voje (proti Velemu polju)	Vrata (Čez Prag / Luknja)	Vrata (Tominškova)	Vrata (spomenik)	SKUPAJ
Skupno število prehodov	31.979	15.503	8.509	1.433	22.474	12.338	4.998	23.133	10.481	42.471	118.866
Najvišje število prehodov: dan (število)	4. 8. 2018 (913)	12. 8. 2018 (391)	8. 8. 2018 (223)	10. 9. 2018 (73)	12. 8. 2018 (440)	15. 8. 2018 (543)	8. 8. 2018 (111)	4. 8. 2018 (717)	18. 8. 2018 (328)	18. 8. 2018 (1.139)	
Najnižje število prehodov: dan (število)	17. 10. 2018 (0)	17. 10. 2018 (0)	6. 10. 2018 (0)	več datumov (0)	več datumov (0)	25. 10. 2018 (9)	23. 10. 2018 (0)	8. 10. 2018 (9)	1. 9. 2018 (0)	1. 9. 2018 (0)	
Povprečno število prehodov na uro	12	6	3	0,3	4,6	7	2	10	4	17	66
Povprečno število prehodov na dan	283	140	75	15	109	174	45	244	97	416	1.598
Povprečno število prehodov med vikendom (sobota ali nedelja)	380	145	71	17	120	204	43	263	110	463	1.816
Povprečno število prehodov na teden	1.981	978	527	106	786	1.216	315	1.705	679	2.915	11.208
Povprečno število prehodov na mesec	8.614	4.251	2.292	535	8.235	5.289	1.371	7.412	2.954	12.674	53.627

V letu 2019 bo skupaj nameščenih 20 avtomatskih števecov za spremljanje obiska za prehod pohodnikov ter v dolini Vrata en avtomatski števec za spremljanje prometa.

Učinkovito usmerjanje obiskovanja Triglavskega narodnega parka – dolgoročni cilj

Na podlagi učinkovitega spremljanja bo pripravljena nadgradnja usmerjanja obiska na posameznih območjih (prednostno na najbolj obiskovanih in najranljivejših območjih). **Usmerjanje obiska je širok pojem, ki zajema različna orodja – parkovno infrastrukturo, interpretacijo, delavnice, dogodke, tiskane in digitalne medije – namenjena enotnemu cilju: ohranjanju narave in varovanju kulturne dediščine z informiranjem, ozaveščanjem in izobraževanjem v okviru aktivnosti, ki jih izvajajo JZ TNP in deležniki.**

Trajnostni turizem v ZO temelji na potencialih ohranjene narave, snovne in nesnovne kulturne dediščine. Upošteva varstvene cilje ZO, stremlji k doseganju prednostnih ciljev ZO. Prinaša prihodke in delovna mesta lokalnemu prebivalstvu, prispeva h kakovosti življenja v ZO, k boljšim možnostim za ohranjanje poseljenosti, obiskovalcem pa ponuja pestro izbiro doživljanja in spoznavanja ZO ter izvajanje naravi prijaznih pritočasnih dejavnosti. Ponudba trajnostnega turizma temelji na zelenih turističnih produktih, ki krepijo odgovornost lokalnega prebivalstva, turistov in obiskovalcev do narave, promovirajo spoznavanje, doživljanje in razumevanje ZO.

V kontekstu usmerjanja je za doseg cilja trajnostnega turizma v BO JA povsod, kjer je to ustrezno, smiselno in kjer obstaja podjetniški interes, parkovno infrastrukturo (informacijske točke, parkirišča, razgledišča, informacijska mesta) **potrebno nadgraditi s sistemom obveščanja/usmerjanja**, katerega cilj je povečanje ozaveščenosti in izboljšanje ponudbe v kontekstu zelenih produktov. **Sistem obveščanja naj bo celosten** – vključuje naj orodja, ki sicer niso primarno na terenu oz. ne predstavljajo parkovne infrastrukture kot take, npr. informiranje, ozaveščanje in izobraževanje na informacijskih mestih TNP in na terenu (vodenja, delavnice, prireditve, dogodki), izobraževanje zaposlenih na informacijskih mestih ter komuniciranje z najširšo javnostjo preko spletnih platform TNP, Julijske Alpe in STO ter preko drugih medijev.

Nastajajoči akcijski načrt usmerjanja obiska (NU TNP 2016–2025) bo predvidel trende obiska in posledično okoljske pritiske ter načine za njihovo obvladovanje. Pomembno je, da je izrazito sonaravno usmerjen, s prednostno nalogo varovanja narave; socialni in ekonomski procesi sicer morajo biti predvideni, spremljani in usklajeni z deležniki, vendar so v vsakem primeru usmerjeni izven visokogorskih območij oz. izvajani na manj ranljivih območjih.

4. Nadaljnje delo

S priročnikom želimo osvetliti izjemen potencial gorskih prelazov in dolin (doživljanje neurbanizirane narave, tudi še ohranjene kulturne dediščine), pa tudi spodbuditi k razmisleku o nujnosti strategije doživetij in interpretacije gorskih območij, kakršna je cesta čez Vršič.

Pri interpretaciji območja je najprej potrebna strategija interpretacije, nato načrt, ki mu sledi izbor najprimernejših sredstev (vodenje, interpretacijska pot za samovodene sprehode, interpretacijski kiosk ...). Ta podvig se ne začne z vodenjem, temveč z inventarizacijo možnih doživetij in elementov dediščine, ki jim je nato treba dati smiselne povezave, oblikovati teme, skozi katere gre lahko obiskovalec v dveh urah, v pol dneva, v enem dnevu ... Povezati je treba posamezne upravljalce ter pregledati območja in poti, kjer so možne takšne in drugačne izkušnje srečevanja z dediščino.

Spodbuditi želimo k izdelavi interpretacijske strategije, saj brez jasno začrtanega cilja, usklajenega z različnimi deležniki v prostoru, upravljanje z dediščino vodi v njeno razprodajanje.

V iste prostore zahajajo ljudje z zelo različnimi vrednotami in cilji, zato je treba premisliti, kako različnim skupinam hkrati omogočiti kakovostna doživetja.

Konkretno vodenje po področju zahteva strategijo interpretacije, načrt tematskih doživetij, dobro upravljanje s prostorom in sodelovanje različnih deležnikov (planinske koč, muzeji, objekti NKD, gostinci, parkirišča, počivališča ...).

4.1 Zakaj območje Ruske ceste in vršiča potrebuje strategijo interpretacije

V Načrtu upravljanja Triglavskega narodnega parka do leta 2025 je izrecno zapisano, da med ključne probleme turizma v narodnem parku sodita pomanjkanje interpretacije dediščine in premajhno zavedanje prebivalcev in obiskovalcev o pomenu dediščine na tem zavarovanem območju.⁹ Zapisano je tudi, da bodo z »akcijskim načrtom, katerega začetek izvajanja je načrtovan za leto 2019, opredeljeni podrobnejša območja in časovni okviri za izvajanje različnih oblik obiskovanja. Ključna sestavina akcijskega načrta za

⁹ Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2016–2025. Uredbo o Načrtu upravljanja Triglavskega narodnega parka za obdobje 2016–2025 je sprejela Vlada Republike Slovenije na 86. redni seji dne 5. maja 2016. Gl.: Uredba o Načrtu upravljanja Triglavskega narodnega parka za obdobje 2016–2025. Uradni list RS, št. 34/16. Načrt sam je priloga te uredbe.

usmerjanje obiska bo načrt ukrepov in aktivnosti, s katerim se bo učinkovito vplivalo na preusmerjanje obiska: **ustrezna interpretacija narave, krajine in kulturne dediščine**, promocija obiska manj obremenjenih delov narodnega parka, območij, ki so z vidika narave manj ranljiva, obiskovanje zunaj glavne sezone, med tednom in podobno. Ena od najpomembnejših področij za upravljanje obiska je uveljavljanje prometa v smeri trajnostne mobilnosti, ki bo temeljilo predvsem na umirjanju prometa. Posebej bodo z vidika obiskovanja posameznih delov narodnega parka opredeljene v skladu z varstvenimi režimi ZTNP-1 ustrezne (priporočene) ter tudi neustrezne rabe prostora in dejavnosti.«¹⁰ V Načrtu upravljanja TNP je torej izrecno predvideno tudi strateško načrtovanje interpretacije s ciljem upravljanja z obiskom in načrtne promocije vrednot narodnega parka, ki so prepoznane kot pomembne na lokalni, nacionalni in tudi mednarodni ravni. Vendar pa so v istem dokumentu za celotni TNP do leta 2025 predvideni samo štirje projekti, katerih glavna vsebina naj bi bila interpretacija naravne in kulturne dediščine – kar sproža vprašanje, kako so si avtorji upravljalvskega načrta sploh predstavljali interpretacijo na ravni celotnega tako velikega zavarovanega območja. Seveda bi moral TNP kot celota že zdavnaj dobiti strategijo interpretacije dediščine – pa ne le narodni park sam, ampak celotno **Biosferno območje Julijske Alpe**. Poleg krovne strategije za celotno biosferno območje je seveda potrebno pripraviti podrobnejše strategije za posamezna ožja območja in teme, načrte interpretacije, izvedbene načrte, seveda pa tudi programe izobraževanj in usposabljanj za vse izvajalce interpretacije. Glede na res hudo pomanjkanje interpretacije dediščine v TNP (absolutno prevladuje zgolj informiranje) bi bilo za najnujnejše načrtovanje interpretacije (kaj šele za dejansko izvedbo) potrebnih bistveno več projektov. Upamo, da bo pričujoči dokument pripomogel k boljšemu razumevanju strateške vloge interpretacije in pomena skrbne priprave strategij in načrtov interpretacije dediščine.

Biosferno območje Julijske Alpe je eno izmed štirih območij programa Človek in biosfera (angl. *Man and Biosphere*, kratica MAB) pod okriljem UNESCO na območju Republike Slovenije. Prav to območje je bilo leta 2003 razglašeno kot prvo v Sloveniji. Obsega 195.723 ha, od tega osrednje območje 63.900 ha, robno območje 20.082 ha in vplivno območje 111.741 ha. Zajema občine Bled, Bohinj, Bovec, Gorje, Jesenice, Kobarid, Radovljica, Tolmin Žirovnica in Kranjska Gora. Dodaten mednarodni pomen daje biosfernemu območju Julijske Alpe tesno sodelovanje z italijanskim Naravnim parkom Julijsko predgorje, ki je pred kratkim prav tako doživel vpis med biosferna območja programa MAB. Skupaj tvorita čezmejno Ekoregijo Julijske Alpe. Upravljalec Biosfernega območja Julijske Alpe je Javni zavod Triglavski narodni park.

¹⁰ Načrt upravljanja Triglavskega narodnega parka, str. 153.

4.1.1

Natura 2000 v Občini Kranjska Gora

- Površina občine (ha): 25.631
- Površina območja Natura 2000 v občini – april 2013 (ha): 14.522
- Delež površine občine, ki je pokrita z Naturo 2000: 56,66 odstotkov¹¹

Posebna varstvena območja (območja NATURA 2000):

- Julijci – SPA
- Julijske Alpe – SAC

V gozdnem prostoru na obravnavanem območju gre za evropsko pomembne habitate, gozdovi pa so tudi življenjski prostor cele vrste evropsko pomembnih živalskih in rastlinskih vrst.

Evropsko pomembne vrste ptic, ki so deloma ali v celoti vezane na gozdni prostor, so črna žolna, mali skovik, koconogi čuk, triprsti detel, kozača, ruševac, planinski orel, sokol selec, pivka, gozdni jereb in divji petelin.

Evropsko pomembne rastlinske in živalske vrste, vezane na gozdni prostor v GGE, so divji petelin, gozdni jereb, mali skovik, koconogi čuk, kozača, črna žolna, pivka, triprsti detel, mali muhar, ruševac, rjavi srakoper, planinski orel, sokol selec, rjavi medved, navadni ris, veliki pupek, hribski urh, alpski kozliček, bukov kozliček, rogač, zrnasti kapucar in širokouhi netopir.

Fotografija 16: Alpska mastnica.

¹¹ Stanje podatkov o območjih Natura 2000: april 2013 (Uredba o posebnih varstvenih območjih (območjih Natura 2000), Uradni list RS, št. 49/04, 110/04, 59/07, 43/08, 8/12 in 33/13.

Doživljajsko pomembni in spričo ceste zelo lahko dostopni so na obravnavanem območju macesnovi gozdovi – nad Vršičem imamo zelo obiskan najvišji gozd v Sloveniji, v naravnem rezervatu Mala Pišnica pa najstarejši macesen (ki načeloma naj ne bi imel obiskovalcev, kar pa nikakor ne pomeni, da ga ni mogoče vključiti v interpretacijske vsebine!). Macesnov gozd je življenjski prostor nekaterih varstveno pomembnih, redkih in (ali) zavarovanih rastlin. Med te sodijo lepi čoveljci (*Cypripedium calceolus*) – evropsko varstveno pomembna vrsta, srčastolistni muhovnik (*Listera cordata*), plazeča mrežolistka (*Goodyera repens*) in Mattiolijeva kortuzovka (*Cortusa matthioli*), na stičnem skalovju ali v meliščih pa ponekod rastejo še tri evropsko varstveno pomembne vrste: Zoisova zvončica (*Campanula zoysii*), kratkodlakava popkoresa (*Moehringia villosa*) in Bertolonijeva orlica (*Aquilegia bertolonii*). Posebnost naravnih starih macesnovih gozdov je zavarovana in zaradi uporabe v zdravilstvu tudi precej ogrožena lekarniška macesnovka (*Laricifomes officinalis*). Pogostejša je žveplenemu lepulničarju (*Laetiporus sulphureus*) zelo podobna gliva *Laetiporus huroniensis* = *L. montanus*. Dober indikator naravnih macesnovih gozdov je tudi navadni lisičji lišaj (*Letharia vulpina*), prebivalec predvsem severnih, borealnih iglastih gozdov, ki v Sloveniji epifitsko uspeva le na starih in debelih macesnih. Velika je biotopska vloga macesnovja, kot prebivališče redkih in zavarovanih rastlin, gliv in še posebej kot življenjski prostor gozdnih kur, predvsem ruševca (*Tetrao tetrix*) in divjega petelina (*Tetrao urogallus*).¹²

Popotovanje iz Kranjske Gore na Vršič – peš, z avtom, s kolesom, z avtobusom – ponuja odlično priložnost za spoznavanje habitatov različnih višinskih pasov (od dolinskih do tistih nad gozdno mejo), procesov naravne sukcesije (zaraščanje opuščanih pašnikov in senožeti; pionirske vrste na meliščih), pomena paše in košnje za ohranjanje travnišč, pa tudi pomena teh okolij za rastlinske in živalske vrste, ki so tam doma.

Evropsko pomembni habitatni tipi Območja Julijske Alpe SAC, ki jih srečamo tudi na obravnavanem območju:

- (Sub)mediteranski gozdovi črnega bora
- Ilirski bukovi gozdovi (*Fagus sylvatica* (Aremonio-Fagion))
- Kislojubni smrekovi gozdovi (v manjši meri)
- Ruševje z vrstama *Pinus mugo* in *Rhododendron hirsutum*

V Načrtu upravljanja območij NATURA 2000 do leta 2020 je vlada RS izrecno zapisala: »Obsežna, razmeroma dobro ohranjena narava s številnimi zanimivimi vrstami in življenjskimi prostori omogoča doživljanje in spoznavanje rastlinskih in živalskih vrst ter naravnih procesov. Za Slovenijo je razvojna priložnost tudi v doživljanju teh danosti v turistični ponudbi ter v povezovanju z doživljanjem kulturne dediščine, s kakovostnejšo prehrano in načinom življenja.«¹³

Dejstvo je, da sistem območij NATURA 2000, ki je del evropskega pravnega reda, od držav izrecno zahteva, da na svojem ozemlju za območja, ki sodijo v mrežo NATURA 2000, najkasneje v šestih letih po razglasitvi uvedejo ukrepe, potrebne za varovanje in

¹² Dakskobler, I., Kutnar L. (2012) Macesnovi gozdovi v Sloveniji. Vzhodnoalpsko macesnovje, združba evropskega macesna in slečnika, Silva Slovenica : Zveza gozdarskih društev Slovenije, str. 25.

¹³ Program upravljanja območij NATURA 2000 (2015–2020). Vlada RS, 9. 4. 2015, str. 10.

ohranjanje (če že ne tudi izboljševanje!) stanja na teh območjih. Pri tem je Evropska komisija izrecno poudarila, da ne gre le za pravne ukrepe in ukrepanje v primeru ogroženosti, ampak za stalne, sistematične ukrepe, brez katerih ni mogoče zagotavljati, da bo mreža NATURA 2000 dosegala svoje cilje. Med te ukrepe nujno sodi tudi participativni pristop pri pripravi načrtov upravljanja za posamezna območja in komuniciranje z vsemi deležniki. Ukrepi varovanja in ohranjanja morajo biti vgrajeni tudi v vse sektorske strategije – vključno s strategijami razvoja turizma na območjih NATURA 2000. Prav zato Načrt upravljanja z območji NATURA 2000 v Sloveniji do leta 2020 izrecno poudarja pomen razvijanja ekoturizma na takih območjih. Ekoturizem je oblika turizma, ki je od leta 2002 mednarodno priznana definirana kot oblika turizma, ki temelji na doživljanju narave in kulturne dediščine območja in vključuje tudi izobraževanje in spoznavanje lokalne identitete. To pa seveda brez strateško načrtovane, kakovostne interpretacije dediščine ni mogoče.¹⁴ V priporočilih Evropske komisije za varstvene ukrepe na območjih NATURA 2000 piše: »Primerna komunikacija z vsemi ustreznimi deležniki je ključni vidik doseganja njihovega zavedanja o pomembnosti tako sodelovanja v samem procesu kot vloge, ki jo pri tem lahko odigrajo sami. Vsem ustreznim deležnikom je že v zgodnji fazi procesa treba komunicirati cilje ohranjanja območja, informirati o njegovi pomembnosti za ohranitev določenih habitatov in vrst na način, ki je jasno razumljiv za ljudi, ki na območju živijo ali ga koristijo. To jim bo pomagalo razumeti pomembnost korakov, ki bodo zagotovili ustrezno upravljanje območja in olajšalo njihovo vključenost v proces.«

Kaj je primerna komunikacija, ki naj bi dosegla te cilje? Vsakomur, ki se vsaj malo spozna na komuniciranje, na upravljanje z obiskom, na spreminjanje vrednot in vedenja ljudi, je jasno, da samo z golimi informacijami ali prepovedmi teh ciljev nikakor ni mogoče doseči (to potrjujejo neštete raziskave na območjih pomembne naravne in kulturne dediščine v zadnjih 100 letih po svetu!). Prav posredovanje vrednot in pomenov dediščine je bistvo interpretacije kot komunikacijskega procesa – in prav zato se je stroka strateškega komuniciranja sploh izoblikovala.

Med ukrepi, ki jih je Vlada RS izrecno predvidela na območju NATURA 2000 Julijske Alpe (Julijci), je navedeno, da je do leta 2020 med prednostnimi nalogami usmerjanje obiska in **interpretacija** o ohranjanju biotske raznovrstnosti, prednostno o omrežju Natura 2000 ter o kulturni dediščini. Za ta namen je vlada opredelila tudi vir sredstev: »Predviden vir financiranja: Sredstva ESRR Operativnega programa za izvajanje Evropske kohezijske politike 2014–2020 in LIFE«.¹⁵ Nujnost interpretacije dediščine je torej prepoznala celo Vlada Republike Slovenije – toliko bolj nenavadno je, da doslej na obravnavanem območju še niso bile izvedene niti najnujnejše interpretaciji namenjene raziskave, prav tako pa ekoturizem ali interpretacija dediščine nista zajeta niti v strategijo razvoja turizma niti v druge strateške razvojne načrte na ravni občine Kranjska Gora.

¹⁴ Commission note on establishing conservation measures for NATURA 2000 sites. Final version of 18/09/2013 Establishing conservation measures for Natura 2000 Sites A review of the provisions of Article 6.1 and their practical implementation in different Member States. Evropska komisija, 2014.

¹⁵ Priloga 6.4 »Načrtovani projekti«. Tabela A: Prednostni projekti izboljšanja stanja ohranjenosti vrst in habitatnih tipov in s tem povezane interpretacije ohranjanja narave (in kulturne dediščine). Program je sprejela Vlada Republike Slovenije na 30. seji dne 9. aprila 2015, popravek dveh prilog na 38. seji dne 28. maja 2015 in nato na seji 24. marca 2016.

4.2

Izzivi za prihodnjega načrtovalca strategije

- Interpretacija je v slovenskem prostoru še zmeraj slabo razumljena in malo upoštevana stroka.
- Med odločevalci so zelo slabo razumljeni zahtevnost priprave strategij in načrtov interpretacije ter vsi postopki, potrebni za kakovostno izvajanje interpretacije dediščine na dediščinsko tako bogatih, pa tudi ranljivih območjih, kot je območje med Kranjsko Goro in Vršičem.
- Na območju Julijskih Alp ni strategije interpretacije dediščine.
- Za območje, ki smo ga obravnavali, ni jasnih ciljev upravljanja z obiskom.
- Občina Kranjska Gora ima sprejete in potrjene razvojne načrte, ki so le deloma usklajeni ali sploh neusklajeni s cilji upravljalcev dediščine.
- Upravljalci dediščine nimajo jasnih predstav o tem, kaj naj bi z interpretacijo dosegli.
- Sodelovanje različnih deležnikov pri upravljanju z dediščino je šibko ali pa ga sploh ni. Trenutno ni jasno, kdo bi lahko nastopil v vlogi povezovalca in koordinatorja, kar bi bilo za strateški pristop k interpretaciji dediščine območja nujno. Glede na to, da je upravljanje Biosfernega območja Julijske Alpe, ki zajema celotno občino Kranjska Gora, zaupano Javnemu zavodu TNP, bi to pravzaprav morala biti naloga zavoda. Vendar ni videti, da bi ostali deležniki to poslanstvo zavoda prepoznavali ali da bi zavod na tem področju doslej izvajal opazne dejavnosti.
- Medtem ko je dediščina območja razmeroma zelo dobro raziskana, ni na voljo potrebnih podatkov o tem, kakšen odnos imajo do posameznih elementov prepoznane dediščine domačini, še manj pa različne skupine obiskovalcev.
- Strategija razvoja turizma občine Kranjska Gora komajda omenja doživljanje narave, še manj se posveča spoznavanju kulturne dediščine območja, glavni poudarek daje hedonističnim oblikam turizma, zlasti športom na prostem, nobene pozornosti ne posveča potrebnim, s cilji ohranjanja naravne in kulturne dediščine usklajenim turističnim vsebinam oziroma ekoturizmu.
- Upravljalci dediščine se posvečajo točkovnemu varovanju snovne dediščine, posameznih elementov dediščine ne povezujejo med seboj na vsebinski ravni.
- Upravljalci dediščine vidijo v turizmu predvsem grožnjo, ne pa možnega sredstva za ohranjanje in razvijanje naravne in kulturne dediščine.
- Čeprav je razvijanje interpretacije dediščine v TNP celo med prioritetskimi nalogami, temu na območju parka doslej niso posvečali skoraj nobene pozornosti, in iz znanih projektov in upravljavskih dokumentov je razvidno, da temu področju pripisujejo zelo majhen pomen – namenjeno mu je namreč zelo majhno število projektov in pičla sredstva.
- Novi turistični produkt, ki je na obravnavanem območju izrecno namenjen pohodnikom, torej peš obiskovalcem – pot Alpe Adria – ne vključuje nikakršne interpretacije območja.
- Cesta med Kranjsko Goro in Vršičem kot državna cesta že nekaj časa doživlja gradbene posege, ne da bi pri tem upoštevali potrebe interpretacije dediščine ob cesti (naravovarstvene in kulturnovarstvene smernice za evidentirane objekte dediščine tega niti ne zahtevajo). Ker še ni jasnih ciljev, kaj šele strategije upravljanja z obiskom in s prometom,

potekajo ta rekonstrukcijska dela tudi brez upoštevanja potreb pešcev, javnega prevoza in ukrepov za umiritev prometa.

- Čeprav je Ruska kapelica kulturni spomenik državnega pomena, je obravnavana kot izolirana, točkovna dediščina in ne kot najbolj reprezentativni snovni objekt za ohranjanje zgodovinskega spomina o posebnostih in simboličnih pomenih ceste, zaradi katere so trpeli in umirali njeni graditelji.
- Doslej niso bile izvedene raziskave, ki bi podrobno ugotovile, kakšen je delež posameznih skupin obiskovalcev, kaj počnejo oziroma želijo početi na obravnavanem območju, kaj jih zanima, kje in koliko časa se zadržujejo. Ti podatki pa so nujni za pripravo strategije in načrtov interpretacije, kajti ena od ključnih zahtev dobre interpretacije je, da mora biti relevantna tudi za obiskovalce – ne le za upravljalce dediščine. Torej je treba izvedeti, kaj obiskovalce zanima, kaj želijo izvedeti in doživeti.
- Različni deležniki so slabo seznanjeni s tem, kaj interpretacija sploh je in kakšna je njena vloga. Precej naporov in tudi sredstev je bilo doslej vloženi v sporadične, nepovezane in nesistematične komunikacijske ukrepe in sredstva komuniciranja.

5. Viri in literatura

Abram, Josip. Opis Trente; *Planinski vestnik*, V/1907.

Ajzen, Icek (1991) The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50 (2): 179–211.

Ajzen Icek, Driver, B. L. (1992) Application of the theory of planned behavior to leisure choice. *Journal of leisure research*.

Amery S. O Julijskih Alpah; *Planinski vestnik*, XII/1938.

Bandura, A. (1994) Self-efficacy. John Wiley & Sons, Inc.

Beck Larry, Cable T. Ted (2011) The gifts of Interpretation. Fifteen guiding principles for interpreting Nature and Culture. Urbana, Sagamore Publishing.Om

Bevc Šekoranj, B.; 2016. Uresničevanje načel trajnostnega razvoja v območjih varstva narave z aplikacijo na prostoru Alp : doktorska disertacija = The implementation of the sustainable development principles in the areas of nature conservation with application in the Alpine Space : doctoral dissertation. Ljubljana, Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, 2016, 318 pp. URL: <http://drugg.fgg.uni-lj.si/5432/>

Brochu Lisa (2014) Interpretive Planning: The 5-M Model for Successful Planning Projects. Fort Collins, InterPress.

Brochu Lisa (2017) Put the Heart Back in Your Community : Unifying Diverse Interests Around a Central Theme. Heartfelt Publications.

Buckley, R. (1996) Sustainable tourism: Technical issues and information needs, *Annals of Tourism Research*, Vol 23, No. 1, 925–928.

Carter James (ur.) (2001) A sense of place. Interpretive planning workbook. Tourism and Environment Initiative Bridge House.

Cessford, Cockburn, Douglas, Arnberger, A., Brandenburg C., Muhar A. 2002. *Monitoring and Management of Visitor Flows in Recreational and Protected Areas*. Institute for Landscape Architecture and Landscape Management Bodenkultur University Vienna [<http://mmv.boku.ac.at/downloads/mm-v1-proceedings.pdf>].

Cigale, D., Lampič, B., Mrak, I., 2010. Turistični obisk in zavarovana območja - primer Triglavskega narodnega parka. *Dela*, ISSN 0354-0596. [Tiskana izd.], 2010, št. 33, str. 75-96, ilustr. <http://revije.ff.uni-lj.si/Dela/article/view/dela.33.5.75-96/1483>, doi: 10.4312/dela.33.5.75-96. [COBISS.SI-ID 43862882], [SNIP, Scopus].

Clark, A. (1999) Being there: putting brain, body and the world together again. Cambridge, MIT Press.

Communicating Heritage. A Handbook for the Tourism Sector. Madrid, World Tourism Organization (UNWTO), 2011.

Cornell, J. (1994) Približajmo naravo otrokom, Mohorjeva družba.

- Cornell, J. (1998) Veselimo se z naravo, Mohorjeva družba.
- Cross Susan (2016) Sharing our stories. Using interpretation for improving visitors' experiences at heritage sites. Dublin, Failte Ireland.
- Duncan Nancy, James Duncan (2009) Doing Landscape Interpretation, The SAGE Handbook of Qualitative Geography. SAGE Publications.
- Duvall, J. (2010) Enhancing the benefits of outdoor walking with cognitive engagement strategies. *Journal of Environmental Psychology*, 31, 27–35.
- Dolenc, E., 1996. Turizem v slovenskih hribih in gorah. Razvoj turizma v Sloveniji, 28. zborovanje slovenskih zgodovinarjev; Bled, 26. – 28.9.1996 (ur. F. Rozman in Ž. Lazarevič). Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Ljubljana.
- Društvene vesti; Planinski vestnik, IX/1922.
- Eliade Mircea (1986) Sveto in profano v modernem svetu. Nova revija, 5/50–51.
- Eliade Mircea (1987) The Sacred and the Profane. New York, Harcourt.
- Fajfar, G. (2016) Primerjava variant cestnih povezav preko prelaza Vršič in izbor optimalne variante. Dipl. nal. – VSŠ. Ljubljana, UL FGG, Odd. za gradbeništvo.
- Ficko, G. et al, 2014. Ceste na Slovenskem skozi čas. Znanstvena monografija, Ljubljana, Družba za raziskave v cestni in prometni stroki Slovenije, str 239-352.
- Fishbein Martin, Ajzen Icak (1975) Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research. Reading, Addison-Wesley.
- Gornjesavski muzej Jesenice – Liznjekova domačija: <http://www.gmj.si/lizjekova-domacija>.
- Ham Sam (1992) Environmental Interpretation – A practical guide for people with big ideas and small budgets. Golden, Fulcrum Publishing.
- Ham Sam (1997) Environmental Education As Strategic Communication: A Paradigm for the 21st Century. *Trends* 34/4.
- Ham Sam (2013) Interpretation – Making a Difference on Purpose. Golden, Fulcrum.
- Ham Sam idr. (2009) Promoting Persuasion in Protected Areas: A guide for managers who want to use strategic communication to influence visitor behaviour. Gold Coast, CRC for sustainable tourism LTD.
- Ham Sam (2005) Tasmanian Thematic Interpretation Planning Manual. Tourism Tasmania.
- The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, dostopno na: http://icip.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf.
- Inskeep, E. (1987) Environmental planning for tourism, *Annals of Tourism Research*, Vol.14, str. 118–135.
- Interpretation. A guide to making Interpretation easy to understand, plan and deliver. Sharing our Stories – An Interpretive Guide (2007) National Trust of Australia (WA) & Museums Australia (WA).
- Interpretive planning tools for Heritage areas, Historic Trails and gateways. Planning for Success. National Park Service, Chesapeake Bay 2010.
- IUCN, 2016. Protected Areas Categories. Dostopno na: <https://www.iucn.org/theme/protected-areas/about/protected-areas-categories>.
- Janežič Maja (ur.) (2018) Vojni ujetniki carske Rusije v prvi svetovni vojni na slovenskem ozemlju. Monografije CPA 7. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
- Jug, Klement. Na Jalovec; Planinski vestnik, I-II/1923.
- Jung Karl Gustav (1995) Arhetipi, kolektivno nezavedno, sinhroniciteta. Maribor, Katedra.
- JZTNP Acta Triglavensia (2017).

- Kalteis, F. (2006) Wefenweng Sanft Mobil auf neuen Wegen. Werfenweng.
- Lampiĉ, B., Mrak, I., Plut, D., 2011. Geographical identification of development potential for the sustainable development of protected areas in Slovenia. *Hrvatski geografski glasnik*, ISSN 1331-5854, 2011, vol. 73, br. 2, str. 49-65. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=117525. [COBISS.SI-ID 48586338], [SNIP, Scopus]
- Ludwig, T. (2014) Vodnik interpretator. Doživetjem dedišĉine dajemo smisel. Prevod: Lenka Rojs. Bildungswerk interpretation, Werleshausen.
- Marko, Mira. Severozahodna stena Prisojnika; Planinski vestnik, XI/1926.
- Melik, A. (1950) Planine v Julijskih Alpah, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, str. 301.
- Merriman Tim, Brochu Lisa (2005) Management of Interpretive Sites: Developing Sustainable Operations Through Effective Leadership. Fort Collins, InterpPress.
- Moscardo Gianna (2018) Tourist experience design: a storytelling framework. V: Cai, L.A., Alaedini, P., (ur.) Quality Services and Experiences in Hospitality and Tourism. Bridging Tourism Theory and Practice (Volume 9). Emerald, Bingley.
- Moscardo, Gianna (2017) Exploring mindfulness and stories in tourist experiences. *International Journal of Culture Tourism and Hospitality Research*, 11 (2).
- Moscardo, Gianna (2017) Stories as a tourist experience design tool. V: Fesenmaier, Daniel R., and Xiang, Zheng, (ur.) Design Science in Tourism: foundations of destination management. Tourism On the Verge. Basel, Springer International Publishing.
- Mrak, I., 2009. Sonaravni razvoj turizma in rekreacije v visokogorju. Doktorska disertacija, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Mrak, I., 2014. Ocena ranljivosti visokogorja kot osnova sonaravnemu razvoju turizma in rekreacije. V: CIGALE, Dejan (ur.), et al. *Geografsko raziskovanje turizma in rekreacije v Sloveniji*, (GeograFF, 15). 1. izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014, str. 137-154, ilustr., fotogr. [COBISS.SI-ID 56834402].
- Naĉrt upravljanja Triglavskega narodnega parka 2016-2025. http://www.tnp.si/images/uploads/NUTNP_3-05-2016.pdf
- Nastran, M., 2015. Vkljuĉevanje deležnikov pri nastajanju in upravljanju v zavarovanih obmoĉjih narave: doktorska disertacija = Stakeholder participation in establishment and management in protected natural areas: doctoral dissertation. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, 2015, 124 pp. URL: http://www.digitalna-knjiznica.bf.uni-lj.si/gozdarstvo/dd_nastran_mojca.pdf
- Ogrin, M., Šegina, A. 2010. Možnosti sodelovanja Slovenije in Črne gore na podroĉju trajnostnega razvoja gorskih obmoĉij. Geoekologija XXI vijeka: teorijski i aplikativni zadaci: zbornik referata.: Nikšić.
- Orožen Fran (1897) Metodika zemljepisnega pouka. Ljubljana.
- Čez hrib in dol; Planinski vestnik, III/1924.
- Pirc, M., Prašnikar, D. (2006) Umirjanje prometa v dolini Vrata. Konĉno poroĉilo o projektni nalogi. Ljubljana.
- Plut, Dušan, Cigale, Dejan, Lampiĉ, Barbara, Mrak, Irena, Kavaš, Damjan, Slabe Erker, Renata, Trebše, Polonca, Pleterski, Andrej, Štular, Benjamin, Pirnat, Janez. *Trajnostni razvoj varovanih obmoĉij - celostni pristop in aktivna vloga države : trajnostno gospodarjenje v varovanih obmoĉjih z vidika doseganja skladnejšega regionalnega razvoja : konĉno poroĉilo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2008. 188 f., [16] f. pril., ilustr. [COBISS.SI-ID 37596514].
- Redick, Kip (2016) Spiritual Rambling: Long Distance Wilderness Sojourning as Meaning-Making. *Journal of Ritual Studies*, 30(2).
- Sorupia, Eden (2005) Rethinking the Role of Transportation in Tourism. V: Proceedings of the Eastern Asia Society for Transportation Studies, št. 5, str. 1767–1777.

Standards and practices for interpretive planning. NAI, 2009.

Stolton, Sue (2009) Communicating values and benefits of protected areas in Europe. Bfn Skripten 260. German federal Agency for Nature Conservation, Europarc.

Šolar, M., 2009. Urejanje Triglavskega narodnega parka za obiskovalce v luči ciljev in namenov ustanovitve narodnega parka. Dela 31. Ljubljana.

Tuma, Henrik. Po Trenti in Soči; Planinski vestnik, VIII/1914.

UNESCO: A Manual for Interpreting Community Heritage for Tourism, dostopno na: https://www.academia.edu/31316851/A_Manual_for_Interpreting_Community_Heritage_for_Tourism_A_Manual_for_Interpreting_Community_Heritage_for_Tourism (2005).

Uran, Franc. Kako se je delala cesta na Vršič; *Planinski vestnik*, XIII/1957.

Veverka John (1994) Interpretive Master Planning: For Parks, Historic Sites, Forests, Zoos and Related Tourism Sites for Self-Guided Interpretive Services, for Interpretive Exhibits, for Guided Programs – Tours. Globe Pequot Press.

Veverka John (2015) Interpretive Master Planning: Strategies for the New Millennium – Philosophy, Theory and Practice. Museums.

Ward Carolyn J., Wilkinson Alan E. (2011) Basic Interpretation Learning System. Making Connections: The Essence of Interpretation. Druga izdaja. California State Parks.

Weaver Stephanie (2007) Creating Great Visitor Experiences. A guide for Museums, parks, zoos, gardens and libraries. Walnut Creek, West Coast Press.

Zbornik Triglav 240 (2018).

Zechner, L. 2007. *Visitor Management in the National Park Gesaeuse. A Mixed Method Approach Including a Checklist*. Thesis, Celovec.

[http://www.nationalpark.co.at/images/Forschung/2848/Dokumente//Zechner_2007_Visitor_Management_in_the_National_Park_Gesaeuse.pdf]

Žorž, G. (2017) Varovanje rapalske meje in vojaška navzočnost na območju XI. armadnega zbora. Magistrsko delo, Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, str. 193.

Žorž, G. (2016) Italijanska zasedba slovenskih krajev v novembru 1918. *Zgodovinski časopis*, 21, 2-3, str. 364-380.

6. Seznam fotografij:

Fotografija 1: Slemenova špica. Avtorica: K. Žakelj.

Fotografija 2: Krnica. Avtorica: K. Žakelj.

Fotografija 3: Stari Tamar. Avtor: M. Slapnik.

Fotografija 4: močvirska slamoperka. Avtorica: K. Žakelj.

Fotografija 5: ruski ujetniki na Vršiču. Vir: Avstrijski državni in vojaški arhiv.

Fotografija 6: table v Kranjski Gori. Avtor: M. Slapnik.

Fotografija 7: Park spomina v Kranjski Gori. Avtorica: M. Keršič Svetel.

Fotografija 8: vršiški plaz. Vir: avstrijski državni in vojaški arhiv.

Fotografija 9: Čsistniki v Koči na gozdu (Rimlhuetten). Vir: avstrijski državni in vojaški arhiv.

Fotografija 10: Italijanski finančniki in jugoslovanski vojaki l. 1939 na Bogatinskem sedlu. Vir: avstrijski državni in vojaški arhiv.

Fotografija 11: pot Alpe Adria. Avtor: M. Slapnik.

Fotografija 12: Člani društva 1313 na slovesnosti ob Ruski kapelici. Avtorica: M. Keršič Svetel

Fotografija 13: Informacijska točka Stari Tamar. Avtor: M. Slapnik.

Fotografija 14: Vršič in promet. Vir: <https://www.primorske.si/primorska/goriska/vrsic-ne-le-izhodišce-za-planinske-izlete-ampak-ci>

Fotografija 15: Sneg na Vršiču. Vir: <https://siol.net/avtomoto/promet/to-so-razmere-na-najvisjem-cestnem-prelazu-v-sloveniji-foto-464255>

Fotografija 16: Alpska mastnica. Avtor: M. Slapnik.

Fotografija na naslovnici: Shutterstock, Aleš Krivec